

Buludxan XƏLİLOV,
filologiya elmləri doktoru, professor

X *Türkün hikmət xəzinəsi:*
XOCA ƏHMƏD YƏSƏVİ

Bakı — 2010

Elmi redaktoru: **Məsiğa Məhəmmədi,**
filologiya elmləri namizədi

Rəyçilər: **Teymur Kərimli,**
AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor

Aydın Abi Aydın,
filologiya elmləri doktoru,
professor

Buludxan XƏLİLOV.

Türkün hikmət xəzinəsi: Xoca Əhməd Yəsəvi.

Bakı, "Elm-təhsil" nəşriyyatı, 2010, səh. 294

Kitabda türkün hikmət xəzinəsinin dünənindən, bu günündən seçmələr verilir və təhlil olunur. XI əsrin hikmət sahibi, türk dünyasının görkəmli ədiblərindən biri olan Xoca Əhməd Yəsəvinin həyatı, təriqət görüşləri araşdırılır. Yəsəvi təriqətinin məzmun və mahiyyətinin açılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Yeri gəldikcə Əhməd Yəsəvi ideyaları Azərbaycan ədəbiyyatının nümunələri əsasında izlənilir və müqayisəyə cəlb olunur.

Kitabda Əhməd Yəsəvi hikmətlərindən verilmiş nümunələr orijinaldan və Türkiyə türkcəsindən seçilmişdir.

I FƏSİL

Qaynaqlarımızda türkün hikmət xəzinəsi: *genetik yaddaşın
dünənindən,
bu gündən seçmələr*

*Söz insan qəlbinə yol tapırsa, onda müqəddəs-
ləşir, hikmət xəzinəsi kimi ürəkləri fəth edir, diri və
canlı olur. Hər zamanın, dövrün ən tutarlı silahı ro-
lunu oynayır. Belə hikmət xəzinəsi sırasında türkün
yazılı abidələri mühüm rol oynayır. Həmin yazılı
abidələr türkün həyatını, məişətini, dünyagörüşü-
nü, psixologiyasını, düşüncə tərzini yaşatmaqla ya-
naşı, yarandığı tarixi dövrün özünəməxsusluqlarını
da yaşadır. Türkün belə yazılı abidələri sırasında
“Oğuznamə”lərin, “Qutadqu biliy”in, “Divani lü-
ğət-it-türk”ün və digərlərinin rolu böyükdür. Bu
qəbildən olan kitablarda sözlərin mənalari çox
mətləblərdən xəbər verir.*

Söz insan qəlbinə yol tapırsa, onda müqəddəsleşir.

Qeyd olunan yazılı abidələr konkret bir tarixi dövrə aid mənbələr olsa da, əslində bir neçə əsr əvvəlki düşüncə tərzini də özündə əks etdirir. Məsələn, “Oğuznamə”nin XVI əsrin sonunda, yaxud XVII əsrin əvvəllərində qələmə alındığı güman olunsa da, əslində buradakı atalar sözü və məsəllərin böyük əksəriyyəti IX-XI əsrlərə aiddir. Deməli, buradakı atalar sözü və məsəllərin unudulmamasının səbəbi onunla bağlıdır ki, türkün yaratdıqları elə türkün özünün də hafizəsində, yaddaşında, şüurunda həmişə yaşayıb və indi də yaşamaqdadır. Bu atalar sözünün və məsəllərin potensialı, imkanı, daxili enerjisi türk düşüncə tərzinin imkanları çərçivəsindədir. Eyni zamanda onların genetik yaddaşı türkün ruhuna, etnik təfəkkür tərzinə həmahəngdir. Türkün yazılı abidələrinin hər birinin məzmunu mütləq mənada yekcins deyildir, ona görə ki, türkün özünün həyat təzi yekcins olmamışdır. Vuruşmalar, çarpışmalar, təbiətin özü ilə üz-üzə dayanmaq, ağılı-qaralı həyat təzi, uğurlar və uğursuzluqlar, həyatın müxtəlif anları ilə təkrar-təkrar qarşılaşmalar, qələbəni alın təri ilə qazanmaq və sair, və ilaxır - bütün bunların hamısı türkün hafizəsindən, yaddaşından təcrübə sınağının nümunəsi olan atalar sözlərinin, məsəllərin süzülüb gəlməsinə imkan yaratmışdır. Nəticədə həyat sınağından çıxmış atalar sözləri və məsəllər, həm unudulmamış, həm də əsas məzmunu saxlamaqla bəziləri müasirləşmiş, yeni forma və üs-

lubda günümüzün gerçəkliklərinin hər anında istinad yerimiz kimi köməyimizə çatmışdır.

Türk kimi poetik şəkildə fikir söyləmək təkcə bədii təfəkkür tərzinə malik olmaqla kifayətlənmir, həm də ən azı təbiətin özü qədər qədim olmağı, hissiyyatlı və emosional olmağı, qavrayış və düşüncə dərinliyinə malik olmağı, həyatı həyat kimi yaşamağı, həyatın və təbiətin dilini bilmək bacarığını, ruhlu olmağı, obrazlı danışmaq qabiliyyətini, ən başlıcası dil və təfəkkür qədimliyini tələb edir. Elə bunun nəticəsidir ki, türkün folkloru da, dili də, məişəti də, mədəniyyəti də, etnoqrafiyası da günəş kimi hərarətli, su kimi dupdurudur. Türkün folklorunun gücünü, təsir qüvvəsini həyatın, zamanın konkret məqamında, çətin və asan şəraitdə hiss etməli olursan. Türkün bədii düşüncə tərzini o qədər dərin və rəngarəng olmuşdur ki, onun dilindəki sözlər ən azı dualist, sonralar çoxmənalılıq məzmunu kəsb etmişdir. “Türkün sözü”, “türkün məsəli” ifadəsi də buradan yaranmış, dualist xarakterli atalar sözləri və məsəllər də buradan köklənmişdir.

Türkün bədii düşüncə tərzini ilə yanaşı, onu bütün həyatı boyu siyasi düşüncə tərzini də müşayiət etmiş, izləmişdir. Bədii və siyasi düşüncə tərzinin sintezi dövlətçilik maraqlarının ortalığa çıxmasına mütləq şəkildə şərait yaratmışdır. Bunu “Orxon-

Yenisey” yazılı abidələrinin və “Qutadqu bilik” əsərinin məzmunu mütləq mənada təsdiq edir. Ümumiyyətlə, türk yazılı abidələrindəki hərbi terminologiya, dövlət və dövlət rütbələrinin tərənnümü dediklərimizə sübutdur. Onu da qeyd etmək ki, dildə varlığı olmayan anlayışları ifadə edən sözlər yoxdur. Əgər varlıq varsa, onda həmin varlığın adını bildirən söz də vardır. Bu mənada türk yazılı abidələrində hər sahəsi ilə bağlı, eləcə də dövlətçiliklə əlaqəli olan külli miqdarda sözlər vardır. Həmin sözlər türkün həyatında, məişətində varlığı olan anlayışların adı kimi yazılı abidələrimizdə də dərin iz salmışdır. Özü də eyni anlayışları bildirən sözlər müxtəlif yazılı abidlərdə işlənmişdir. Məsələn, orta türk dövrünün yazılı abidələrində eyni anlayışı bildirən sözlərin hər biri dərin kök salmışdır. Misala diqqət yetirək:

Qorxaq əsgərin cəsarət alması üçün

Sübaşı qəhrəman və cəsur olmalıdır.

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 164).

Yaxud:

Özün sübaşı və ya elbaşı olsan,

Doğru ol, qulağını, gözünü iti tut.

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 309).

Başqa bir misal:

Sübaşı ilə irişən yurtdan çıxar.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 117).

Burada **sübaşı** sərkerdə deməkdir. Əski türkcədə **sü** “qoşun”, **sübaşı** “sərkerdə” mənasında olmuşdur.

Türkün hikmət xəzinəsində ən dəyərli cəhətlərdən biri böyüyə, kiçiyə doğma münasibət, onların əzizlənməsi və hörmətli tutulmasıdır. Məs.:

*Həmişə hörmət görmək istəsən,
Başqalarına hörmət et, ey yüksələn insan.
Böyüyü böyük tut, hörmətini gözlə,
Sənə də dövlət və ululuq səadəti gələr.
Dinlə atalar sözü nə deyir,
Atalar sözünə əməl edənin gözü açılar:
Böyüklər möhtərəmdir, bu, dünyanın qanunudur,
Böyük adam gəlsə ayağa qalx.
Kiçiklər böyüyə hörmət etməlidirlər,
Böyük də kiçiyə eyni münasibət bəsləməlidir.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 309).

Türkün düşüncəsində böyüyə hörmət, hətta xidmət səadətə yetməyin yollarından biri hesab olunmuşdur. Böyüklərin sözünü böyük tutmaq kiçiyə böyük-

Böyüyü böyük tut, hörmətini gözlə

lük gətirən işlərdən biri sayılmışdır. Türkün düşüncəsində böyüklüyün özünə dualist mövqedən yanaşılmışdır. Böyüyə xidmət göstərmək dedikdə həm vəzifəcə böyük, həm də yaşca böyük nəzərdə tutulmuşdur. Məs.:

*Nə gözəl söyləmiş bilikli hakim,
Hakimlər sözünü ucuz tutma:
Kiçiyə böyüklük böyükdən gələr,
Böyüyə xidmət etsə, kiçik səadətə çatar.
Böyükklərin sözünü dinlə, əmrlərinə yürü,
Böyük sözü tutan arzusuna yetər.
Böyükklər iqbaldır, iqbalə qovuşmaq istəsən,
Xidmət et, iqbalın rəhni xidmətdir.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 311).

Türkə görə, yol da, ədəb-ərkan da, söz də böyüyün ixtiyarındadır. Böyüyün əlində olan bu yola qoşulan xeyir tapar, onun sözünə qulaq asanlar xoşbəxt olar. Odur ki, türkə görə, kiçik həmişə böyüyün yanında özünü suçlu hesab etməlidir. Məs.:

Söz ulunun, suç kiçinin.
(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 115).

Kiçilər suç işlər, ulular bağışlar.
(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 168).

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, dilimizdəki “Yol böyüyün, su kiçiyindir” atalar sözündə “su kiçiyindir” ifadəsi təhrif olunmuşdur. Əslində bu ifadə, göründüyü kimi, tarixən “suç kiçiyindir” şəklində olmuşdur. Yəni böyüyün yanında kiçik həmişə suçludur, günahkardır.

Suçu, günahı olmayan yoxdur. İnsan olan kəs yaşayırsa, fəaliyyət göstərsə, mövqe sahibi olursa, onun suçu, günahı, səhvi də olur. Odur ki, suçu, günahı, səhvi olanları bağışlamağın özü də bir müdrilik tələb edir. Müdrək olan kəslər suçu, günahı, səhvi olanları bağışlamağı bacarırlar. Adamlar səhv, günah etdikdə onlara töhmət verilməsi barədə şərq-islam dünyasının gərəklı əsəri olan “Siyasətnamə”də yazılır: “Bir adamı irəli çəkib böyütmək üçün çox vaxt və zəhmət tələb olunur. Onlardan bir xəta baş verdikdə açıq töhmət edilsə, rüsvay olurlar, sonra nə qədər əzizləyib tərifləsən də əvvəlki yerini tuta bilməzlər. Ona görə daha yaxşısı budur: belə bir adam səhv etdikdə dərhal onu çağırıdırıb sözarası deməlidirlər ki, nə üçün belə edirsən, biz öz irəli çəkdiyimizi yerə vurmur, öz qaldırdığımızı yıxmırıq. Bu səfər səni bağışlayırıq, bundan sonra özünə fikir ver, bir daha səhv buraxma, yoxsa, mövqeyini itirər, hörmətdən düşərsən. Onda təqsir özündədir, bizdə yox”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 112).

Kiməsə qarşı əsəbi, hirsli olmaq tarix bo-

Böyükler möhtərəmdir, bu, dünyanın qanunudur

yu heç bir fayda verməmiş, nəticəsi peşmançılıq yaratmış, insanı hörmətdən salmışdır. Ona görə də hirsli adamın özünü ələ alması, təmkinli, səbirli olması təsdiq edilmiş bir həyat təcrübəsidir, ən böyük igidlikdir. Ən igid adam barəsində Həzrəti Əlidən soruşanda o demişdir: “Ən igid adam odur ki, hirsənəndə özünü ələ ala bilsə, elə bir iş tutmaya ki, hirsli soyuyandan sonra peşman ola, o da fayda verməyə”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 112). Nizamülmülk yazır: “Adamın aqlının kamilliyi hirsənənməkdə, hirsəndikdə isə hirsin ağıla deyil, aqlın hirsə üstün gəlməsindədir. Kimin hissi aqlına üstün gəlsə, hirsənəndə qəzəb aqlının gözünü tutar, onun bütün varlığına hakim olar, nə əmr etsə, adam da dəlivarı onu yerinə yetirər. Əksinə, kimin aqlı hissini qalib gəlsə, hirsəndikdə aqlı hissi boğar hamı onun hirsəndiyini görsə də, o, ağılların bəyəndiyi işləri görər və əmrləri verər”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 112). Hirsin, qəzəbin hikkənin — hər şeyin başında səbir dayanır. Səbirli olmaq insanı bütün çətinliklərdən qoruyur, alnıaçıq, üzüağ edir, peşmançılıqdan uzaq edir. Nizamülmülk müdrik adamların səbir barəsində dediklərini belə söyləyir: “Səbir yaxşıdır, lakin məqsədə nail olan vaxt daha yaxşıdır; nemət yaxşıdır, lakin naşükürlük olmasa daha yaxşıdır; taət yaxşıdır, lakin şüurla və Allah qorxusu ilə

olsa, daha yaxşıdır”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 113).

Türk kiçik, böyük münasibətlərinin qoruna bilməməsini də nəzərdən qaçırmamış, bunu daha çox zamanın günahı kimi atalar sözündə gələcək nəslə çatdırmışdır. Məs.:

Şimdi bir zamandır, küçük büyüə... ögrədür.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 121).

Ancaq ulularımızın hər şeyi zamanın üstünə yıxması da türkün bədii düşüncəsinin bir priyomu kimi qəbul olunmalıdır. Görünür ki, türk burada böyük -kiçik münasibətlər sisteminin pozulmasını daha çox zamanın, dövrün, mühitin dəyişməsində axtarmışdır. Bununla belə, onu da yaxşı bilmişdir ki, zamanın da, dövrün də, mühitin də övladı insandır. O insan ki, həmin insan valideynindən daha çox zamanına, dövrünə, mühitinə bənzəyir. Ancaq buna baxmayaraq, türk babalarımız hər bir kəsin -böyüyün də, kiçiyin də boynuna yük qoymuşdur. Hər bir kəsi məsuliyyətini dərk etməyə çağırmışdır və böyüklərə üzünü tutaraq belə söyləmişdir:

*Çalış ki, kiçiklər səni saysınlar,
Onlarla zarafatlaşma, dilini saxla
İşdə bir səhvləri olsa, cəzalandır,
Başlı-başına qoyma, nəzarət et.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 311).

Türk dilinə və sözünə qiymət verməyi bacarmışdır. Faydalı danışmağı, yaxşı söz söyləməyi nəsilərə nəsihət etmişdir. Türkə görə, insanı hörmətli edən də, ucuz edən də dildir. Əlbəttə, türk babalarımız dilə, sözə qiymət verməklə ünsiyyət mədəniyyətinin vacibliyini diqqət mərkəzində saxlamış, bilikli mədəni olan hər bir kəsin yaxşı əməl və yaxşı söz sahibi olduğunu söyləmişdir. Bilikli, müdrik adamların sözü yaxşılığa xərclədiklərini gələcək nəsillərə çatdırmışdır. Məs.:

*Dil ağla və biliyə tərcümandır,
İnsanı nura boyayan dilin qədirini bil.
İnsanı dil qiymətləndirər, insan səadət tapar,
Dil insanı ucuz edər, dil ucundan baş gedər.
Bax, dil bir aslandır, astanada yatır,
Ev sahibi, diqqətli ol, başını yeyər
Dilindən cəfa çəkən nə demiş, eşit:
Bu sözü unutma, yadında saxla:
“Dilim mənə çox əzab verir,
Kaş başımı kəsməsinlər, mən dilimi kəsərəm”.
Sözünə diqqət elə, başın getməsin,
Dilini saxla, dişin sınmasın.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 27-28).

Bilikli adamların dilə verdiyi qiymət, daha doğrusu, dilin başa gətirdikləri XI-XII yüzilliyin görkəmli türk ədəbi simalarından olan Əhməd Yügnəkinin yaradıcılığında da poetik vəsfini tapmışdır.

*Eşitgil biliglig negü tip ayur
Edeblər başı til küdezmek tiyür
Tiling bekte tutgul tişing sınmasun
Kalı çıksa bektin tişingni sıyur.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*İşit, bilgili ne der, ne söyler
Edeblərin başı dili gözetmek, diyor.
Dilini sıkı tut dişini kırmasın
Eğer dilin çıksa dişini kırar.*

*Ne kim kelse erke tilindin kelür
Filindin kim edgü kim isiz bolur
Eşit büt bu sözke kamug tangta ten
Turup tilke yükñüp tazarru kılur*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Ne gelse insana dilinden gelir
Dilinden (dolayı) kimi iyi, kimi kötü olur.
İşit, inan bu söze her sabah ten
Kalkıp dile eğilerek yalvarır.*

İnsan bilməlidir ki, “Başa dil gətirəni el yığışsa, gətirə bilməz”. Ona görə də insan dilini saxlamağı bacarmalı, harada nəyi necə danışmağı yaxşı bilməlidir. Bu mənada Azərbaycan atalar sözləri milli təfəkkür inciləri kimi müdriklik xəzinəsidir. Diqqət yetirək:

*Adamın düşməni - öz dili.
Ağızdan çıxan başa dəyər.
Dil adamı bəyan elər.
Dil həmişə ağrıyan dişin üstə gələr.
Dil ki var, ətdəndi; hara döndərsən dönər.
Dil sümüksüzdü, amma sümüyü sındırar.
Dil var bal - gətirər, dil var - bəla gətirər.
Dil yanılar, doğrusun deyər.
Dil yarası - il yarası.
Dildən gələn əldən gəlsə, hər fığara padşah olar.
Dildir - nə qoruğu var, nə qaytanı.
Dili bal, işi bəla.
Dili dost, qəlbi qara, mən belə dostu neylim?
Dilim-dilim olasan, dilim.
Dilin zəkati xeyir söyləməkdə.
Dilini saxlayan başını saxlar.*

(Atalar sözü. Bakı, “Öndər Nəşriyyat”,
2004, s. 22, 26, 90, 91).

Nizamülmülkün “Siyasətnamə” əsərində dörd qrup adamın günahının bağışlanmasından bəhs olunmuşdur və bunlardan biri də dilini saxla-

mayanlara aiddir: “Şaha o lazımdır ki, dörd qrup adamın günahı bağışlanmasın: birinci, ölkəyə qəsd edənlərin; ikinci, şahın hərəminə göz tikənlərin; üçüncü, dilini saxlamayanların; dördüncü, üzdə şahla, könüldə şahın düşmənləri ilə əlbir olanların” (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 48-49).

Bilikli, savadlı adamların simasında dilə, sözə həmişə yüksək qiymət verilib, sözlə yüksəlişin faydası öyülüb və təriflənibdir. Təsadüfi deyildir ki, atalar yaxşı demişdir: “Başa dil gətirəni, el yığışsa gətirə bilməz”. “Qılınc yarası sağalar, dil yarası sağalmaz” atalar sözü və onun “Oğuznamə”də işlənmiş “Qılıç yarası önəlidir, dil yarası önəlməz” paraleli türkün yenidən yaddaşından qaynaqlanır. Türk babalarımızın dilə verdiyi dəyərin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu təsdiqləyir. Dilin altında insanın kimliyi gizlənilir. Dilin altında insanın dünyagörüşü, ətrafdakılara münasibəti gizlənilir. Dilin altında dilin öz imkanları gizlənilir. Ən nəhayət, dilin altında dünyada dərk olunan və dərk olunmayan nə varsa, onların hamısı gizlənilir. Və bu bərdə türkün yaratdıqları daha tutarlı söz deyir:

Kiçiyə böyüklük böyükdən gələr

*Əgər salamat olmaq istəyirsənsə,
Dilindən pis söz çıxarma.*

*Dilini qoruyan başını qoruyar
Sözü qısa etsən, ömürünü uzadarsan.*

*Dilin zərəri də, faydası da var,
Arada bir öyülür, arada bir söyülür.*

*Bax, doğulan ölür, söz diri qalır,
Sözünü yaxşı söylə, ölməz ol.*

*Dili bu qədər öyməkdən, arada bir söyməkdən,
Məqsədim sənə sözün nə demək olduğunu
başla salmaq idi.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 28-29).

Sözün nə demək olduğu barəsində Azərbaycan atalar sözləri içərisində seçilənlər az deyildir. Məs.:

Doğru söz acı olar.

Doğru söz kin duruldar.

Doğru sözə nə and?

Söz ağızdan çıxıncan sənindi.

Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar.

Söz danışığıdan keçər.

Söz dediyin dəmirdir, döyüldükə uzanar.

Söz eşitmək ədəbdəndir.

Söz gəldi, məqamında de gəlsin.

Söz haqdan gəlir.

Söz ki var, bir ucu yalandırsa, bir ucu doğrudu.

Söz odur ki, haqqa vara.

*Söz sahibi ölsə də, söz qalır.
Söz sözü çəkər.
Söz sözün söykəyidir.
Söz vaxtına çəkər.
Söz var el içində, söz var ev içində.
Söz var - gələr keçər, söz var-dələr keçər.
Söz var xalx içində, söz var xılx içində.
Söz var şahid istər, söz var şahidi özündəndi.
Sözə gələndə usta, işə gələndə xəstə.
Sözü ağızda bişir de.
Sözü at yerə, gedər yerin tapar.
Sözü deynən alana, qulağında qalana.
Sözü unamadan yiyəsini qınama.
Sözü uzadarsan, bəsdir deyərlər.
Sözü yerində söylə.
Sözün başı axırından anlanır.
Sözün bilməyən ağız başa toxmaq vurdurar.
Sözün damarı olar, çəkdikcə uzanar.
Sözün doğrusu dəmiri dələr.
Sözün doğrusunu de, atını min qaç!
Sözün doğrusunu uşaqdan xəbər al.
Sözün düzünü zarafatda deyərlər.
Sözün yaxşısı baldan dadlıdır.
Sözün yanlışı olar, yalanı olmaz.
Sözünü bilməyənə aşağı başda da yer yoxdu.*

(Atalar sözü. Bakı, “Öndər Nəşriyyat”,
2004, s. 92, 211, 212, 213).

Türk biliyi, idrakı və ağılı vəhdətdə götürməklə kamilliyin nə olduğunu anlatmağa çalışmışdır. Yəni həmişə bilik, idrak və ağıl kamilliyə xidmət etmişdir. Nəticədə isə kamil olan hər bir kəs insan olaraq əbədi olmasa da, adı əbədi olmuşdur. İnsan dünyaya bilik, idrak və ağılla hakim olmuşdur. Türk babalarımız biliyin, idrakın və ağılın kara gəlmədiyi vaxt qılıncın oynadığı rolu da gizlətməmişdir. Məs.:

*Bu ikisi kar etməsə, (bilik və idrak - B.X.)
biliyi qırağa qoy,
Qılıncı al əlinə.*

*Hakimlər, alimlər, xalqın başçıları,
Biliksizin işini qılıncla həll etmişlər.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 31-32).

Bilik, idrak barəsində XI-XII yüzilliyin görkəmli türk ədəbi siması olan Əhməd Yügnəki yazır:

*Bahalıq dinar ol bilgilig kişi
Bu cahil bilgisiz bahasız kişi
Bililig biliksiz kaçan teng bolır
Bililig tisi er, cahil er tisi.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bahalı dinardır (akçedir) bilgili kişi
Bilgisiz, cahil (ise) kalp akçedir.
Bilgili (ile) bilgisiz nasıl denk olur,
Bilgili kadın er; cahil er, dişi (dir).*

*Biliglig biringe biligsiz mingin
Tengegli tengedi biligning tengin
Baka körgil emdi uka sınayu
Ne neng bar bilig tag asıglıg öngin*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bilgili birini bilgisiz birine (değişme),
Deneyen denedi bilginin dengini
Bak gör şimdi anlayıp sınaयarak
Bilgi gibi faydalı başka ne var?*

*Biliglig sözi pend, nasihat, edeb
Biligligni öğdi Acem hem Arap
Tavarsızka bilgi tükenmez tavar
Nesebsızka bilgi yirilmez neseb.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bilgilinin sözü öğüt, nasihat, edebtir.
Bilgiliyi Acem de, Arap da övmüştür.
Davarsıza (malı olmayana) bilgi tükenmez mal,
Nesebi olmayana bilgi yerilmez nesebirdir.*

*Bilgidin urur-men sözümke ula
Bilglikke ya dost özünüfni ula
Bilig birle bulnur saadet yolu
Bilig bil saadet yolunu bula*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bilgidən sözüme temel atarım;
Ey dost, bilgiliyə yaxlaşmağa çalış;
Saadet yolu bilgi ilə bulunur,
Bilgi edin və saadet yolunu bul.*

*Süftekke yilik teg erenke bilig
Eren körki aqıl ol sünəknin yilik
Biligsiz yiliksiz sünək teg halı
Yiliksiz süftekke sanulmaz elig.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur;
İnsanın ziyneti akıldır, kemiğinki ise iliktir;
Bilgisiz (kimse) iliksiz kemik gibi boştur;
İlksiz kemiğe kimse el uzatmaz.*

*Bilig bildi boldı eren belgülük
Biligsiz tirig le yitük körgülük
Biligliğ er öldi atı ölmedi
Biligsiz tirig eren atı ölüğ*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*İnsan bilgisi ile tanınır; bilgisiz hayatta
İken kaybolmuş sayılır; bilgili adam ölür,
(fakat) adı kalır, bilgisiz sağ iken adı ölüdür.*

*Bilig birle alim yoqar yoqladı
Biligsizlik erni çökerdi qodı
Bilig yind osanma til ol haq resul
Bilig Çinde bolsa siz arqafi tidi*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Alim bilgi ile yükseldi,
Bilgisizlik insanı aşağı düşürdü;
Bilgiyi ara, usanma; bilki o hak resul:
— “Bilgiyi Çinde bile olsa, arayınız” dedi.*

Bilik, elm, idrak, ağıl sahibi olmaq dünyada hər şeydən üstündür. Bunların hər biri insanın dostu, köməyi və arxasıdır, eyni zamanda dövlətdən, vardan qat-qat qiymətlidir. Odur ki, bilikli, elmlı, idraklı, ağıllı adamlara həmişə ehtiyac olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Nizamülmülkün “Siyasətnamə” əsərində yazılır: “Sultanların ən yaxşısı odur ki, elm adamı ilə oturub-dura, alimlərin ən pisi odur ki, soltanla durub-otura”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 69). Bu əsərdə filosof Loğmanın dili ilə deyilmiş fikir istinad kimi götürülür: “Dünyada

insan üçün elmdən daha yaxşı dost yoxdur. Elm dövlətdən də yaxşıdır, çünki dövləti sən saxlamalısan, elm isə səni saxlayır”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 69). Bundan başqa, VII-VIII əsrin görkəmli üləmalarından biri olan Həsən Bəsrinin fikrinə istinad olunur: “Alim o deyildir ki, ərəbcə çox bilib, qəliz ərəb ifadələrini və sözlərini çox əzbərləmiş olsun, alim odur ki, bütün elmlərdən başı çıxsın, hansı dili bilsə, məqbul sayılar”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 69). Daha sonra “Siyasətnamə” əsərində yazılır: “Əgər bir adam şəriətin bütün qanunlarını, Quranın təfsirini türk, fars və rum dilində bilir, ərəb dilini bilmirsə, alim sayılar. Lakin ərəbcə də bilsə, daha yaxşı olar.

Allah-taala Quranı ərəb dilində göndərmişdir, Məhəmməd Mustafa ə.s. də ərəbdilli olmuşdur, lakin əgər şahın Allah vergisi, dövləti, elmi olsa, hər iki dünyanın səadəti ona nəsib olar, çünki, heç bir işi elmsiz görməz, cəhalətə yol verməz”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 69).

Türkün hikmət xəzinəsində əsl insana yüksək qiymət verilmiş, onların zəmanəyə, dünyaya hakim olmaları söylənilmiş, belələrinə bənzəmək təbliğ olunmuşdur.

Əsl insan ağıl sayəsində əsl insan adlandırılmışdır. Əsl insanın ağıllı, əsilli və nəcib olduğu söylənil-

mişdir. “Qutadqu bilik”də yazılır:

Bax, iki cür əsl insan var:

Biri bəy, biri alim; onlar insanların başıdır,

Biri əlinə qılınc alıb xalqı idarə edər,

Biri əlinə qələm alıb düz yol göstərər.

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 34-35).

Göründüyü kimi, “Qutadqu bilik”də iki cür əsl insan fərqləndirilmişdir. Onlardan biri alim, digəri isə bəydir. Alim, elm adamları barəsində fikirlər Əhməd Yəsəvinin hikmətlərində də özünə yer alıbdir. Əhməd Yəsəvi elm adamları, alimlər barəsində fikrini açıqlayaraq qeyd etmişdir ki, təkcə kitab oxuyan adam, kitab oxumaqla özünü başqalarından üstün hesab edən adam, özünü təkəbbürlü aparən adam alim deyildir. Əhməd Yəsəviyə görə, alim şəriət, təriqət, həqiqət elmini bilənlərdir. Onun fikrincə, hər bir kəs belə alimlərə hörmətlə yanaşmalı, onların sözlərini dinləməli, məsləhətlərinə qulaq asmalıdır. (bax: Füzuli Bayat. Xoca Əhməd Yəsəvi və xalq sufizminin bəzi problemləri. Bakı, 1997, s. 72).

Əhməd Yəsəvi alimlərin sözünü dinləmək, onların xidmətində dayanmaq barəsində yazır:

Çalış ki, kiçiklər sani saysınlar

*Kul Xacə Əhməd, alimlərnı xızmət kılğıl,
Alimlər sözün eşitib əməl kılğıl,
Əməl kilib, haqq yolidə canınq berqil,
Əməlsizlər didar körməs, dostlarima.*

Əhməd Yəsəvi elmə üstünlük vermiş və iki cür elmdən bəhs etmişdir: tən (bədən) və can (ruh) elmi. O, bu iki elm içərisində can (ruh) elminin üstün olduğunu da diqqətdən qaçırmamışdır. Və iki elm bərəsində hikmətlərində belə vermişdir:

*İlm ikkidur - tanu canqa rəhbər turur,
Can alimi həzrətiğə yakın turur,
Mühəbbətninq şərəbidin içib turur,
Andağ alim alim bolur, dostlarima.*

*Tən alimi zalimlərgə oxşar ermiş,
“Bərəət”ni ayətidə çun buyurmuş,
Dozax içrə tinnəy daim kuyar ermiş,
Zəhri-zəkkum içib daim, dostlarima.*

Əhməd Yəsəvi hər bir insanın hal elmini bilməsini də vacib saymışdır. Ona görə, insanı haldan-hala salan hal elmi vasitəsilə Tanrını tanımaq, dərk etmək və duymaq mümkündür. Əhməd Yəsəvinin fikrincə, hal elmini yalnız haqqa çatanlar anlaya bilər, duya bilər. Eyni zamanda Əhməd Yəsəvi belə hesab edir ki,

hal elminin gərəkli və dəyərli olduğunu irfan əhli daha yaxşı başa düşür. Əhli - irfan barəsində Xətai, Aşıq Ələsgər yaradıcılığındakı nümunələr təsdiq edir ki, Əhməd Yəsəvi hikmətlərində əhli - irfanla bağlı söyləmələr sonralar bir çoxları üçün dəyərli hesab olunmuşdur. (bax: Füzuli Bayat. Xoca Əhməd Yəsəvi və xalq sufizminin bəzi problemləri. Bakı, 1997, s. 28).

Xətai yaradıcılığında:

*Xətai, can arxına,
Əhli -irfan arxına,
Mərifətdən su gəlib,
Tökülür can arxına.*

Aşıq Ələsgər yaradıcılığında:

*Anlamaz, nadan eşitsə dəyər hədyandı bu söz,
Əhli -irfan məclisində ləli-mərcandı bu söz.*

Türk öz hikmət xəzinəsində biliyin, idrakın, ağılın vəhdətində kamilliyi görür və bu kamillikdə isə əsl insanın kimliyini ortalığa qoyur. Əsl insanın — kamallı insanın bəzəyinin dil olması söylənilir. Yəni əsl insanın kimliyi yenə də onun dilindədir. Burada yenə də bir çox mətləblər dilin altında gizlənilir. Bu barədə “Qutadqu bilik”də yazılır:

*İnsanın bəzəyi sözdür, söz müxtəlifdir,
Xoş sözlü insanı öy, ey dilim.*

*Türkcə buna bənzər bir atalar sözü var,
Onu söyləyirəm, o belədir:
Kamalın bəzəyi dil, dilin bəzəyi sözdür,
İnsanın bəzəyi üz, üzün bəzəyi isə gözdür.
İnsan sözünü dili ilə söylər,
Sözü yaxşı olsa, üzü parlar.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 35).

Biliyin sərhədi, ölçüsü və həcmi idrak sahibləri tərəfindən etiraf olunmuş, gizli saxlanılmışdır. Məsələn, Aşıq Ələsgər yazır:

*Kişi gərək zəhmət çəksin dər salsın¹,
Süfrə açsın, ad qazansın, dər salsın.
Dərsi azlar Ələsgərdən dərs alsın,
Altı min altı yüz ayə məndədi.*

(bax: Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, s. 21).

Burada Aşıq Ələsgər altı min altı yüz ayəni bildiyini, mənimsədiyini və bunu bilməyənlərə dərs verməyə qadir olduğunu söyləmişdir. Onu da qeyd etmək ki, “Qurani - Kərim” altı min altı yüz altmış altı ayədən ibarətdir ki, bunların hər biri bismillahla başlayır. “Bismillah” sözü ərəb sözüdür. Dindarlar bir işə girişərkən bu sözü

1. **Dər salsın** - tər salsın, tər töksün

söyləyirlər. Bismillah “Allahın adı ilə başlayıram” deməkdir. (bax: Ərəb və fars sözləri lüğəti. “Yazıcı”, Bakı, 1985, s. 73).

Türkün hikmət xəzinəsində özünəməxsusluğun biri də elat mədəniyyətini yaratması və yaşatması ilə bağlıdır. Elat mədəniyyətinin yaranması səbəbi onunla bağlı olmuşdur ki, türk dünyaya gəlişindən sonra dünyanın təbii və zəngin olan ərazilərində məskunlaşmışdır. Bu ərazilər o qədər ucsuz-bucaqsız olmuşdur ki, onun bir tərəfindən o biri tərəfinə getmək uzun vaxt tələb etmişdir. İstər-istəməz ərazilər get-gedə türkün özü tərəfindən ayrılmağa, belə demək olarsa, sərhəd çərçivəsinə düşməyə başlamışdır. Nəticədə türkün məskunlaşdığı ərazilərin bir-birindən fərqləndirilməsi meydana çıxmışdır. El-oba camaatı, el-oba ifadəsi də buradan yaranmış və elat düşüncə tərzinin bir komponenti kimi türkü həmişə izləmişdir. “Adam adama qovuşar, dağ dağa qovuşmaz” atalar sözü və onun “Oğuznamə”də olan paralel variantı “Qavışar adam adama, amma qavışmaz tağ tağa” elin bir ucu ilə o biri ucu arasında məsafənin böyüklüyünə işarədir. Yəni el-obanın adamları bu ucsuz-bucaqsız məsafəni gəzərkən bir-biri ilə rastlaşa bilər, görüşə bilərlər. Məncə, ellə bağlı atalar sözlərinin yaranması səbəbi də elat düşüncə tərzilə bağlı olan bir məsələ olmuşdur. Məsələn, “Oğuznamə”də qarşılaşdığımız həmin atalar sözləri də bunu təsdiq edir.

*El ilə gələn qərə gün düğündür.
El ilə gələn bəla bayramdır.
El atdığı daş uzaq gedər.
El dələsin aldatmaz.
El içində qatı söyləmə, divar ardında qulaq olur.
Elün dilini kimsə tutmaz.
Elün ağzı yıpraq olur.
Elin ağzında mərcimək islanmaz.*

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 25, 54, 58).

Ellə bağlı olan Azərbaycan atalar sözləri elat düşüncə tərzinin min illərin sınağından çıxaraq dövrümüzə gəlib çıxan nümunələri kimi müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Məs.:

*El ağzı - çuval ağzı.
El ağzı faldır.
El ağzı ilə quş tutulmaz.
El ağzında bir sözün yüz rəngi var.
El atan daş uzağa gedər.
El atan daşa güc düşməz.
El atan daşı qalxızmaq olmaz.
El bir olsa, dağ oynadar yerindən
El çalan zurnanın səsi uzaqdan gələr.
El dediyi mübarək olar.
El dələsin çölə atmaz.
El el üstə sığışar, ev ev üstə sığışmaz.
El eybin sənə söyləyən sən də eybini elə söylər.
El gözü aydın görər.*

*El gözü tərəzidir.
El gözündən düşən boy atmaz.
El gücü - sel gücü.
El hümmətlə, quş qanadla.
El igidiylə tanınar.
El ilə gələn qara gün toy-bayramdır.
El keçdiyi körpüdən sən də keç.
El köçər, adət köçməz.
El qalxdı, sən də qalx.
El qarğıyan ağac bar verməz.
El malına göz dikən gözdən olar.
El oğlu yumurtaya qulp qoyar.
El öz dəlisini yaxşı tanıyar.
El sevməyən ağacı quruyar.
El sözünə uyan qarısını tez boşar.
El tikəni aləm yıxa bilməz.
El üçün ağlayan iki gözündən olar.
El üfürdü, sel köpürdü.
El üzünə namaz qılanın arxası Allahadı.
El yandıran şamı söndürmək olmaz.
El yığılsa, zərbi kərən sındırar.
El yıxanı heç kəs tikə bilməz.
El yumruğun görməyən öz yumruğun batman sanar.
Elin ağzına baxan ac qalar.
Elin dilindən qurtarmaq olmaz.
Elin səsi - haqq səsidir.
Elin sözü əvvəl-axır düz olur.
Elini hürküt, axsağınnan yapış.*

Dil insanı ucuz edər, dil ucundan baş gəder

*Ellər köçər, dağlar qalar.
Ellərə gülən canım, indi olub el gülüncü.
Elə kor deyən özü badam gözlüdür?!*

(Atalar sözü. Bakı, “Öndər Nəşriyyat”,
2004, s. 98, 99, 100).

Yeri gəlmişkən Abbas Tufarqanlı elat mədəniyyə-
tindən, elat düşüncə tərzindən qaynaqlanaraq yazır:

*El bir olsa, dağ oynadar yerindən,
Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar.*

Elat mədəniyyətinin tərkib hissəsində münasibətlər sistemi həmişə önəmli yerlərdən birini tutmuşdur. Münasibətlər sisteminin əsas komponentlərindən biri də qonşuluq münasibəti olmuşdur. Qonşuluq münasibəti olmadan türkün məişətini təsəvvür etmək mümkün deyildir. Türk qonşuluq münasibətini dar və geniş mənada başa düşmüşdür. Dar mənada qonşuluq münasibəti elat düşüncəsində qonşunun qonşuya olan münasibəti kimi (bir türkün qonşusunda olan başqa bir türkə münasibəti) başa düşülmüşdür. Və bu barədə Oğuz babalarımızın söylədiyi atalar sözləri elat düşüncəsindən qaynaqlanıb gələrək indi də öz təsir gücünü saxlamaqdadır. Məs.:

*Qonşunun eşəgin iki istə, sənin üç olsun.
Qonşunun eşəgin toquz istə, sənin on olsun.
Qonşuyu qonşudan sorarlar.
Qonşu haqqı, tanrı haqqı.
Qonşun kim isə, qardaşın oldur.
Qurd qonşusun yeməz.
Qonşu qazan almaq çanaqdan su içmək kibidir.*

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987,
s. 141, 143, 144, 145, 146).

Azərbaycan atalar sözləri içərisində qonşu ilə bağlı olanları az deyildir. Məs.:

*Qonşu aşı dadlı olar.
Qonşu çırağı qonşuya işıq salmaz.
Qonşu iti qonşuya hürməz.
Qonşu qonşudan tez durmaq öyrənər.
Qonşu qonşudan itiyini bayatı çağıra-çağıra tapar.
Qonşu qonşuya baxar, canını oda yaxar.
Qonşu qonşuynan boğuşdu, qaraçıya fürsət düşdü.
Qonşu muncuğun oğurlayan gorda taxar.
Qonşu paxıl olmasa, bağ çəpəri neylər?!
Qonşu payı qarın doyurmaz.
Qonşuda bişər, bizə də düşər.
Qonşum qonşu olsa, kor qızım ərə gedər.
Qonşum şah - mən də şah.
Qonşun tox - sən də tox.
Qonşuna genəş, bildiyini əldən vermə.*

Bax, dil bir aslandır, astanada yatır

Qonşunu iki inəkli istə ki, özün də bir inəkli olasan.

Qonşunun şamundan işıq düşməz.

Qonşuya umud olan şamsız qalar.

(Atalar sözü. Bakı, “Öndər Nəşriyyat”, 2004,
s. 169-170).

Türk geniş mənada qonşuluq münasibətini millətlər, xalqlar, dövlətlər arasında olan münasibət kimi anlamış və bu zaman məsələyə elat düşüncə tərzilə deyil, milli-siyasi və dövlətçilik düşüncə tərzilə yanaşmışdır. Hələ ən qədim, qədim və orta əsrlər mərhələsində türk başqa xalqlarla milli-siyasi, dövlətçilik düşüncə tərzilə qonşuluq münasibətində olmuşdur.

İdrak sahibləri dövlətçilik düşüncəsinə sadıq qalmaq-la dövləti idarə edən hər bir kəsin faydalanacağı öyüd və nəsihətlərlə türkün dövlətçilik tarixinin qədimliyini təsdiq etmişlər. Hələ orta əsrlərdə dövlətin (məhz türk dövlətinin) müasir anlamda desək, konstitusiyasını yazmaq, hökmdarın, vəzirin, bəyin, sərkərdənin, katibin, xəzinədarın, aşpazın, xidmətçinin necə olmasını ölçüyə, meyara çevirmək, eyni zamanda alimlərə, təbiblərə, əfsunçulara, yuxu yozanlara, münəccimlərə, şairlərə, əkinçilərə, satıcılara, heyvandarlara, sənətkarlara, yoxsullara münasibəti ədalətli, cəmiyyətin hər bir təbəqəsinin marağı təmin olunmuş şəkildə bəyan etmək dövlətçilik təcrübəsinin məhsulu kimi başa düşülməlidir. Həm də türklərin qurduqları yüzlərlə, minlərlə dövlətlərin

idarə olunması zamanı idarəçilik təcrübəsinin diktə etdiyi öyüd-nəsihətlər kimi qəbul olunmalıdır.

Dünyada çoxlu dövlətlər qurulub, yaşayıb və dağılıbdır. Türklərin yaratdıqları saysız-hesabsız dövlətlər yaşayıb, dağılıb və yeniləri ilə əvəz olunubdur. İmperiyalar da belə olubdur. Ancaq dövlətin əbədi olması üçün gərəkli olanlar vardır. Məs.:

*Dünyanı tutmaq üçün idrak gərəkdir,
Xalqa hakim olmaq üçün həm ağıl,
həm də ürək lazımdır.*

*Dünyanı tutan idrak ilə tutdu,
Xalqa hökm edən buna ağılla nail oldu.*

*Hər yerdə insana belə tədbir lazımdır,
Bəylik işində xüsusilə diqqət lazımdır.
Dövlət işində bu ehtiyat və sayıqlıq
Dövlətin ömrünü uzadar.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 31, 46, 47).

Dövlətin öz xoşbəxtliyinə qovuşması üçün onun bilikli, fəzilətli, adil bir hökmdarı olması ilə yanaşı, səadət və xoşbəxtlik gətirən vəziri, aqilləri, müdrikləri və qənaətcilliyin, gözütöxluluğun nədən ibarət olduğunu anlayan bilən cəmiyyəti mütləqdir. Türkün dövlətçi-

lik düşüncəsində qeyd olunan bu cəhətlər dövləti və cəmiyyəti xoşbəxtliyə apara bilər.

Elat mədəniyyətində türk mərdliyi, yaxın münasibəti, dostluğu, cömərdliyi və sadəliyi ən dəyərli keyfiyyətlər olmaqla təbiətinə və əməlinə yaraşan iş kimi qiymətləndirmişdir. Bu keyfiyyətlər həm də türkün genetik kodunu başqalarından fərqləndirir. Belə keyfiyyətlər heç zaman ölmür, itmir, genetik kod onun ölümünə, itiminə imkan vermir. Əksinə, izləyir, müşahidə edir, stimullaşdırır. Necə ki, “Keçmə namərd körpüsündən qoy aparsın sel səni, Yatma tülkü kölgəsində qoy yesin aslan səni” misralarına stimulaşdırıcı genetik kod Oğuz babalarımızın söylədiyi “Müxənnət körpüsündən keçməkdən suya boğulmaq yegdir” (Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 176) atalar sözü ilə bağlıdır. Türkün cömərdliyinin, sadıqlığının genetik kodu Oğuz babalarımızın aşağıdakı atalar sözüdür:

Dəvə gördünmi desələr, köşəgin də görmədim di.

Dost gəlməyincə yaramaza satılma.

Havadakı quşu satma.

Dənizdəki balığı satma.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 98, 100, 101, 187).

Azərbaycan atalar sözü: “*Bir daş altda, bir daş üstə*”.

(Atalar sözü. Bakı, “Öndər Nəşriyyat”, 2004, s. 57).

Yaxud, “Qutadqu bilik”də comərdliyin, sadəliyin genetik kodu türk mənəviyyatının bir daha zənginliyindən xəbər verir:

*Bəyə comərdlik və sadəlik lazımdır,
Sadəliklə bərabər xoşxasiyyət olmalıdır.*

*Comərd ol, bağışla, yedirt və içirt,
Malın azalsa, vur-al, yenə varlan.*

*Cəsur və ürəkli insan üçün mal,
Ağ şahin üçün yem əskik olmaz.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s.164).

Mərd - namərd qarşılığı Azərbaycan atalar sözündə təsirli və kəsərli şəkildə özünü qoruyub saxlayır. Məs.:

Mərd ələ yapışar, namərd ayağa, haray!

Mərd əli kasad olmaz.

Mərd igidlər süfrə açar, ad alar.

Mərd kişi çörəyini daşdan çıxardar.

Mərd qədrini mərd bilər.

Mərd mərdə qənim olar, Mürtəza Əli hər ikisinə.

Mərd özündən bilər, namərd özgədən.

Mərdə arxa çevir, namərdə vermə yaxa.

Mərdə güllə dəyməz heç kürəyindən.

Mərdi qova-qova namərd eləmə.

Mərdin gözü tox olar, namərdin gözü ac.

Mərdin qarısı açıq olar!

*Mərdin paxılı deyilsən ki?
Namərd yoldaşından görər, mərd Allahdan.
Namərdə tuş olanın ciyəri qana dönər.
Namərdir bir gördün, bir də görsən, namərdсэн.
Namərdin çörəyi dizinin üstə olar.
Namərdin gözü dar olar.
Namərdin sözünü söz eləmək olmaz.*

(Atalar sözü. Bakı, "Öndər Nəşriyyat", 2004,
s. 181, 182, 185).

Aşıq yaradıcılığında mərd-müxənnət, mərd-namərd
opozisiyasının poetik modeli çox geniş şəkildə veril-
mişdir. Onlardan bəzilərinə diqqət yetirək. Məsələn,
Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında:

*Ahən gəzər, səngə verər mərd dana,
Mərd oğulun qəhrin çəkər mərd ana.
Mərd iyid meydanda durar mərdana,
Müxənnət yapışar, ayağa, qarqar.*

(Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr.
Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, s. 26).

Zodlu Usta Abdullanın yaradıcılığında:

*Mərd iyidlər el içində qaladı,
Eşq atəşi səngimişdi, qaladı.
İyid ölsə bu dünyada qaladı.
Müxənnətlər gözləyəcək ha sini.*

(Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr.
Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, s. 106).

Aşıq Ələsgərdən başqa bir misal:

*Haqq nəzərin Ələsgərdən kəsmədi,
Yar qəddinə yaraşanlar kəsmədi.
Mərdin qaydasıdı, basdı, kəsmədi,
Namərd təpə-dırnaq yara yetirər.*

(Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr.
Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, s. 28).

Türkün genetik kodunda yalançılığa, qorxaqlığa, və-fasızlığa, haqsızlığa qarşı ikrah, cəsurluğa, igidliyə, ha-lallığa hörmət hissi vardır. Bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən bu keyfiyyətlər bəzəsində türkün idrak sahibləri poetik bəyanat verməyi də bacarmışlar:

*Eşit gör vəfali insan nə deyir,
İnsan üçün insanlığın başı vəfadır:*

*Yalançının əməli, hərəkəti cəfadır,
Kim cəfa verirsə, o heyvandır.*

*Yalançı adamdan vəfa gözləmə,
Bu, uzun zamandan bəri sınınmış sözdür.*

*Bəy cəsur, igid və cürətli olmalıdır,
Bəy cəsarəti ilə düşməyə qarşı çıxmalıdır.*

*Cəsur adam qorxaqların başına keçsə
Hamı ondan cəsarət alar.*

*Bu sözə şahid kimi bu beyti oxu,
Bu sözü könlünə və ağılna yaz:
Əgər aslan itlərə başçı olsa,
Hər it qarşısındakına aslan kəsilsə.
Əgər it aslanlara başçılıq etsə,
O zaman aslanların hamısı it kimi olar.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 164).

Comərdliklə bağlı Əhməd Yügnəki yazır:

*Kamuğ til akı er senasın ayur
Akılık kamuğ ayb kirini yuyur
Akı bol sana söz söküne kelmasün
Sökünç kelgü yolnu akılık tıyur.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bütün diller cömert kişinin medhini söyler
Cömertlik bütün ayıpların kirini yıkar
Cömert ol, sana söz, sövgü gəlməsin
Sövgü gelecek yolu cömertlik tıkar.*

*Bu budun talusu akı er turur
Akılık şeref cah cəmal artu
Sevilmək tilesən kişiler ara
Akı bol akılık sini sevdürür.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bu halkan seçkini cömert insandır
Cömertlik şeref və güzəllik arttırır*

*Sevilmək diliyorsan kişilər arasında
Cömert ol, cömertlik seni sevdilir.*

Türk həyatın, məişətin halallıq və haramlıq ziddiyəti fonunda qurularaq min illər boyu belə də davam etdiyinə dərinədən bələd olmuş və prosesin iştirakçısı kimi həmişə birinciyə — halallığa üstünlük vermişdir. Türkün genetik yaddaşında kim olursan ol, ancaq halal ol prinsipi aparıcı olmuşdur. O, halallıq və haramlıq, haqlılıq və haqsızlıq mübarizəsini gördüyü, bu işin iştirakçısı olduğu üçün belə söyləmişdir:

*Haqlu var, haqsız çıxar; haqsız var, haqlu çıxar,
Halalзадə bazar edər, haramзадə bozar.
Haramзадə oğuldan halalзадə qul yegdir.
Haq sözü acı gəlür,
Haram yeyici önməz.
Haq batildən qalmaz.
Haq batil olmaz.*

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 82, 93, 94).

Haqq, halal, haram barəsində Azərbaycan atalar sözü geniş təsəvvür yaradır. Məs.:

*Haqdan keçmək olmaz.
Haqq batil olmaz.
Haqq daşı ağır olar.
Haqq doğrumun yaradır.*

Sözü qısa etsən, ömrününü uzadarsan

*Haqq əli bekar qalmaz; gec kəsər, karlı kəsər.
Haqq gəlsin, nahaqq gəlməsin.
Haqq haqqı kəssə, Allah hər ikisini kəsər.
Haqq iş gündən aydın olar.
Haqq işin nahaqqından qorxuram.
Haqq nazilər, üzülməz.
Haqq söz acı olar.
Haqq söz axar suları saxlar.
Haqq söz danışanın papağı yırtıq olar.
Haqq sözdən gül iyi gələr.
Haqq sözlə axan sular durular.
Haqq yandıran çırağı söndürmək olmaz.
Haqq yeyənin adın qoyarlar Haqverdi.
Haqq yıxılan mərd ölər.
Haqq yiyəsinə yad olmaz.
Haqqı tanıyan xana baş əyməz.
Haqqın əli olsun, batilin yaxası.
Haqqın verdiyinə şükür eləmək nemət artırır.
Haqlı var haqsız çıxar, haqsız var haqlı çıxar.
Halal incələr, ancaq üzülməz.
Halal mal heç yerə getməz.
Halalzada bərişdirdi, haramzada qarışdırdı.
Haram gəldi halalı da apardı.
Haram gələn harama gedər.
Haram mal bərəkət tutmaz.
Haram şirin (dadlı) olur.
Haramın binası olmaz.*

(Atalar sözü. Bakı, “Öndər Nəşriyyat”, 2004, s. 121, 122, 123).

Türkün idrak sahibləri dünya malının üç vəsfi olduğunu söyləmişdir: halal mal, şübhəli mal, haram mal.

*Bu dünya malının üç vəsfi vardır:
O halal, şübhəli, ya da haramdır.
Halala hesab var, harama cəza,
Əgər şübhəlisə, ondan uzaq göz.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 267).

Haqq-ədalət sahibi olmaq, haramdan uzaq dayanmaq insan üçün hazır xəzinə, sərvət və mal hesab olunmuşdur. Türkə görə, bəy olan, ağıllı, idraklı, xeyirxah hesab olunan hər bir kəsin mayası halallıqdan yoğrulmalıdır. Belə olan kəslərin adı-sanı elə, obaya, məmləkətə, dünyaya yayılır. Bu cür olan kəslər — halal insanlar, bəy insanlar beş şeydən uzaq olmalıdır:

*Birinci - tələsmək, ikinci - xəsislik, üçüncü - qəzəb,
Bunlara heç vaxt məğlub olma, müqavimət göstər.*

*Bəyə əsla yaraşmayan dördüncü şey inaddır.
Yaramaz şeylərin beşincisi isə yalançılıqdır.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 165).

Haqq ilə haqq olmaq haqqa qovuşmaqda türkün yeganə yolu olmuşdur. Bu mənada haqq

Dilin zərərli də, faydası da var

ilə haqq olmaq məsələsi Əhməd Yəsəvinin hikmətlərində sistemli şəkildə açıqlanmışdır. Əhməd Yəsəviyə görə, həlli çətin olan bütün işlər haqq ilə söhbətdə həll olunacaqdır. Burada təkcə quru ibadət kifayət etmir, həm də ilahi eşqə varmaq, öz iç dünyanı ilahi eşqlə nurlandırmaq, Tanrı eşqini hər şeydən üstün tutmaq olduqca vacibdir. Bu cür düşünən Əhməd Yəsəvinin mövqeyi ilə Yunus İmrənin, Nəsiminin, Nəvainin, Füzulinin mövqeyinin üst-üstə düşməsi inandırıcıdır. (bax: Füzuli Bayat. Xoca Əhməd Yəsəvi və xalq sufizminin bəzi problemləri. Bakı, 1997, s. 23-39).

Əhməd Yəsəvinin Tanrıya üz tutaraq söylədiyi:

*“İlkim açıb dua kılay İzim Cəbbar,
Hər nə kılсанq aşiq kılqıl, pərvərdigar”*

misraları aşıqlıyı eşqin, məhz ilahi eşqin fəvqündə təqdim edir. Və sonralar Füzuli Məcnunun dili ilə başqa bir poetik ölçüdə və formada bu dəst-xətti davam etdirir. Füzuli yazır:

*Ya rəb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni!
Bir dəm bəlayi-eşqdən etmə cüda məni!*

*Az eyləmə inayətini əhli-dərddən,
Yəni ki, çox bəlalərə qıl mübtəla məni!*

*Olduqca mən götürmə bəladan iradətim,
Mən istərəm bəlani, sü istər bəla məni!*

*Təmkinimi bəlayı - məhəbbətdə qılma süst,
Ta dust tən edib deməyə bivəfa məni!*

*Getdikcə hüsnün əylə ziyadə nigarımın,
Gəldikcə dərdinə betər et mübtəla məni!*

*Mən qandanü mülaziməti -etibarü cah,
Qıl qabili-səadəti-fərqü-fəna məni!*

*Öylə zərif qıl tənimi firqətində kim,
Vəslinə mümkün ola yetirmək səba məni!*

*Nəxvət qılıb nəsis Füzuli kimi mənə,
Ya rəb, müqəyyəd əyləmə mütləq mana məni!*

(Min beş yüz ilin oğuz şeiri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s.150-151).

Füzuli aşiqliyi və onun cəfasını çəkməkdə özünü Məcnundan da artıq sayır, əslində bununla da Tanrısına yaxınlaşır, haqqı bu yolla tapır. O yazır:

*Məndə Məcnundan füzun aşiqlik istedadı var.
Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.*

*Nola qan tökməkdə mahir olsa çeşmim mərdümü
Nütfeyi-qabildürür, qəmzən kimi ustadı var.*

Bax, doğulan ölür, söz diri qalır

*Qıl təfaxür kim, sənin həm var mənim tək aşiqin,
Leylinin Məcnunu, Şirinin əgər Fərhadı var.*

*Əhli-təmkinəm, məni bənzətmə, ey gül, bülbülə,
Dərdə yox səbri onun, hər ləhzə min fəryadı var.*

*Ölyə bədhaləm ki, əhvalım görəndə şad olur,
Hər kimin kim, dövr cövründən dili-naşadı var.*

*Gəzmə, ey könlüm quşu, qafıl fəzayi-eşqdə,
Kim, bu səhranın güzərgahında çox səyyadı var.*

*Ey Füzuli, eşq mənin qılma nasehdən qəbul,
Əql tədbiridir ol, sanma ki, bir bünyadı var.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s.145).

İlahi eşq insanın iç dünyasını təmizləyir, ona haqqın yolunu getməklə Tanrısını tanıdır. Tanrısını tanıyanlar isə haqqı tapırlar və haqqın səsi onların həmişə içində olur. Bədii ədəbiyyatdakı bu modeli şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində — nağıllarda, dastanlarda və klassiklərimizin əksəriyyətinin yaradıcılığında qabarıq şəkildə görmək mümkündür.

XI-XII yüzilliyin böyük ədibi Əhməd Yügnəki halal və haram bərəsində yazır:

*Halal kendü kayda bu kün kamı kim
Haramnı yiyürde haram tip yidi*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bu gün helalin kendisi nerede, hani;
Kim haramı yerken, haram diye yiyor.*

Türklər Tanrının ən sadıq və məğrur övladları hesab olunmaqla bütün əməllərinə görə Tanrıdan qorxmış, öz günahları müqabilində ondan çəkinmişlər. Hələ qanunların olmadığı dövrdə, eləcə də ən mükəmməl qanunların fəaliyyəti zamanı türklərin qəlbində bir Allah xofu olmuşdur. Türklər Tanrının // Allahın müqəddəsliyinə, ululuğuna, qüdrətinə, imkanına həmişə özlərini möhtac saymışlar. Ona görə də türklərin qəlbində bir Allah (// Tanrı) xofu olmuş və Allahın məsləhət bilmədiyi işlərin həyata keçməsinə inanmamışlar. Bunun genetik kodu “Allah bilən məsləhətdir” atalar sözündə qorunmuş və indi də yaşamaqdadır. Bu deyilənlər barədə Oğuz babalarımızın söylədiyi atalar sözləri mükəmməlliyi, səlisliliyi, hökmlü olması ilə daha da təsirlidir:

Allah-allah deməyincə işlər onmaz.

Allah işin bilir.

Allaz yüzi yoxsulluğun göstərməsün.

*Allah təala qullarını qaşiq bir düşmən
şərrindən saqlasun.*

Allah sağ gözi sol gözə möhtac eyləməsün.

Allah öldürmədigin kimsə öldürəməz.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 19, 21).

Sözünü yaxşı söylə, ölməz ol

Bu qəbildən olan Azərbaycan atalar sözləri də deyilənləri bir daha təsdiq edir:

Allah bir, söz bir.

Allah bir qapını bağlayanda bir qapını açar.

Allah bu əli o ələ möhtac eləməsin.

Allah bəynuzsuz qoçun qisasın bəynuzlu qoçda qoymaz.

Allah demiş: səndən hərəkət, məndən bərəkət.

“Allah” deyən namurad qalmaz.

Allah dəvəyə qanad versəydi, dam - divarı yıxardı.

Allah əyməyəni bəndə əyə bilməz.

Allah ilanın əməlin bilib, ayağın qarnında yaradıb.

Allah istəyəni danaya qurd dəyməz.

Allah kərimdi, quyusu dərin di.

Allah min dərd verib, min bir dərman.

Allah saxlayanı qurd yeməz.

Allah tənbəli sevməz.

Allah verməyəni peyğəmbər neyləsin?!

Allaha inanmayana bəndələr də inanmaz.

Allahdan nə gəlsə xoşdur.

(Atalar sözü. Bakı, “Öndər Nəşriyyat”, 2004, s. 31-33).

Təsadüfi deyildir ki, “Qutadqu bilik” əsəri Tanrıya olan sonsuz məhəbbətin əlaməti olaraq Tanrının mədhi ilə başlamışdır. Bütün zamanlarda Türk xaqanları Tanrının yeri-göyü yaratdığını, bütün canlılara ruzi verdiyini qəbul etmişlər. O cümlədən “Qutadqu bilik” əsəri yazıldığı zaman Tabqaç Buğra xan Ulu Tanrının böyüklüyünü, hər şeyin ona möhtac olduğunu, onun təkliyini, şəriksiz

olduğunu, qüdrətini məmnunluqla qəbul etmişdir.

Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilik” əsərində Tanrının mədh olunmasından bəzi parçalara diqqət yetirsək deyilənlər bir daha öz təsdiqini tapmış olar:

*Tanrının adı ilə sözə başladım,
O, yaradan, yetirən və köçürən rəbbimdir.*

*Vahid tanrıya minlərcə şükr olsun ki,
Onun üçün fənalıq yoxdur.*

*Qara yeri, mavi göyü, günəşi, ayı və gecə ilə gündüzü,
Xilqəti, zamanla zəmanəni o yaratmışdır.*

*O bütün varlıqları dilədi və yaratdı,
Bircə dəfə “ol” dedi, dedikləri oldu.*

*Bütün xilqət ona möhtacdır,
Möhtac olmayan yalnız özüdür, o - yeganədir.*

*Ey bir olan, sənə şərik yoxdur,
Hər şeydən əvvəl və sonra sən varsan.*

*Nə yeriyir, nə yatar, hər zaman oyaqdır,
Bənzəməz, müqayisə olunmaz, təsəvvür edilməz.*

*Minlərcə saysız-hesabsız canlıni,
Çöllü, dağı, dənizi, təpə və dərələri sən yaratdın.*

*Yaşıl göyü tümən ulduzla bəzədin,
Qaranlıq gecəni parlaq gündüzlə işıqlatdın.*

*Səni olduğun kimi vəsf edə bilmirəm,
Səni sən mədh et! Sözüm kəsildi.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən
elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994,
s. 15, 16, 17).

Sevməyi, sevlməyi, geyməyi, yeməyi — hər şeyi Tanrı bizə bəxş edir. Sevdirən də, geydirən də odur.

Bəzən həyat və fəaliyyətimizdə bizi sevindirən, sevdirən qüvvənin kimliyi barəsində düşünmürük. Bu, həyat fəlsəfəsinin elə məqamıdır ki, Tanrı “gözə görünməz varlıq” kimi bütün xeyirxahlığını səxavətlə paylayır. Bax, bu məqamın genetik kodu “Gözə görünməz Allah”, “O, gözə görünməzdir” ifadələrindədir. Oğuz babalarımız deyir:

*Kişi görmədügin görsə, əqli sevinür,
geymədügin geysə, təni sevinür,
yemədügin yesə, nəfsi sevinür.*
(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 160).

Tanrı bütün canlıları yaratdığı üçün onların hər birini qoruyur. Canlılar isə özlərindən asılı olmayaraq onlara yaşamaq imkanı verən Tanrının varlığına şükürlər edir.

Hər birimiz toyuğun su içməsinə görmüşük. Toyuq su içdikcə başını yuxarı qaldırır Allahına dua

qılır: “Toyuq bir su içər, bir Allaha baxar”. Belə deyilir ki, su içən insana ilan toxunmur. Bunun hamısı Ulu Tanrının hikməti, gözəgörünməz saysız-hesabsız qayğıdan, xeyirxahlıqlardan biridir. Odur ki, Ulu Tanrının varlığını hər an, hər dəqiqə, hər saniyə unutmayanlar yaxşılıq etməkdən həzz alırlar, çünki yaxşılıq etmək Allaha da xoşdur. Məhz bunun genetik kodu aşağıdakı nümunələrdədir:

Yaxşı söz ilə yılan indən çıxar.

Yaramaz işin soni pəşimanlıdır.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 190, 191).

Bu genetik kod nə qədər həyat varsa, bir o qədər də insanlarla olacaq, onların əlindən-qolundan tutacaq, köməyinə çatacaq, xeyirxahların, həmişə yaxşılıq etmək istəyində olanların öyüd və nəsihətlərində dönə-dönə səslənəcəkdir:

Həyatını sərməyə elə, onun faizi yaxşılıqdır,

O, əvəzində sabah sənə yaxşı yemək və paltar verər.

İndi sənə çatıb mənsəb məqamı,

Hamıdan yaxşı ol, ancaq yaxşılıq elə.

Tez-gec dirilər öləcək,

Bax, yaxşı kişi ölsə də, adı diri qalır.

İki cür ad var - dildə, ağızda yaşayır,

Həm yaxşı, həm də pis dünyada qalır.

Doğru söz kin durur

*Pisə söyürlər, yaxşını öyürlər,
Gör hansını seçirsən?
Özün yaxşı olsan, adın öyülər,
Pis olsan söyülər, ey təmiz insan.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə apararı elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 32-33).

İndiyə qədər yaxşılıq edənlər də, pislik edənlər də olub və olacaqdır. Hər şey əvvəlcə, genetik koddan asılıdır. Kimdə yaxşılıq etməyin genetik kodu varsa, o, yaxşılığa, kimdə pislik etməyin genetik kodu varsa, o, pislik etməyə meyillənir. Və bütün həyatı boyu genetik kodunun təbiətinə, eyni zamanda tələbinə uyğun şəkildə hərəkət edir, əməli fəaliyyətdə olur. Açıq deyək ki, “Yaxşılar yamana can versələr də, Yamanlar yaxşını danıb həmişə” misraları genetik kodun təbiətindən və tələbindən qaynaqlanmışdır. Yaxşılıq və pisliklə bağlı mövcud olan məfhumlar tərəf müqabilləri kimi özünü həmişə göstərir. Hətta yaxşı kimi görünən, səslənən bir məfhumun pis kimi görünən və səslənən tərəfləri vardır. Məsələn, yaxşı kimi görünən, səslənən cömərd, dəyanət, həya, qənaət, şadlıq, şükr eyləmək və s.-in namərd, dözümsüz, abırsız, israfə yol vermək, qəm, naşükür olmaq kimi mənfi tərəfləri, eləcə də pis kimi görünən xəsislik, tənbellik, xəbərçilik, yalançılıq və s.-in səxavətli, işgüzar, bütövlük, düzgünlük kimi tərəfləri vardır. Yaxşılığa və pisliliyə yaxınlıq göstərmək insanın əməlində görünür. İnsan ömrü boyu

yaxşılığı da, pisliliyi də özünə dost kimi tapır, bir sözlə, yaxşı-
lığa da, pisliliyə də yaxınlıq göstərir. Yaxınlıq göstərməyin
poetik vəsfi barədə deyilən bəzi məsləhətləri elə buradaca
xatırlamaq yerinə düşər:

*Yaxınlıq işi iki cür olur,
Bu iki şey üçün insan dost tapır:
Biri ilahi sevgi ilə dost olandır,
Bu dostluğun içində əyrilik yoxdur.
Biri də öz xeyri üçün dost olandır,
Bu, güclə dostluqdur, təməli olmaz.
Əgər ilahi dostluq qurmaq istəsən,
Onun yükünü çək, üzünü turşutma, qaşını çatma.
Bunda xeyir gəzmə, səbirlil ol,
Onun xeyrini sabah tanrı verər.
Əgər dostluqdan mənfəət güdürsən,
Belə admla dostluğu kəs.*

*Dostu xeyirdə - şərdə sına,
Bu işdə möhkəm olsa, ondan bərk yapış.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən
elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 312-313).

Yaxşılıq etmək, xeyirxahlıq, başqalarına diqqət və
qayğı insanı həmişə ucaltmış, digərlərindən üstün etmiş-
dir. Kamil insan pis xasiyyətləri özündən uzaqlaşdır-
malı, yaxşılarını isə özünə aşılmalıdır. Pis və yaxşı xa-
siyyət barəsində Nizamülmülkün "Siyasətna-

Doğru sözə nə and?

mə”sində yazılır: “Pis xasiyyətlər bunlardır: kin, həsəd, təkəbbür, qəzəb, şəhvət, hərislik, xəsislik, inad, yalançılıq, paxıllıq, naşükür olmaq, yüngülbeyinlik. Yaxşı xasiyyətlər bunlardır: həya, xeyirxahlıq, helm, alicənablıq, bağışlamaq, təvazö, səxavət, sədaqət, səbir, qədirdanlıq, rəhmdillik, elm, ağıl, ədalət”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 152).

Yaxşılıq barəsində XI-XII əsrin ədibi Əhməd Yügnəki yazır:

*Müsülmanka müşfik bolıp mihriban
Sana sandukun tek müsülmanka san
Cefa kıldaçınka yanut kıl vefa
Arımas nece yusa kan birle kan.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Müslümana müşfik olup merhamet et
Senin için düşündüğünü müslümana da düşün
Cefa kılanlara vefa ile karşılık ver
Kanı kanla ne kadar yıkasan arınmaz.*

Ümumiyyətlə, hər şeyin yaxşısı hər zaman ələ düşür. Yaxşı qul da, nökər də elə yaxşı kimi çox dəyərlidir. Layıqlı adamlar, yaxşılar birdən-birə yetişmir, burada genetika ilə yanaşı, mühitin, şəraitin, zamanın rolu da böyükdür.

Cəmiyyət yarandığı gündən indiyə qədər

yaxşı, pis nə varsa, hamısını məxfi, gizli saxlamadan ortalığa çıxarır. Eyni zamanda yaxşı da, pis də həm sözlə, həm əməllə öz dəyərini alır. Yaxşı yaxşı kimi, pis də pis kimi.

Nizamülmülk “Siyasətnamə” əsərində yazır: “Layiqli və təcrübəli bir qul ələ gətirmək üçün uzun ömür, münasib şərait lazımdır”. Ağıllı adamlar deyiblər:

“Layiqli nöker və qul oğuldan yaxşıdır”.

Yaxşı qul və nökeri əldən buraxmaq olmaz.

Şair deyir:

Yüz bişüür övladdansa, yaxşıdır bir müti qul,

Bu ömr istər ağasına, ölüm dilər o oğul

(Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 109).

Dünyanın eyiblərinə dözmək yenə də insandan kamillik tələb edir. Dünya vəfasızdır ona görə ki, onun verdiyi səadət nisbidir, əbədi deyildir. O, verdiyi səadəti tez geri ala bilər. Dünyanın malına aludə olanlar başa düşməlidir ki, onun arxasına düşsən, o , səndən qaçacaqdır. Yaxşı deyilmişdir:

Diqqət etsən, dünya kölgə kimidir,

Qovsan-qaçır, qaçsan ardınca düşür.

Kim ki, dünyanı qovar, dünya ondan qaçar,

Kim dünyadan qaçsa, dünya onu qovar.

Dünya bəzənərək qarşısına çıxır,

Bəzəkli gəlin kimi könül ovlayır.

Söz bir olsa, zərbi kərəm sındırar

*Könül versən, qır-saqqız olur,
Yaxandan, qolundan yapışır, üyüdüb-tökür.
Xasiyyəti, hərəkəti də vəfasızdır,
Əri ilə üç aydan artıq yola getmir.*

Dünya ilə bağlı olan bu poetik vəsfın genetik kodu hal-hazırda insanların düşüncəsində, fikir və mülahizəsində, həyat və fəaliyyətində yaşamaqdadır. “Dünya malı dünyada qalacaq” atalar sözünün məzmunu da bu genetikanın bir elementi kimi özünü təsdiqləyir. Dünya malı insanlara qurulan bir tələdir. Bu tələni quran tələçi insanlara görünmür, ancaq cahilləri, acgözləri ovlayır, öz tələsinə salır. Bununla da türkün aqilləri insanları dünyanı dərk etməyə çağırmış, dünyanın dadsız bir möhnət yolu olduğunu başa salmağa çalışmışlar. Dünyanı dərk etmə fəlsəfəsində bütün dünyanın dadı üç şeydə qəbul olunmuşdur:

*Bu üç şeyin biri yemək-içmək,
Biri də kişini ovudan qadımdır.*

*Üçüncüsü isə sağlamlıqdır,
Ən əfzəli də elə budur.*

Dünyanı dərk etmə fəlsəfəsində türk aqilləri həm də zövq içində keçən dünyanı nə qədər dadlı qəbul etsələr də, axırda acı ölümün onu dadsız etdiyini də söyləmişlər. Dərk etmə fəlsəfəsində zövq içində olan

dünya insanın üç düşmənindən biri sayılmışdır.

*Dünya bir düşməndir, bədən bir düşmən,
Bu iki düşmənin toru hər yana yayılmışdır.
Üçüncü düşmən şeytan, din oğrusudur,
Tanrı bunlardan qorusun.*

*Bunlardan ən sərt və yava düşmən bədəndir,
Ən çox xəta da ondan çıxar.
Allahın adını çəksən, şeytan qaçıb gedər,
Dünyadan əl çəksən ondan xilas olarsan.
Ancaq bədəndən necə əl çəkə bilərsən,
Onu ancaq ölüm səndən ayıra bilər.
O bir arzusuna çatsa, başqa arzuya düşür,
Ona da yetsə, insana tam hakim olur.
Bədənə bax, sanki ov itidir,
Kökəlsə, sahibinin haqqını tanımaz.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 269, 270).

Dünyanı dərkətmə fəlsəfəsi eyni məzmun və mahiyyət daşısa da, ancaq yanaşma və dərkətmə tərəfləri xalqlarda, millətlərdə bir-birindən fərqlənir. Dünya xalqlarından hansısa (Avropa ərazisində) möhnətli, əzablı, çətin və yuxulu günləri çıxmaqla, yerdə qalan günləri əsl həyat hesab edir. Dilimizdəki “dünya beş gündür” ifadəsi məhz bu cür düşüncə tərzinin dəqiq tarixi məlum olmayan minillik yaddaşından qidalanıb və

dövrümüze gəlib çatmışdır. Türk aqilləri bu barədə belə demişdir:

*Həyat cəmi-cümü üç gün sürər,
Bunlardan o yana bir neçə yuxu və gecə var.
Bu üç gündən biri - sabahdır, biri keçən gündür,
Bugünkü həyat sabaha çatacaqmı?*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə apararı elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 270).

Dünyanı dərkətmə fəlsəfəsi və ona yanaşmalar müxtəlif olduğu kimi, bu barədə bir nəticəyə gəlmək “bu da sonu” ifadəsinin alt qatındaki hikmətin nədən ibarət olduğunu söyləmək yenə də fərqli münasibətləri üzə çıxara bilər. Ancaq bu fərqli münasibətlər içərisində türk aqillərinin gəldiyi nəticə hikmət xəzinəsinin inciləri kimi məmnunluqla qəbul olunmalıdır. Diqqət yetirək:

*Dünyanı nə qədər yığib-yığırdırsan da,
Ondan iki parça bez götürəcəksən.
Ölümdən sonra varlı ilə kasıb
Qara torpaq altda bərabər olurlar.
Həyatda iki günlük rahatlıq üçün
Niyə öz-özünü aldadırsan?
Sən dünya malını yığmaq üçün,
Ölümsə səni yaxalamaq üçün çalışır.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə apararı elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 271).

Dünya barəsində Azərbaycan atalar sözü müdriklik xəzinəsi kimi milli təfəkkür inciləri olmaqla günümüzə qədər qorunmuşdur:

*Dünya bala dönsə, ala qarğa öz yeməyin bilər.
Dünya mənim deyənün dünən gəldik yasından.
Dünya nərdivandır; biri çıxar, biri düşər.
Dünya varına güvənilməz.
Dünya yalan dünyadı.
Dünyada bir pislük qalar, bir yaxşılıq.
Dünyada hər an mərdə arxalan.
Dünyanın malı dünyada qalacaq.
Dünyanınkı gör-götürdür.*

(Atalar sözü. Bakı, “Öndər Nəşriyyat”, 2004, s. 95-96).

Türkün dili bədii və poetik olmaqla yanaşı, həm də təbiidir. Bu təbiiliyin bir tərəfi dilin öz təbiəti ilə bağlıdırsa, digər tərəfi isə türklərin təbiətindəki təbiiliklə bağlıdır. Milli-mental dəyərlərdəki təbiiliklə dilin təbiətindəki təbiilik türkün dilini canlı, diri, təsirli, emosional və kəsərli etmişdir. Xalq danışığı dilinin milli koloritinin zənginliyi səbəbi də məhz bu amillərlə bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, xalqın dili həmişə təsirli və güclü olmuşdur. Xalq heç zaman elə-belə söz söyləməmiş, atalar demişkən “Xalq deyən söz tez-gec düz olar”. Xalqın dili hər hansı bir informasiyanı, məlumatı daha tez dilə-dişə salmış, sözü söyləməklə söz adlı yükədən azad olmuşdur. Məs.:

Söz dediyin demirdir, döyüldükə uzanar

*Xalqın dili yavadır, səni dilə-dişə salar,
İnsan çox qısqandır, ətini yeyər.
Baxıb gördüm bir az yüküm azaldı,
Öz-özümə dedim: sözü söylə, yükü tök.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə
aparan elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994,
s. 30-31).

Xalqın dili tərəzidir. O, hər şeyi çəkir, ölçür sonra məlumata, informasiyaya çevirir. Və nəhayət, kütlənin məlumatlanmasına xidmət edir. Kütləvi informasiya vasitələrinin imkanları ilə yayılan hər hansı məlumat yaddaşlardan daha tez silinə bilir, nəinki xalqın özünün yaydığı informasiya. Xalqın yaydığı informasiya xalqın yaddaşından, hafizəsindən silinmir. Xalq danışq dilinin saya xarakterli olması bu işdə hərəkətverici bir qüvvəyə çevrilir. Xalq danışq dili rəsmiyyətdən uzaq olmaqla mövzu rəngarəngliyi baxımından həyatın özündən qidalanır. Həyat o qədər maraqlı və zəngindir ki, onun xalq dilinə verdiyi məlumat və informasiyalar da bir o qədər zəngindir. Belə zənginlik içində xalq təcrübədən çıxmış atalar sözünü, məsəlləri, lətifələri və digərlərini yaradır. Zəngin atalar sözləri, məsəllər, lətifələr xalq dili vasitəsilə bütün xalqın malına çevrilir. Məhz türk dili bu baxımdan xalqa xidmət gücünə malik olmuş, məlumatın, informasiyanın qavranılmasında güclü təsir dairəsinə ma-

lik olmuşdur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, hansı dildə zəngin folklor nümunələri, atalar sözləri, məsəllər, lətifələr, ləqəblər və s. varsa, həmin dil zəngin dildir. Türk dili belə zəngin dillərdən biridir.

Türk lətifə yaratmaqda nə qədər mahirdirsə, onun istifadə məqamını, şəraitini düzgün müəyyən etməkdə də bir o qədər peşəkardır. Hətta onun həddini və sərhəddini də yaxşı biləndir. Məs.:

Lətifə az gərək.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 174).

Yaxud:

Lağa qatlanan yenər.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 174).

Türk xalq danışıq dilinin daha yüyrək olduğunu həm də ləqəblər təsdiq edir. Ləqəblər insana xalqın özü tərəfindən verilmiş və bu, adi bir iş kimi qəbul olunmuşdur. Oğuz türkləri yaxşı söyləmişdir:

Ər ləğəbilə amlur.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 63).

Türklərdə ləqəblərin olması bu xalqın təbiəti ilə bağlı olan məsələlərdən biridir. Türkün təbiətindəki təbiilik istər-istəməz bir-birinə münasibətdə olan insanların ləqəblərinin yaranmasına da

Söz əstimək ədəbdəndir

sirayət etmişdir. Burada da ləqəbləri münasibətlər sistemində demokratikliyin daşıyıcısı kimi qəbul etmək lazımdır. Bunu qəbul edən türk insanı adından sonra ona verilmiş ləqəbi çox təbii qəbul etmişdir. Xidmətinə, istedadına, xarici görkəminə, bədəndə olan xüsusi əlamətinə və digər keyfiyyətlərə görə verilmiş ləqəblər türk insanını qıcıqlandırmamış, əksinə, xalq arasında ləqəblər vasitəsilə daha da məşhurlaşdırmışdır. Bunun sirri yenə də türkün hikmət xəzinəsini özündə yaşadən dildədir, dilin yaratdığı möcüzədədir, dilin imkanında və daxili gücündədir. Bununla yanaşı, türk adınının xarici və daxili aləmi dərk etmək keyfiyyətindədir. Bu keyfiyyət həm də xüsusiyyətdir və həmin xüsusiyyətlər bunlardır: təfəkkür, hafizə, təxəyyül, təsəvvür, danışiq, eşitmə, görmə, qoxubilmə, toxunma və dadbilmə. Bu xüsusiyyətlər yaradılmış bütün məxluqların içərisində insanlarda daha üstün yaradılmışdır. İnsanlar, millətlər, xalqlar bir-birindən fərqləndiyi kimi, bu xüsusiyyətlər də insanları fərqləndirmişdir. İnsanları bir-birindən dinlər və dillərlə yanaşı, bu xüsusiyyətlər də ayırmışdır. Türk insanının özünəməxsusluğunda bu xüsusiyyətlər üstün mövqedə olmuşdur. Xüsusilə, xüsusiyyətlər sırasında danışiq (dil) türk insanını başqasından fərqləndirmişdir. Türk insanının xoşbəxtliyi həm də ondadır ki, onun danışığı (dili) o qədər təbiidir ki, şirin kəlmələrindən incimək mümkün olmadığı kimi, verdiyi ləqəbdən,

qoşduğu ayamadan da incimək türk olan kəsin heç ağ-
lına belə gəlməmişdir.

Ləqəblər barəsində XI əsrin məşhur tarixi-ədəbi abidəsi olan “Siyasətnamə”də yazılır: “Şahlar ləqəb vermək-də həmişə ehtiyatlı olmuşlar, çünki yaxşı məmləkət dolandırmaq qaydalarından biri də ləqəblərin verilməsi, hər kəsin öz mövqeyini, öz yerini bilməsidir. Bazar adamı² ilə dehqanın³ ləqəbi eyni olsa, fərqləri aradan qalxar, məşhur adamla qeyri-məlum adam eyni olar. Alimlə cahilin ləqəbi eyni olsa, onları tanımaq olmaz, ölkədə belə işlərə yol vermək yaxşı deyildir.

Eləcə də əmirlərin və türklərin ləqəbi Hüsaməddin⁴, Seyf əd-dövlə⁵, Əmin əd-dövlə⁶ və buna bənzər ləqəblər olmuşdur. Xacələrin⁷, əmidlərin⁸, dövlət məmurlarının ləqəbləri: Əmid üd-dövlə⁹, Zəhirəlmülk¹⁰, Qəvamülmülk¹¹ və buna oxşar ləqəblər olmuşdur.

2. **Bazar adamı** - qara camaat, adi adamlar
3. **Dehqan** - mülkədar, kəndi, torpağı olan. İndi isə kəndçi mənasında
4. **Hüsaməddin** - ləqəbdir, dinin xəncəri deməkdir
5. **Seyf əd-dövlə** - ləqəbdir, dinin qılıncı deməkdir
6. **Əmin əd-dövlə** - ləqəbdir, dövlətin inamı deməkdir
7. **Xacə** - dövlət xadimi, vəzir, vəkil, saray adamı
8. **Əmid** - dövlət məmuru
9. **Əmid üd-dövlə** - dövlətin dayağı
10. **Zəhirəlmülk** - dövlətin köməkçisi, dövlətin əltutanı
11. **Qəvamülmülk** - ləqəb, dövlətin dayağı, dövlətin köməyi

İndi belə fərqlər aradan çıxmışdır. Türklər xacələrin ləqəblərini götürür, xacələr də türklərin və bunu eyib hesab etmirlər, halbuki ləqəblər həmişə əziz tutulmuşdur”. (*Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 127*). Göründüyü kimi, Nizamülmülk əmirlərlə türklərin ləqəbinin digərlərinin ləqəblərindən fərqli olduğunu qeyd etməklə yanaşı, bu fərqlərin aradan çıxdığını da qeyd etmişdir. Onun fikrincə, türklər dövlət xadimlərinin, vəzirlərin, vəkillərin, saray adamlarının ləqəblərini, onlar isə türklərin ləqəblərini götürmüşlər və bu, eyib hesab olunmamışdır. Əlbəttə, Nizamülmülk bununla da türklərdə ləqəblərə üstünlük verildiyini, hətta saray adamlarının ləqəbləri ilə türklərin ləqəbləri arasında fərq olmadığını söyləmişdir. Baxmayaraq ki, türklərin ləqəbi dövlət adamlarının ləqəbindən fərqlənmiş və daha zəngin olmuşdur. Dövlət adamlarının, saray adamlarının ləqəblərinin türklərin ləqəblərindən fərqlənməməsi türklərin dövlət sistemində daha çox təmsil olunması ilə bağlı bir işdir. Həm də dövlət adamları ilə yanaşı, türklərin də nüfuzlarının eyni səviyyədə olmasına işarədir.

Eyni adı daşıyanlar həm dövlət adamları içərisində, həm də adi adamlar içərisində olmuşdur. Onları bir-birindən ləqəblər vasitəsilə fərqləndirməyin özü də yaxşı bir hal kimi dəyərləndirilmişdir. Bu barədə Nizamülmülk yazır: “Ləqəb ona görədir ki, adamı o ləqəbə görə tanısinlər. Məsələn, yüz adam oturmuş bir

məclisdə on nəfərin adı Məhəmməd olsa biri çağırsa: “ya Məhəmməd!” Onu da qışqırar: “ləbbeyk”¹², elə başa düşər ki, onu çağırırlar.

Lakin birinə “müxtəs”¹³, birinə “müvəffəq”, birinə “kamil”, birinə “sədid”¹⁴, birinə “rəşid” ləqəbi verib bunlarla çağırırsalar, dərhal bilinər kimi çağırırlar”. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 132).

Türkün bilikli adamları, idrak sahibləri, kamilləri hansı şeyin xeyir və zərərindən danışmışlarsa, orada dilin gərəkli və vacib olduğundan bəhs etmişlər. Diqqət yetirək:

*Bax, bu bir neçə şey insana zərərdir,
İnsan onları bilsə, özünü qorumuş olar.*

*Bunlardan birisi dil yalanıdır,
İkincisi sözümdən yayınmaqdır,*

*Üçüncüsü içki düşkünlüyüdür.
Ona tutulan hədəv yaşamış olur.*

*Biri də insanın inadkarlığıdır,
İnadkara dünyada sevinc yoxdur.*

*Yaraşmayan şeylərdən biri də kobudluqdur,
Bu, insanın evində tozu dumana qatır.*

12. **Ləbbeyk** - bəli

13. **Müxtəs** - ləqəb, xüsusi, seçilmiş, məxsus

14. **Sədid** - doğru, düz, açıq danışan, doğrunu üzə deyən

*Biri isə diliaclıq, hiddətdir,
Dil açıb söyməyə başlasa, insanı incidir.*

*Bu, bir neçə şey bir adamda toplansa,
Mübarək xoşbəxtlik ondan uzaq qaçar.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 39-40).

Türkün özü də, sözü də, dili də çox səmimidir. Nəyi varsa, ortadadır. Ucuz tutmaq, ucuz saymaq mövqeyindən tamam uzaqdır. Saxtakarlıqdan, yalan-palandan, dedi-qodudan kənardadır. Özü barədə dedikləri də bir daha özünü təqdim edə bilir. Məs.:

Türk ucuz bulduğun murdar sanır.

Türk şərliünün quldur.

Türk atının samanı bol gərək.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 84, 86).

Türk başqalarından fərqli olaraq özündə gördüklərinin qüsurlu olub-olmamasının fərqinə varmamış, hər şeyi olduğu kimi söyləmişdir. Burada hər şeydən əvvəl, özünə inam psixologiyası və üstün, yaxşı cəhətlərin yanında qüsurlu görünənlərin çox az olması prinsipi əsasında “Eyibsiz bir Allahdır” atalar sözü imkan verir deyək ki, türkün aqilliyi bu işdə az rol oynamamışdır. Bu mənada atalar sözünə diqqət yetirək:

Ərəb toyunca yeyir, türk ölüncə yeyir.

*Kölənin sufisindən // sofisindən (?), türkün
avamından qorqmaq gərək.*

Türk yüz vermə kim, cahanı yıqar.

(Oğuznamə, Bakı, Yazıçı, 1987, s. 85, 137, 158).

Türk başqalarının onun barəsində söylədiklərinə də nəzakətlə yanaşmış, səxavət göstərərək yabançıların dediklərini onların öz adları ilə çağırmışdır. Bununla da bilməyənləri bilməyə, bilənləri isə bildiklərini yaymağa dəvət etmişdir. Məsələn, farsların türk bəyləri arasında adı ən məşhur olan Tonqa Alp Ər barəsində yazdıqları türklər tərəfindən məmnunluqla qəbul olunmuşdur. Türkün bilikli, idraklı, kamil adamı Yusif Balasaqunlu bu barədə yazmışdır:

*İndi baxsan görərsən ki, türk bəyləri
Dünya bəylərinin ən yaxşılarıdır.
Bu türk bəyləri arasında adı məşhur
Tonqa Alp Ərdir ki, taleyi bəllidir.
O, yüksək biliyə və çoxlu ərđəmə sahib idi,
Bilikli, idraklı xalqın seçilmişsi idi.*

*İranlılar ona Əfrasiyab deyirlər,
Bu Əfrasiyab neçə-neçə ellər tutmuşdur.
Dünyanı ələ keçirmək üçün
Çoxlu hünər sahibi olmaq, idrak və bilik lazımdır.
Farslar bunu kitabda yazmışlar,
Kitabda olmasaydı, onu kim tanıyardı?*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 35-36).

Söz odur ki, haqqə varə

Türklərin tarix boyu müxtəlif ərazilərdə yaşaması, onların aborigen sakinlər olmasına baxmayaraq, qonşularla mədəni əlaqələrə səxavətli mövqedən yanaşması eyni məzmunun (məs.: atalar sözlərinin) ekvivalentinin yaranmasına geniş imkan yaratmışdır. Türk münasibətlər sistemində ərəb, fars dillərinə də hörmət və rəğbətlə yanaşmışdır. Məhz bu cür yanaşmanın səbəbi türkün münasibətlər sistemində kifayət qədər mədəni və dünyəvi olması ilə bağlı olmuşdur. Bu mənada “Oğuznamə”də işlənmiş və oğuzlar arasında zərbi-məsələ çevrilmiş nümunələrin varlığını çox təbii qəbul etmək olar. Belə dil nümunələri fars və türk dillərində məzmununa görə ortaqlıdır və ekvivalentlik təşkil edir. Məs.: “Əl-əlhələl” (“Əl ilə verilən -alınan halaldır”), “Eşək-zəfəran çe başəd?” (“Eşşəklə zəfəran nə olur?”), “Balatər əz siyahi rəngi-digər nəbaşəd” (“Qaradan qatı başqa rəng olmur”), “Məqsud hosne-tost, digərha bəhane əst” (“Məqsəd sənin gözəlliyindir, qalan şeylər bəhanədir”).

(Oğuznamə, Bakı, Yazıçı, 1987, s.13).

Türklərin müxtəlif ərazilərdə yaşaması onların başqa xalqlarla qonşuluq münasibətində olmasına gətirib çıxarmış və bu da əlaqələr sisteminin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Hətta əlaqələr zamanı heç bir qısqanclıq göstərmədən elm, poeziya dili kimi ərəb və fars dillərinin imkanlarından da istifadə etmişlər. Klassiklərimizin bir qismi türk düşüncə tərzini saxlamaqla elmi

və bədii əsərlərini ərəb və fars dillərində yaratmışlar. Əlbəttə, bütün bunların hamısı türkün zamanın, dövrün nəbzini tutmaq qabiliyyətindən, eyni zamanda genetik yaddaşını saxlamaq şərtilə müasirləşmək — dünyəviləşmək keyfiyyətindən xəbər verir.

Türkün hikmət xəzinəsində qadın, övrət barəsində deyilənlər dərin müşahidə və təcrübə sınağından çıxmış müdrik kəlamlar kimi bir daha türkün arifliyindən, aqilliyindən, müdrikliyindən xəbər verir. Türk xəyala, rüyaya və romantikaya yox, gördüyünə, bildiyinə istinad edir. Və bir daha qeyd edək ki, onun qadın və övrət barəsində dedikləri rüyadan, xəyaldan, romantikadan çox-çox uzaqda olan, əsil həyat təcrübəsinin sınağından çıxmış kəlmələridir. Bunu qadın, övrət barəsində “Oğuznamə”də olan atalar sözləri bir daha təsdiq edir.

Övrət ölmək ev yıqılmaqdır.

Övrətdən ərün əqli artıqdır.

Övrətin əri ilk əridir, geyrisi yamadur.

Övrət kişiyi atadan-anadan ayırar,

eşindən-dostundan kəsər.

Övrətlər qırqınadək bir əlilə ətmək və bir əlilə... tutar; Qırqından sonra ətməgi qour, ... yapışur.

Övrətə inanma, suya tayanma.

Övrətdən vəfa gəlməz.

Övrətin ətməgi dizindədir.

Kəmalın bəzəyi dil, dilin bəzəyi sözdür

*Övrət yapıdığı ev yıqılmaz; övrət yıqdığı ev yapılmaz.
Övrətin saçı uzun, əqli qısaadır,
Övrət, əri “qocam” deyən tez qocaldır.
Övrətə bir ətək aqçadan bir tatlu dil yegdir.
Gözəl övrətdən çirkinlər yegdir.*
(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 137, 138, 165).

Qadını həm qorumaq gərəkdir, həm də ondan qorunmaq lazımdır. Bu zəif, incə, nəcib varlığın qeyd olunan keyfiyyətləri onun qorunmasını tələb edir.

*Qadının əsli ətdir, əti qorumalı,
Qorumasın ət qoxar, buna çarə yoxdur.*

*Qadına hörmət elə, nə istəsə ver,
Qapını kilidlə, yad kişini evə qoyma.
Bunlarda əzəldən vəfa yoxdur,
Gözləri baxan yerə könülləri axar.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 335).

Oğuz babalarımız qadının üç şeydən çökdüyünü söyləmişlər:

Xatun kişilər üç nəsnədən çökər: bir oğlan toğurmaqdan, bir geyəsi yumaqdan, biri un yoğurmaqdan.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 97).

Qadının hiyləsi, şəri, böhtanı da zərərli və qorxulu olur. Odur ki, kişi olan (ər olan) hər bir kəsin qadından özünü qoruması barədə də deyilənlər az olmamışdır. Məs.:

*Onlar zəhmətlə bar verən ağaca bənzər,
Meyvəsi zəhərdir, onu yemə.
Neçə min qüdrətli ərənlər əri
Qadınlardan ötrü məhv olmuşdur.
Neçə al yanaqlı, üzü gözəl ər,
Qadınların üzündən qara torpaq olmuşdur.
Qadınlar minlərlə adlı-sanlı qəhrəmanı
Diri-diri torpağa gömmüşlər.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 335).

Türkün hikmət xəzinəsi övlad məhəbbətindən — ata-oğul, ata-qız, ana-oğul, ana-qız münasibətlərinin təc-rübəsindən çıxmış, möhür kimi dil nümunələrinə öz damğasını vurmuşdur. Övladın tərbiyəsi, məhz sağlam tərbiyəsi, uşaqların ədəbli olması türk babalarımızın həyat tərzinin ən mühüm hissələrindən biri olmuşdur. Türk babalarımızı hələ təlim və tərbiyədən əvvəl oğul-qıza birlik və ədəb öyrədən südanasının kimliyi maraqlandırmışdır. Ona görə də türk babalarımız evlənmək istəyində olan türk ərələrinə yaxşı qız axtarmağı məsləhət bilmişdir. Yaxşı qız hansı tələblərə uyğun gəlməlidir? sualının cavabı belə bəyan edilmişdir:

Ellin səsi - haqq səsi

*Əgər evlənmək istəsən,
Yaxşı qız axtar, gözünü iti tut.
Kökü, ailəsi, nəsəbi yaxşı olsun,
İffətli, namuslu, təmiz olsun.*

*Əl dəyilməmiş qız al,
Səndən başqa ər üzü görməmiş olsun.
Beləsi səni sevər, səndən başqasını tanımaz,
Yaramaz hərəkət də eləmər.
Özündən aşığı dərəcə ilə evlən,
Yuxarı dərəcədən evlənsən, əsir olarsan.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 332).

Türk babalarımız ərlərin dörd növ qadınla evlənmək istəyində olduqlarını ailə-məişət münasibətlərinin təcrübəsində daha çox müşahidə olunan məsələ kimi bəyan etmişlər. Bunlardan biri varlı qadın, biri gözəl qadın, biri əsil-nəcabətli qadın, biri namuslu qadındır. Bunların hansının düz olmasını türk balalarımız ailə-məişət münasibətlərində dəfələrlə təcrübədən keçirmiş və belə bir nəticəyə gələrək söyləmişlər:

*Bunların hansı düzdür - sənə deyim,
Evlənmək istəsən mənə qulaq ver.
Varlı qızla evlənməyi arzu edib
Ona əsir olma, ey bilikli və seçkin insan.
O, malına güvənərək dilini uzadar,*

*Çox şey istər, sən nə edərsən?
Ey gözəllik arayan gözəl insan,
Gözəllik arama, gülünc hala düşərsən.
Qadının gözəlliyini hamı istər,
Ancaq onu tanrının fəzli qoruyar.*

*Ey nəcabət, böyüklük arayan insan,
Bu nəcabət içində kiçik mövqeyə düşmə.
Nəcabətlilər yüksəkdən danışırlar,
Sən qadın əsiri olma.*

*Ey qadının namuslu olmasını istəyən bəyzadə,
Beləsini tapsan, bu dörd şeyi birlikdə taparsan.
Yaxşı və namuslu bir qadın tapsan,
Dərhal evlən, ey gözəl insan.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 333-334).

Şərq aləmində ismətli, namuslu, dindar, evdar, ərini sevən, həyalı, təmizkar, başaşağı, üzüyola, əlidüz, mal-yığan qadın gözəl qadın sayılmışdır. Qadının gözəlliyi bu qeyd olunan keyfiyyətlərlə bağlanmışdır. Şərqlilər belə deyirlər: “Gözəl arvad həyatın bəzəyi olanıdır”. Şərqlin müdrikləri həm də onu deyiblər ki, arvad mehriban, ürə-yəyatan, gözəl olsa da, o saat özünü arvadın bəxtiyarına verib onun əmrlərinə tabe olmaq düzgün deyildir.

Bu barədə Nizamülmülkün “Siyasətnamə”sində yazılır: “Arvadlar nə desə, əksini

etmək lazımdır ki, düz olsun. Əgər arvadların ağıl kamil olsaydı, peyğəmbər ə.s.-in dilindən deməzdilər: “Onlarla məsləhətləşin, lakin əksini edin”.

Arvadın əmrinə tabe olan, ondan zərər çəkib əziyyət və məşəqqətə düşən birinci kişi Adəm ə.s. olmuşdur. O, Həvvanın felinə uyaraq buğda yemiş və behiştədən qovulmuşdur. Adəm iki yüz il ağladıqdan sonra Allahın ona rəhmi gəlib onu bağışlamışdır”. (*Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 146, 148*).

Nizamülmülkün “Siyasətnamə” əsərində qeyd olunur ki, Sasanilər sülaləsinin darmadağın olunması səbəblərini Büzürməhrdən belə soruşmuşlar: “Nə səbəbə Sasanilər sülaləsi darmadağın oldu, sən onun məsləhətçisi idin, hələ indi də ağılda, tədbirdə, bilikdə dünyada sənənin tayın yoxdur?” Büzürməhr demişdir: “İki səbəbi var idi. Biri bu idi ki, Sasanilər böyük işləri uşaq-muşaq və nandan adamlara tapşırırmışdılar, ikincisi o idi ki, elm adamlarının, təcürbə sahiblərinin qədir-qiymətini bilmirdilər. İşləri arvad və uşaqların öhdəsinə buraxmışdılar, bunların hər ikisində də ağıl və bilik olmaz. Elə ki, iş arvad və uşaq-muşağa düşdü, bil ki, şahlıq o xanədanın əlindən çıxacaqdır”. (*Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 148*).

Şərq aləmində qadının zahirən gözəl olmasına yox, bakirəliyinə, mehriban olmağına, ev

dolandırmağı bacarmağına, yaxşı ailədən olmağına, ağlakamala malik olmasına daha çox üstünlük verilmişdir. Kişilərin özlərindən daha adlı-sanlı arvad almaları məsləhət bilinməmişdir. Bu bərədə “Qabusnamə”də belə bir misal var: İsgəndərdən soruşurlar ki, “Nə üçün Daranın qızını arvadlığa götürmürsən, o ki çox gözəldir?” İsgəndər cavab verir: “Çox çirkin olar ki, biz bütün dünyaya əmr verdiyimiz halda, arvad bizə hökm etsin”.

(Qabusnamə. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1989, s. 113).

Nizamülmülkün “Siyasətnamə”sində isə belə yazılır: “... İsgəndər Rumdan gəlib, əcəm şahı Dara oğlu Daranı məğlub etdikdən, Dara qaçmağa məcbur olduğundan və öz xidmətçilərindən biri tərəfindən öldürüldükdən sonra ondan bir qız qalmışdı. Həddən artıq gözəl idi. Bacısı, eləcə də onun ailəsindən olan bir neçə saray qızının hamısı gözəl və qəşəng idilər.

İsgəndərə dedilər: “Bəlkə Daranın Şəbistanına gedib oradakı pəri kimi ayüzlülərə, xüsusilə gözəllikdə misli olmayan qızına tamaşa edəsən?” Bunu deyənlərin məqsədi o idi ki, İsgəndər Daranın qızını görüb ona evlənsin.

İsgəndər dedi: “Mən onların kişilərini məğlub etmişəm, yaxşı olmaz ki, qadınları bizi məğlub etsin”. Razılıq vermədi, Daranın Şəbistanına getmədi”.

Comerd ol, başışla, yedirt və içirt

(Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, “Elm”, 1987, s. 148).

Təsadüfi deyildir ki, oğuzların ailəsində, məişətində qadına bəslənən saf, səmimi duyğuları ərlər, ərənlər bir şərqî şəkildə söyləmişlər. Xanlar, bəylər, ərənlər və ər-lər qadını başının baxtı, evinin taxtı, həyatının dirəyi say-mışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı bir parçaya diqqət yetirək. Məs.:

*Bəri gəlgi, başım baxtı, evim taxtı,
Evdən çıxıb yürüyəndə sərvə boylum.
Topuğunda sarmaşanda qara saçlım!
Qurulu yaya bənzər çatma qaşlım!
Qoşa badam sığmayan dar ağızlım!
Küz almasına bənzər al yanaqlım!
Qadınım, dirəyim, döləyim!*

“Kitabi-Dədə Qorqud”da qadınlar dörd cür təsnif olunur: Birisi solduran soydur, birisi dolduran toydur, birisi evin dayağıdır, birisi bayağıdır.

Ana-qadın türklərdə həmişə uca tutulmuşdur. Ana haqqı tanrı səviyyəsində tutulmuşdur. Bu cəhət “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında olduqca ibrətamizdir: “Ana haqqı, tanrı haqqı deyilməsəydi, qalxubanı yerimdən tu-raydım, yaxanla boğazından tutaydım”, “Ana haqqı, tanrı haqqı olmasaydı, qara polad üz qılıncım tutaydım, qafillicə görklü başın kəsəydim”.

Türk babalarımıza görə, namuslu bir qadınla evlənən kişinin dünyaya gələn övladının tərbiyəsi ilə həmin namuslu qadının özü məşğul olmalıdır. Türklərdə övladın tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Övladın gələcəkdə xoşbəxt olmasının əsasını tərbiyədə axtarmışlar. Və belə demişlər:

*Sənin ay üzvlü oğlun-qızın doğulsa,
Evində tərbiyə ver, başqa adama tapşırma.
Yaxşı və təmiz bir südanası tap,
Uşaqlar sağlam böyüyər, uzun ömürlü olarlar.
Oğul-qıza bilik və ədəb öyrət,
Hər iki dünyada onlara xeyri dəyər.
Oğluna qız al, qızını ərə ver,
Ömrünü dərdsiz keçir, ey xoşbəxt ər.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 334).

Oğlanın tərbiyəsi ilə qızın tərbiyəsinə verilən tələblər fərqli olmuşdur. Məsələn, oğlan uşağının necə tərbiyə ediləcəyi belə bəyan olunmuşdur:

*Oğula bütün ərdəmləri öyrət.
Gələcəkdə bu ərdəmlər sayəsində varlı olsun.
Oğulu avara gəzməyə qoyma,
Avara hər yana gedər, yazıq olar.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 334).

Qız uşağının tərbiyəsinə daha məsuliyyətlə yanaşılmış, onun tərbiyəsinə daha ciddi diqqət göstərilmiş və qayğıya daha çox ehtiyacı olan nəcib övlad kimi hörmətlə, ehtiramla xatırlanmışdır. Dilimizdəki “Qız uşağı kəsik olar” atalar sözünün məzmunu paralel olaraq aşağıdakı nümunələrlə də təsdiq olunur.

*Qızı evdə uzun zaman saxlama,
Yoxsa peşmançılıq səni öldürər.*

*Ey dost-yoldaş, sənə qəti bir söz deyim,
Qız doğulmasa, doğulsa da, yaşamasa yaxşıdır.
Əgər doğulsa, ona yerinin torpağın altı,
Evinin qəbrə qonşu olması yaxşıdır.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 335).

Qızın zərif, incə, nəcib olduğunu və buna görə də həmişə qayğıya ehtiyacı duyduğunu Oğuz babalarımızın yaratdıqları “Oğuznamə” də təsdiq edir:

*Qızlar tez böyür.
Qonşu qızı gülənclü olur.
Qız oqutmaq güc olur.
Qızım kimi sevirsə, güyөгüm oldur.*

*Kimin kim qızı var,
Belində önəlməz sızı var.*

Həm göydə nəhs yıldızı var.

(Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 147, 150, 151, 171).

Türkün hikmət xəzinəsində dəyərli yerlər və bu yerləri fəth edən aqillər az deyildir. Belə aqıl və idrak sahibləri içərisində Əhməd Yəsəvinin yeri də xüsusidir.

Əhməd Yəsəvinin şeirləri “hikmət” adı ilə türk təsəvvüf ədəbiyyatının ən əski nümunələrindən sayılır. Bu hikmətləri Əhməd Yəsəvinin yaratdığı təriqətin nümayəndələri qələmə almışdır. Sonralar bu hikmətlər kitab halına salınmışdır. “Divani-hikmət” didaktik bir əsər olmaqla Qaraxanlı türkcəsiylə söylənilmişdir. Və Qaraxanlı türkcəsinin xaqaniyyə ləhcəsində yazılmışdır.

Əhməd Yəsəvinin “Divani-hikmət”ində toplanmış hikmətlərin bir qismi onun özünün yazdığı, digərləri isə onun adından təriqət tərəfdarlarının yazdıqlarıdır.

Belə hesab olunur ki, “Divani-hikmət”in elm aləminə məlum olan ən qədim yazılı variantı XVIII əsrdən əvvələ getmir. (bax: Füzuli Bayat. Xoca Əhməd Yəsəvi və xalq sufizminin bəzi problemləri. Bakı, 1997, s. 65).

Əhməd Yəsəvi öz hikmətlərini türkcə söyləməklə türkcəni daha yüksəkliklərə qaldırmağa çalışmışdır. O, fars dilini bilməsinə baxmayaraq, türk dilinə üstünlük vermiş və farscanın meydan aldığı dövrdə türkcənin imkanlarını da yüksək qiymətləndirmişdir.

Dünyada hər an mərde arxalan

Xoca Əhməd Yəsəvi

II FƏSİL

XI əsrin hikmət sahibi Xoja Əhməd Yəsəvi

II.1. Xoja Əhməd Yəsəvinin həyatı

Rəvayətlərə görə, Əhməd Yəsəvi Qərbi Türküstanın Çimkənd şəhərinin şərqində olan Sayram qəsəbəsində dünyaya gəlmişdir. Sayram qəsəbəsi lap qədimdən bəri önəmli bir mərkəzdə yerləşmişdir. Bəzi mənbələrdə və Əhməd Yəsəvinin öz şeirində onun Türküstanın Yəsi şəhərində dünyaya gəldiyi qeyd olunmuşdur. Tədqiqatçılardan bəziləri Əlişir Nəvayiə istinad edərək Əhməd Yəsəvinin mənşəyinin, anadan olduğu yerin Yəsi olduğunu qeyd etmişdir. (bax: Ahmed-i Yesevi. Divan-i hikmetten seçmələr. Ankara, 2000, s.7). Onu da inandırıcı

qəbul etmək olar ki, Əhməd Yəsəvinin hikmətləri özündən sonra Yəsəvi dərvişləri və təriqət mənsubları tərəfindən dəyişikliyə uğramış, onun dünyaya gəldiyi yer Yəsi kimi göstərilmişdir. Belə olduğu üçün onun Sayramda dünyaya gəldiyini qəbul edənlər də heç də yanılmırlar.

Əhməd Yəsəvinin doğum tarixi dəqiq şəkildə bilinmir, belə hesab olunur ki, o, XI əsrin əvvəllərində (1103 və ya 1105-ci illərdə) dünyaya gəlmişdir.

Əhməd Yəsəvinin atası Sayramın tanınmış adamlarından olub və adı Şeyx İbrahim olmuşdur. Şeyx İbrahim Həzrəti - Əlinin nəslindən olan bir kişi kimi tanınmışdır. Anası Şeyx İbrahimin xəlifələrindən biri olan Musa Şeyxin qızı Ayişə xatundur. Əhməd Şeyx İbrahimin Gövhər Şahnaz adlı qızından sonra dünyaya gələn ikinci uşağı idi. O, əvvəl anasını, sonra da atasını itirmiş və bacısı ilə birlikdə yetim qalmışdır. Əhməd atasından, anasından yetim qalarkən yeddi yaşı olmuşdur.

Əhməd atadan və anadan yetim qaldıqdan sonra məlum olmayan səbəbdən bacısı ilə birlikdə Yəsiyə gəlmişdir. Bu zaman Yəsidə Arslan Baba adlı bir türk şeyxinin təmsil etdiyi və yaydığı təsəvvüf ənənəsi mövcud idi.

Əhməd ilk təhsili Yəsidə almış və yaşca kiçik olmasına baxmayaraq, gözlənilməyən qeyri-adi liklər göstərməklə bütün ətrafının diqqətini

özünə çəkmişdir. Burada ona mənəvi atalıq göstərən Arslan Babanı özünə mürşid seçmişdir. Yeri gəlmişkən, Arslan Babanın kimliyi də maraqlıdır. Hikmətlərin birində Arslan Babanın ərəb əsilli olduğu göstərilmişdir.

*Sahabeler aydılar Arslan Babadur atıngız
Arablarnı uluğu pakızedür zatıngız
Terbiyet ten farz didi parça salıp yattıngız
Arslan Babam sözlerin işitingiz teberrük*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Sahabeler dedilər: Arslan Babadır adınız;
Arapların ulusu, tertemizdir zatınız;
Ten terbiyesi farz diyip, parça salıp yattınız;
Arslan Babam sözlərini işitiniz teberrük.*

Rəvayətə görə, Arslan Baba dörd yüz və ya yeddi yüz il yaşamışdır. Arslan Babanın Yəsidə Əhmədi tapması və onun təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olması təsadüfi deyildir. Bu, Məhəmməd Peyğəmbərin vaxtilə Arslan Babaya olan tapşırığı və həvaləsi ilə bağlı bir məsələdir. Məsələnin mahiyyəti belədir ki, rəvayətə görə, Məhəmməd Peyğəmbərin ətrafı ac qaldığı üçün onun yanına gəlib yemək istəyir. Məhəmməd Peyğəmbər dua edir və onun bu duası ilə Həzrəti - Cəbrayıl cənnətdən bir ta-baq xurma gətirir. Xurmanı yeyən zaman onun bir dənəsi tabaqdan yerə düşür. Bu zaman Həzrə-

ti - Cəbrayıl deyir: “Bu xurma ümmətinizdən Əhməd adlı birinin qismətidir”. Həzrəti - Peyğəmbər ətrafındakılardan bu xurmanın Əhmədə kim tərəfindən çatdırılmasını soruşur. Bu sorğuya heç kəsin cavab vermədiyini görən Arslan Baba bu işi özü yerinə yetirəcəyini söyləyir. Həzrəti - Peyğəmbər mübarək əli ilə xurmanı Arslan Babanın damağına yerləşdirir, Əhmədi harada, nə zaman tapacağını başa salır və təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmasını ona tapşırır. Arslan Baba bu tapşırıqdan sonra Yəsiyə gəlir, Əhmədi axtarır, onu məhəllədə uşaqlarla oynadığı yerdə tapır. Arslan Baba bu məsələ barədə Əhmədə hələ bir söz deməmiş, uşaq (yəni Əhməd) ondan əmanətini (xurmanı) istəyir. Arslan Baba beş yüz il damağında saxladığı, tərəvətini, təzəliyini qorumuş xurmanı Əhmədə verir.

*Babam aydı ey balam teklif kılmadıng manga
Biş yüz yıldur kamımda saklap irdim min sanga
Mezesini siz alıp tulfın birdingiz manga
Arslan Babam sözlərin işitingiz teberrük*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

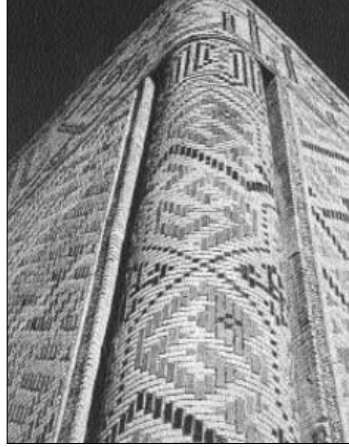
*Babam dedi: Ey çocuk, külfet vermedin bana;
Beş yüz yıldır damakta saklar idim ben sana;
Lezzetini siz alıp tulfını verdiniz bana;
Arslan Babam sözlərini işitiniz teberrük.*

(Ahmed-i Yesevi. Divani-i hikmetten seçmeler.)

Ankara, 2000, s. 128-129).

Arslan Baba Əhmədin təlim-tərbiyəsi ilə bir il məşğul olmuş və bu müddət ərzində onun (Əhmədin) şöhrəti bütün Türkünə yayılmışdır. Əhmədin təlim-tərbiyəsi ilə bir il məşğul olduqdan sonra Arslan Baba vəfat etmiş, dünyasını dəyişmişdir. Əhməd Yəsəvi hikmətlərinin birində Arslan Babanın vəfatı ilə bağlı belə söyləmişdir:

*Babam aydı ey balam kaşımnda tur öleyin
Cenazemni okup köm can tasadduk kılayın
Meded kılsa Mustafa İlliyyingə kireyin
Arslan Babam sözlərin işitingiz teberrük*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Babam dedi: ey yavrum, önümdə dur, öleyim;
Namazımı kılıp göm, can sadaka kılayım;
Medet kılsa Musafa, İlliyyine gireyim;
Arslan Babam sözlərini işitiniz teberrük.*

Yığlap aydım ey Baba yaş kudek min bil-

Açlıktan ösen bile, namerde minnet etme

mes min

*Gurungızni kavlar min kötrip sala almas min
Hak Mustafa sünnetin kudek min bilelmes min
Arslan Babam sözlərin işitingiz teberrük.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Ağlayarak dedim ki: Ey baba, genç çocuğum;
Kabrinizi kazarak götürüp defn edemem;
Hak Mustafa sünnetini, çocuğum, bilemem;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.*

*Babam aydı ey balam melayikler yığılğay
Cebrail imam bolup özgeler tabi bolğay
Mikail ve İsrafil köterip gurge koyğay
Arslan Babam sözlerin işitingiz teberrük*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Babam dedi: Ey yavrım, melekler toplanacaq;
Cebrail imam olup, digərleri tabi olacaq;
Mikail ve İsrafil kaldırıp mezara koyacaq;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.*

*Kul Hacı Ahmed sözüngni nadanlarğa aytağıl
Sözni aytıp nadanğa puçək pulğa satmağıl
Açdın ölseng namerddin hergiz minnet tartmağıl
Arslan Babam sözlerin işitingiz teberrük.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

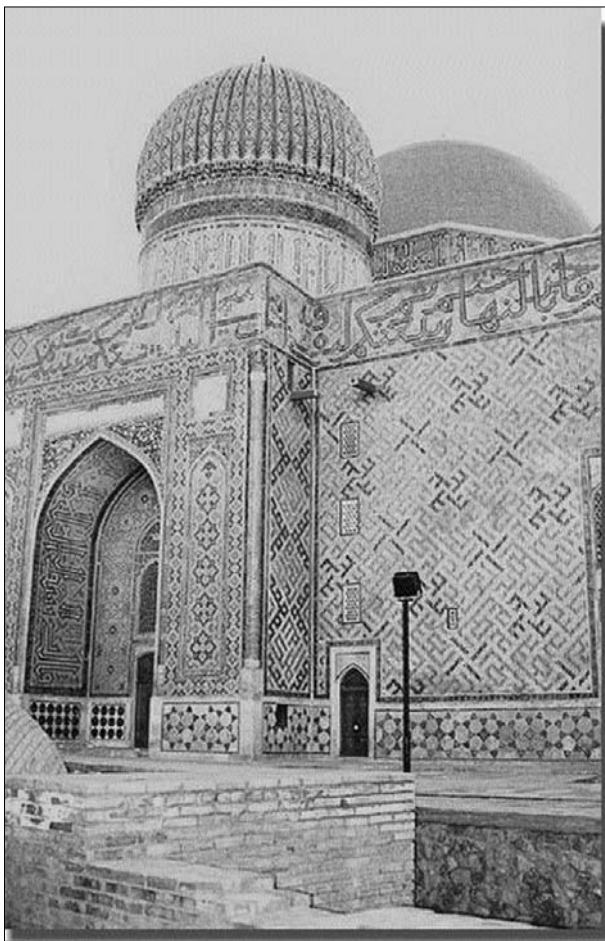
*Kul Hacı Ahmed, sözünü cahillərə söyleme;
Söz söyleyip cahile, deęersiz pula satma;
Açlıktan ölsen bile, namerde minnet etme;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-i hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 130-131).

Əhməd Yəsəvinin Türkünstanda məşhur olmasına bir hadisə də səbəb olmuşdur. Həmin hadisə belə baş vermişdir. Türkünstanda Yəsəvi adında bir hökmdar varmış. O, qışı Səmərqənddə keçirər, yaz və yay fəslində isə Türkünstan dağlarına ova çıxarmış. Yaz günlərinin birində Karaçuk dağına ov ovlamağa çıxan hökmdar ov ovlaya bilmir. Bunun səbəbi onunla bağlı olur ki, Karaçuk dağı çox sərt, çətin və keçilməzliyi ilə ovçuluğa maneəçilik göstərir. Ona görə də hökmdar ova maneəçilik edən bu dağın ortadan götürülməsinə qərar verir. Bunun üçün hökmdar idarə etdiyi torpaqlarda yaşayan bütün dərvişləri bir yerə topladır və onların duaları ilə dağı yox etmək istəyir. Toplanan dərvişlərin duaları, nəzir-niyazları nəticəsiz qalır. Sonra hökmdar bilir ki, bu toplantıya qatılma-yan bir dərviş varmış. Hökmdara anladılar ki, həmin dərviş Şeyx İbrahimin oğlu Əhməddir. Hökmdara söylənilir ki, Əhməd ona görə toplantıya çağırılmamışdır ki, o, uşaqdır. Beləliklə, hökmdar Sayrama adam göndərir, onun toplantıya qatılmasını istəyir. Əh-

Alınmış üçte nida gedi: Kul yere gir

Xoca Əhməd Yəsəvinin türbəsi

məd bu vəziyyəti bacısına danışır, bacısı öz qardaşına deyir: “Babamızın vəsiyyəti var, sənin zühur zamanın gəlib-gəlmədiyini babamızın türbəsi içində olan bir süfrə təyin edəcəkdir. Əgər o süfrəni açə bilsən, demək zühur zamanı gəlibdir, gedə bilərsən”. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Əhməd Yəsəvinin atasının (// babasının) Aktürbət adlanan türbəsi olmuşdur. Atasının türbəsinə gedən Əhməd süfrəni tapmış və açmışdır. Bununla da onun zühur zamanının vaxtı çatdığı anlaşılmışdır. Əhməd süfrəni özü ilə götürüb Yəsiyə gəlmişdir. Yəsədə bütün dərvişlər Əhmədi gözləyirmiş. Əhməd süfrədəki bir parça çörəyi göstərincəyə qədər dərvişlər fatihə oxuyurlar. Əhməd çörək parçasını adamlar arasında bərabər şəkildə bölür. Onun qatıldığı bu toplantıda doqquz min kişi varmış. Bu kəraməti görənlər Əhmədin böyüklüyünə, mövqeyinin ucılığına inanmışlar. Əhməd isə atasından qalmış xirqəyə bürünərək duasının nəticəsini gözləyirmiş. Birdən-birə göy üzündən tökülən sel-su hər yeri suya qərq etmişdir. Dərvişlərin səccadələri su üstündə üzməyə başlamışdır. Əhməd başını xirqəsindən çıxarana qədər sel-su dayanmış, günəş çıxmışdır. Toplananların hamısı görmüşdür ki, Karaçuk dağı ortadan yox oldu. Bunu görən hökmdar Əhməddən adının qiyamətə qədər qalması üçün dua etməsini istəmişdir. Əhməd isə demişdir: “Aləmdə hər kim biri seversə, sənin adınla biri yad eyləsin”. Həmin gündən indiyə qədər həm

Kul Hacı Ahmed, nəfsi təpdim, nəfsi təpdim

hökmdarın, həm də Əhmədin adı “Əhməd Yəsəvi” kimi anılır. Onu da qeyd edək ki, Sayramda Həzrəti-Məhəmməd və İmam Əli nəslindən olanlara Xoca deyilmişdir. Əhməd Yəsəvi də Xoca silsiləsi ilə bağlı olduğundan o, Xoca Əhməd, Xoca Əhməd Yəsəvi, Kul Xoca Əhməd adları ilə yad olunur.

Əhməd Yəsəvinin atasının Aktürbət adlı türbəsinin olması barədə onun hikmətlərində məlumat verilmişdir:

*Arzulık min karındaşlık vilayətğa
Uluğ babam ravzaları Ak Türbetğa
Babam ruhu saldı mini bu ğurbetğa
Min bilmes min neçük taksır kıldım muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Arzuluyum akrabalık vilayete,
Büyük babam ravzaları Ak Türbete,
Babamın ruhu saldı beni bu gurbete;
Bilmem ki, ben nasıl taksir kıldım işte.*

Əhməd Yəsəvi atasının türbəsini cənnət bağçası hesab etmiş, qohum-əqrəbalarının və atasının ruhunun bu ərəzidə olmasını hikmətində qeyd etmişdir.

Əhməd Yəsəvi Arslan Babanın vəfatından sonra İslam dininin o vaxt mərkəzlərindən biri sayılan Buxara-ya getmişdir. Buxara həmin dövrdə Qaraxanlıların idarəsi altında olmuşdur. Buxara mədrə-

səsində İslam dini yüksək səviyyədə tədris olunmuş, burada alim və mütəsəvviflər təhsil vermişlər. Onlardan biri də Şeyx Yusif Həmədəni olmuşdur. Əhməd Yəsəvi dövrün ən görkəmli mütəsəvviflərindən olan Şeyx Yusif Həmədənidən təhsil almışdır. Şeyx Yusif Həmədəni 1048-ci ildə Həmədan yaxınlığında bir qəsəbədə dünyaya gəlmişdir. Gənclik çağında Bağdadda təhsil almış, daha sonra İsfahan və Səmərqəndin məşhur hədis alimlərindən dərs almış, dini bilgilərini artırmışdır. Mərv Hərat şəhərlərində irşadla məşğul olmuş, 1140-cı ildə vəfat etmiş və Mərv şəhərində dəfn olunmuşdur. O, bütün ömrü boyu elm və təsəvvüf yolunda çalışmış və xidmət göstərmişdir.

Əhməd Yəsəvi belə güman olunur ki, 1110-cu ildən sonra Şeyx Yusif Həmədəni vəfat edənə qədər ondan təhsil almış, İslam dininin incəlikləri, sufiliyin bütün dərinlikləri barəsində ondan öyrənmişdir. Və Şeyx Yusif Həmədənin üçüncü xəlifəsi mövqeyinə yüksəlmişdir.

Əhməd Yəsəvi 1166-cı ildə vəfat etmişdir. Belə rəvayət olunur ki, o, 63 yaşına çatdıqdan sonra öz müridlərinə bir quyu qazdırmışdır. Quyunun dibində yalnız özünün yerləşə biləcəyi həcmdə hücrə düzəltmişdir. Ömrünün sonuna qədər bu hücrədə ibadətlə məşğul olmuşdur.

Əhməd Yəsəvi ənənəyə görə, Həzrəti - Peyğəmbərin yoluna sədaqət və bağlılıq əlaməti olaraq

63 yaşında müridlərinə pilləkənlə enilə bilən quyu qazdırıb, quyunun dibində bir adamın girə biləcəyi hücrə tikdiribdir. Onun bu hücrədə nə qədər qaldığı məlum olmasa da, ancaq ölənə qədər (1166-cı ilə qədər) buradan çıxmadığı və hücrədə vəfat etdiyi təxmin olunur. Rəvayətə görə, Əhməd Yəsəvi yüz iyirmi, yüz iyirmi beş, yüz otuz üç il yaşamışdır.

Əhməd Yəsəvinin 63 yaşında tikdirdiyi hücrəyə girməsi Məhəməd Peyğəmbərin 63 yaşında vəfat etməsi ilə bağlıdır və Məhəmməd Peyğəmbərə olan sədaqətin göstəricisidir. 63 yaşında tikdirdiyi hücrədə yalnız ibadətlə məşğul olması və hücrəni məzar hesab etməsi Məhəməd Peyğəmbərə və onun dininə olan sədaqətdən başqa bir şey deyildir. Əhməd Yəsəvi hikmətlərində yazılır:

*Altmış üçde nida kildi kul yirge kir
Hem canıng min cananıng min canıngı bir
Hu şemşirin kolğa alıp nefsingni kır
Bir ü barım didarınıg körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Altmış üçte nida gedi: Kul yere gir;
Hem canınım, cananımın, canını ver;
Hu kılıcını ele alıp nefsini kır!
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*Kul Hacı Ahmed nəfsni tiftim nəfsini tiftim
Andın kiyin cananımmı izləp taptım
Ölməs burun can birməkni dərdin tarttım
Bir ü barım didarınıgı körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kul Hacı Ahmed, nəfsi teptim, nəfsi teptim;
Ondan sonra cananımmı arayıp buldum:
Ölmeden önce can vermənin dərdini çektim;
Bir və varım, didarını görür müyüm?*

Əhməd Yəsəvi Türküstanda öz türbəsində məzar
olub qalacağını hikmətlərinin birində belə söyləmişdir:

*Kul Hacı Ahmed sözlegeni Həknı yadı
İşitməgen dostlarığa kalsun pəndi
Ğurbətlənip öz şəhriğa kaytıp yandı
Türküstanda məzar bolup kaldım muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kul Hacı Ahmed, söylədiği Həknın yadı;
İşitməyən dostlarına kalsın ögüdü;
Ğurbət çəkib öz şəhrinə dönüp gədi;
Türküstanda məzar olup kaldım işte.*

Əhməd Yəsəvi Yəsədə irşada başladığı vaxt Tür-
küstanda güclü bir İslamlaşma cərəyanı və İslam
ölkələrinin hər birində geniş yayılmış təsəv-

Türküstanda məzar olup kaldım işte

vüf cərəyanı mövcud olmuşdur. Bu dövrdə Xarəzmşahlar qüvvətli bir İslam dövləti səviyyəsinə gəlib çatmışdır.

Əhməd Yəsəvi Daşkənd və Sırdərya ərazisində, Seyhunun qarşısındakı çöllərdə yaşayan köçəri türklər arasında güclü nüfuz sahibi olmuşdur. Onun ətrafında toplaşanlar İslam dininin əsaslarını, şəriəti, təriqəti, ədəb və ərkanı öyrənirdilər. Ərəb və fars dillərini bilən Əhməd Yəsəvi öz təriqətini öyrətmək üçün sadə bil dillə heca vəznində mənzumələr—şeyrlər söyləmişdir. Görünür ki, həmin dövrdə mənzumələr —şeyrlər söyləyənlər olmuşdur. Ona görə də Əhməd Yəsəvi öz mənzumələrini—şeyrlərini digərlərindən fərqləndirmək üçün onlara “hikmət” adını vermişdir.

*Bismillah dip beyan eyley hikmet aytıp
Taliblerge dürr ü güher saçtım muna
Riyazetni katıg tartıp kanlar yutup
Min defter-i sani sözün açtım muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bismillahla başlayarak hikmet deyip
Taliplere inci, cevher saçtım işte.
Riyazeti katı çekip, kanlar yutup
Ben defter-i sani sözünü açtım işte.*

Əhməd Yəsəvi öz hikmətlərini sözü gözəllik bilənlər üçün, Allahın üzünü, çöhrəsini

görmək istəyənlər üçün, qəriblərin, fəğırların, yetimlərin könlünü ovlamaq üçün yazdığını bəyan etmişdir:

*Sözni aydım her kim bolsa didar-taleb
Canı canğa peyvend kılıp regni ulap
Ğarıb fakır yetimləri könglin avlap
Köngli bütün halayıkdan kaçtım muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Sözü didar isteyen herkes için söyleyip,
Canı cana bağlayarak damarları ekleyip,
Garip, fakir, yetimlərin gönlünü avlayıp
Gönlü bütün kimselerden kaçtım işte.*

Əhməd Yəsəvi könlü sınıqların dərдинə dərman qılmağı, yolda qalmış məzumlara həmdəm olmağı tövsiyə etmişdir:

*Kayda körseng köngli sınık merhem bolğıl
Andağ mazlum yolda kalsa hemden bolğıl
Ruzi-ı mahşer dergahığa mahrem bolğıl
Ma vü menlik halayıkdan kiçtim muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

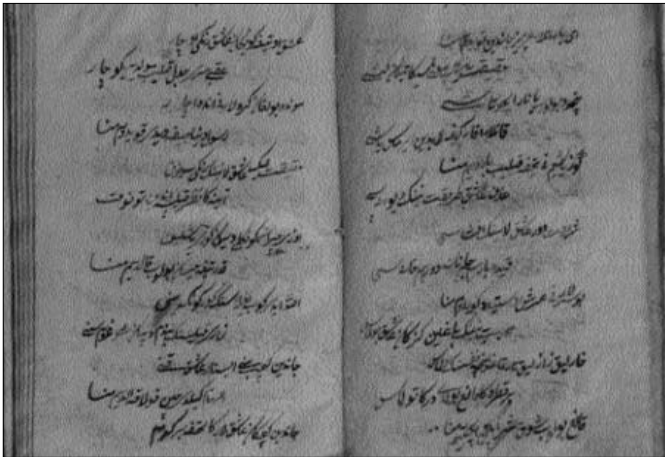
*Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen;
Öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen;
Mahşer günü dergahına mahrem ol sen;
Ben-sen diyen kimselerden geçtim işte.*

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen

Onun mənzumələri—şeyrləri dərvişləri vasitəsilə türklərin yaşadığı ən uzaq yerlərə qədər çatdırılmışdır. Əlbəttə, onun hikmətləri türklər arasında düşüncə birliyinin təşəkkül tapmasına xeyli dərəcədə xidmət göstərmişdir. Onu da qeyd etmək ki, Əhməd Yəsəvinin şöhrəti bütün türk ölkələrinə yayıldıqca Yəsəvilik də bir təriqət halına gəlmişdir.

Əhməd Yəsəvinin hikmətləri onun vəfatından sonra da dillər əzbəri olmuşdur. Rəvayətə görə, onun Türkünün hər tərəfinə yayılan doxsan doqquz min müridi, on iki min kamil təsəvvüf əhli (sufi), özünün sağ olarkən təyin etdiyi bir çox xəlifələri olmuşdur. Əhməd Yəsəvinin ilk xəlifəsi Arslan Babanın oğlu Mansur Ata olmuş, Man-

YUNESKO tərəfindən qorunan
“Divani - hikmət”in nüsxəsindən iki səhifə

sur Ata vəfat etdikdən sonra (1197-ci ildə) onun yerinə oğlu Abdülməlik Ata keçmişdir. Xəlifəlik bu ardıcılıqla davam etmiş, Abdülməlik Atanın vəfatından sonra onun yerinə oğlu Tac Xoca, Tac Xocanın yerinə onun oğlu Zəngi Ata xəlifəlik etmişdir. Əhməd Yəsəvinin ikinci xəlifəsi Xarəzmdən olan Səid Atadır. O, 1218-1219-cu illərdə vəfat etmişdir.

Əhməd Yəsəvinin üçüncü xəlifəsi Yəsəvi təriqətli hikmətləri ilə türklər arasında böyük nüfuz və şöhrət qazanmış Süleyman Həkim Ata olmuşdur.

Əhməd Yəsəvinin qəbri üzərində türbəni Teymur (1336-1405) tikdirmişdir. Bu da təsadüfi olmamışdır. Belə ki, Əhməd Yəsəvi Teymurun yuxusuna girmiş və onun döyüşlərdə zəfər qazanacağını bildirmişdir. Teymur zəfərə yetişdikdən sonra (1396-1397) Əhməd Yəsəvinin qəbrini ziyarət etmək üçün Yəsəyə gəlmiş və ziyarətdən sonra qəbrin üstündə türbə tikilməsini qərarlaşdırmışdır. Dövrünün memarlığı baxımından fərqlənən türbə iki il ərzində tikilib sona yetirilmişdir. Bəzi rəvayətə görə, bu türbə sonralar özbək xanı Abdulla Xan tərəfindən, bəzi ehtimallara görə, Şeybani Xan tərəfindən əsaslı şəkildə təmir olunmuşdur.

Əhməd Yəsəvinin türbəsi türkmənlərin, özbəklərin, qazaxların, qırğızların ən müqəddəs ziyarətgahı olmuşdur. İndi də bu türbədə ibadətlə məşğul olurlar.

Orta Asiyanın çöllərində yaşayan türklərin

Öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen

öldükdən sonra Əhməd Yəsəvinin türbəsi yanında, ətrafında dəfn olunması xüsusi önəm daşımışdır. Hələ sağ olarkən bu türbənin ətrafında özünə qəbir yeri alanlar az olmamışdır. Belə bir ənənə də vardır ki, qışda vəfat edənlər keçənin içində ağaca asılır və bahara qədər dəfn olunmur. Bahar gəldikdə isə Əhməd Yəsəvinin türbəsi ətrafında dəfn olunur.

Əhməd Yəsəvinin İbrahim adlı bir oğlu olmuş, hələ özü sağ olarkən oğlu vəfat etmişdir. Bundan başqa, onun Gövhər Şahnaz və Gövhər Xoşnaz adında iki qızı olmuşdur. Türkünstanın, Orta Asiyanın müxtəlif bölgələrində, həm də Anadoluda özlərini Əhməd Yəsəvinin nəslindən sayanlar indi də az deyildir.

II.2. Hikmət xəzinələrində yaş həddi

Yaş dövrlərinin təsnifatı elmi ədəbiyyatlarda geniş verilmiş və əsaslı şəkildə qruplaşdırılmışdır. Elmi ədəbiyyatlarda yaş dövrünün təsnifatı belə verilmişdir:

1. Yeni doğulma dövrü	1-10 gün
2. Südəmər yaş dövrü	10 gün - 1 yaş
3. Erkən uşaqılıq dövrü	1-3 yaş
4. Birinci uşaqılıq dövrü	4-6-7 yaş
5. İkinci uşaqılıq dövrü	7-8-12 yaş oğlanlar
7-8-11 yaş qızlar
6. Yeniyetmə yaş dövrü	13-16 yaş oğlanlar
12-15 yaş qızlar
7. Gənclik dövrü	17-21 yaş oğlanlar
16-20 yaş qızlar
8. Yetkinlik dövrü - I mərhələ	21-35 yaş qadınlar
22-35 yaş kişilər
II mərhələ	36-60 yaş kişilər
36-55 yaş qadınlar

9. Yaşlılar	61-74 yaş kişilər 50-74 yaş qadınlar
10. Qocalıq dövrü	75-90 yaş hər iki cins üçün
11. Uzunömür sürənlər	90 yaş və artıq

(bax: T.Ə.Feyzullayeva. *Pediatriyanın və məktəbəqədər yaşlı uşaqların gigiyenasının əsasları*. Bakı, APl-nin nəşri, 1988, s.10).

Yaş dövrünün elmi ədəbiyyatlardakı bu təsnifatına qədər ayrı-ayrı aqillər, müdriklər, hikmət sahibləri yaşların xarakterik məqamları barəsində öz fikir və mülahizələrini söyləmişlər. Bu mənada türkün hikmət xəzinəsində hər yaşın qədrini bilməklə yanaşı, həmin yaşın insana nə verdiyi barədə fikirlər də mövcuddur. Onu da qeyd edək ki, türkün hikmət xəzinələrində bütün yaşlara deyil, onların bir qisminə idrak sahibləri münasibətlərini bildirmişlər. Bu münasibət, təbii ki, dərin müşahidə, yaşam tərz, təcrübə əsasında baş vermişdir. Məsələn, Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilik” əsərində gəncliyə və qocalığa münasibətlə yanaşı, həm də otuz, qırx, əlli, altmış yaşlara, belə demək olarsa, qiymət verilmişdir. Gənclik barəsində belə söylənilmiş, öyüd, nəsihət verilmişdir:

*Ey sevinclə ömür sürən gözəl gənc,
Sözümü qəribliyə salma, könüldən dinlə.
Qeyrət et, doğruluq yolunu azma,
Gəncliyi hədəv etmə, xeyrini bil.
Gəncliyə qiymət ver, tez keçər,
Necə bərk tutsan, bir gün qaçar.*

*Səndə hələ varkən igidlik gücü,
Hədəv etmə, taət və ibadətlə məşğul ol.
Sonra peşman olar, gəncliyin həsrətini çəkərsən,
Son peşmançılıq fayda verməz, başqa sözüm yoxdur.*
(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən
elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 41).

Yusif Balasaqunlu qırx yaş gəncliyin insana “xudahafiz” dediyi yaş kimi təqdim edir. O yazır:

*Kimin ki, yaşı qırxı keçdi,
Gənclik insana: “Xudahafiz” deyər.*
(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən
elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 41).

Müqayisə üçün qeyd edək ki, Şərq ədəbiyyatının məşhur nümunələrindən biri olan “Qabusnamə”də oxuyuruq: “Adam otuz dörd yaşına qədər hər gün boyca və qüvvətə artar, otuz dördədən qırx yaşa qədər olduğu kimi qalar, artıb əskilməz (Günəş də zirvəyə çatdıqda batana qədər yavaş hərəkət edir),

qırxdan əlliyə qədər hər il keçmiş ilə nisbətən özündə daha çox zəiflik hiss edər, əllidən altmışa qədər hər ay keçmiş aylara nisbətən daha çox zəifləməyə başlar, altmışdan yetmişə qədər hər həftə keçən həftəyə nisbətən daha çox gücdən düşər, yetmişdən həştada qədər hər gün özünü dünənə nisbətən daha pis hiss edər. Əgər həştaddan çox yaşasa, saatbasaat dərdi və əziyyəti artar”. (Qabusnamə. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1989, s. 61).

Yusif Balasaqunlu əlli, altmış yaş və qırxdan sonra bitən gəncliklə qocalığın rəqabəti barəsində yazır:

*Əlli yaşım mənə əlini vurdu,
Quzğun tüklü başımı qu tükünə çevirdi.
Altmış yaşım indi mənə “gəl” deyir,
Əcəl pusqusuna düşməsəm, indi oraya gedəcəyəm.*

*Kimin yaşı altmışa çatdısa,
Həyatının dadı getdi, yayı qış oldu.
Otuz yaşın yığdığımı əlli geriyə aldı,
Bəs altmış əllini vursa, nə edəcəyəm?
Ey əlli, mən sənə nə etmişdim ki,
Mənə qarşı belə kinlisən?
Gənclikdə hər işdən bir ləzzət alırdım,
İndi isə yemək mənə zəhər olub.*

*Bədənim ox, könlüm yay kimi idi,
İndi bədənim yaydır, könlümü ox etməliyəm.*

*Gənclik mənim üçün nə yığmışdısa, qocalıq aldı,
Gözlə, o sənə də gəlib çatacaq.*

*Zövq getdi, könlümün atəşi söndü,
Gənclik adı artıq məndən uzaq oldu.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 41-42).

Həm Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilik”ində, həm də “Qabusnamə”də qırx yaş gəncliyin bitdiyi yaşıdır, bu yaşdan o yana artım olmur, əksinə, sanki zirvədən geriyyə doğru bir eniş başlanır. Bu barədə “Qabusnamə”də oxuyuruq: “Nərdivanın pilləsi qırx olduğu kimi, ömrün də həddi qırx ildir, pilləkənin kəlləsində yuxarıya yol tapa bilmədiyən üçün qalxdığın yolla yenə də aşağı enməyə məcbur olacaqsan”. (Qabusnamə. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1989, s. 61).

“Qabusnamə”də qocalıq düşmən hesab olunur. “Qabusnamə”nin müəllifi (Əmir Ünsürülməali Keykavus ibn İsgəndər ibn Vəşmgir ibn Ziyar) öz oğluna öyüd, nəsihət edərkən qocalıqdan — düşməndən şikayət etmiş və nəzmlə belə demişdir:

Gəncliyi hədəf etmə, xeyrini bil

*Ondan şikayət etsəm, təəccüblənmə məndən,
O mənim düşmənimdir, giley olar düşməndən!*

“Qabusnamə”nin müəllifi öz oğlunu ən yaxın dost hesab edərək qocalıqdan — düşməndən ona şikayət etmişdir. Düşməndən dosta şikayəti isə məqbul saymışdır və demişdir ki, sən də bu şikayəti öz övladına edəcəksən. Bu barədə iki beytinin olduğunu da söyləmişdir:

*Qocalıqdan, ah, kimə edir şikayət?
Sənsən dərman bu dərdə, digəri yoxdur.
Ey qoca, gəl, dərdimi söyləyim sənə,
Cavanların bu dərddən xəbəri yoxdur.*

“Qabusnamə”nin müəllifinin fikrincə, “qocalığın iz-tirabını qocalardan başqa heç kəs başa düşmüz”. (Qabusnamə. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1989, s. 62).

“Qutadqu biliy”in müəllifi öz qocalığını bəyan edən zaman öz rəbbindən möhlət istəyir və qocalığının qarşısında aciz olduğunu bildirir, rəbbinin əbədi və ölümsüzlüyünü, onun yaratdığı saysız - hesabsız canlıları ölmə üçün yaratdığını söyləyir:

*Ey əbədi, ölümsüz rəbbim,
Bu saysız-hesabsız canlıları ölüm üçün yaratdın.
İndi sənə dua edir və yalvarıram:
Məni bir qədər də yaşat, ömrümü uzat.*

*Ey ilahi, sən bu acizliyimi bilirsən,
Hər çətinlik və müşkülümü mən sənə açıram.
Bunlardan heç birinin şükrünü sənə qaytara bilmərəm,
Mənim əvəzimdən özün özünə şükr et.*
(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən
elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 42, 43).

“Qutadqu bilik”dəki bəzi beytləri qeyd etməklə tür-
kün idrak sahiblərinin ortaq düşüncə tərzini görmək olur.
Məsələn, aşağıdakı beytlərə diqqət yetirək:

*Sevimli peyğəmbərin yolu məni düz yola çəkmişdir,
O rəsul mənim şəfaətçim olsun.*

*Mənim bu canımı təndən çıxararkən
Nəfəsimi kəlimeyi-şəhadətlə kəs.
Qara yer altında yalnız qalanda da
Sonsuz rəhmətini məndən əsirgəmə.*

*Asi bir qulnam, günahım çoxdur,
Ey əziz olan, məni öz fəzlinlə bağışla.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən
elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 42, 43).

Məhəmməd Peyğəmbərin yoluna sədaqətli ol-
maq, onun dininə əməl etmək, orta əsrin idrak sa-
hiblərinin həyat və fəaliyyətində ortaq düşün-

Gəncliyə qiymət ver, tez keçər

cə mövqeyi kimi götürülə bilər. Və bunu idrak sahibləri tərəfindən eyni şəkildə qavranılması və dərk kimi qəbul etmək olar. Məhz Əhməd Yəsəvidə də Məhəmməd Peyğəmbərin yoluna sadıqlıq, İslam dininin bütün dərinliklərini mənimsəmək, sufiliyin bütün incəliklərinə bələd olmaq, hətta 63 yaşında torpağın altına girmək — bütün bunların hamısı türkün idrak sahiblərinin hər biri üçün ortaq olan düşüncədən və mövqedən başqa bir şey deyildir.

Şərqin və türkün idrak sahibləri qocalığı böyük təcrübə, dünyagörüş, həyatı dərk edən ağıllı müdrik kimi qiymətləndirmişlər. Yenə də “Qabusnamə”nin müəllifinin öz oğluna öyüd, nəsihət kimi danışdığı hekayətin məzmunu qocalıq barəsində deyilənləri təsdiq edir. Hekayətin məzmununu “Qabusnamə”nin müəllifi belə danışır. Onun atasının (“Qabusnamə”nin müəllifinin) haciblərindən birinin adını Kamil hacib deyə çağırarmışlar. Kamil hacib səksəni keçmiş bir qoca imiş. O, özü üçün at almaq istəyirmiş. Mehtəri ona bir cins at gətirir. Atın görkəmi, rəngi gözəl imiş. Atın görkəmi, əl-ayaq, rəngi, köklüyü onun xoşuna gəlsə də, lakin hacib atın dişlərinə baxdıqda bilir ki, at qocadır. Ona görə də bu atın əvəzinə başqa birisini alır. Həmin atı isə cavan bir adam alır. Hacibin zahiri gözəlliyi olan bu atı almadığını soruşduqda isə deyir ki, mən qoca atı alsam, mənim üçün üzrlü sayıla bilməz. Çünki mənim qocalığın əzab

və əziyyətindən xəbərim vardır. Ancaq cavan adam zahirən gözəl olan belə bir ata vurula bilər. Ona görə ki, cavan adamın qocalıqdan xəbəri yoxdur. (bax: Qabusnamə. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1989, s. 62).

Əlbəttə, cavanlıqda bir enerji, hərəkət, dəli-doluluq olsa da, qocalıqda bunlar yoxdur. Qocalıqda isə dünyagörüş, təcrübə, həyatı dərkətmə, müdriklik və s. var. Bu mənada Oğuz babalarımızın “Ulu gözüylə qız al, ərgən gözüylə at al” atalar sözü təsadüfi deyilməmişdir.

Şərq və türk fəlsəfəsində dünya fanidir. “Kitabi-Dədə Qorqud”da deyildiyi kimi: “Qanı dediyim bəy ərənlər, Dünya mənim deyənlər? Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya yenə qaldı. Gəlimli - gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya”. Yaxud: “Dönə-dönə savaşayın, dönə-dönə çəkişəyin; Bəri gəlin, qırx yoldaşım, sizə qurban olsun mənim başım; Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya kimə qaldı?” Oğuz babalarımızın dediyi kimi: “Ölüm haqq işidir”. Aşıq yaradıcılığında deyildiyi kimi: “Ölüm haqqdır çıxmaq olmaz əmrədən”. Əhməd Yəsəvinin hikmətlərinin birində olduğu kimi:

*Bende niçe yaş yaşasa ölmeki bar
Körer közge bir kün tofrak tolmakı bar
Bu dünyada sefer kılğan kilmeki bar
Ahiretka sefer kılğan kilmes irmiş*

Sekizimde sekiz yandan yol açıldı

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bende nice yaş yaşasa, ölmesi var;
Gören göze bir gün toprak dolması var;
Bu dünyaya sefer kılanın gelmesi var;
Ahirete sefer kılan gelmez imiş.*

Şərq-islam fəlsəfəsi bir-biri ilə sintez olunmuş fəlsəfədir. Bu cür sintez türk və şərq aləmində həyata, məişətə, dünyagörüşə də aiddir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Əhməd Yəsəvinin ərəb, fars, təbii ki, türk dillərini bilməsi, türkə, şərqə aid olan bütün incəliklərə, dərinliklərə bələd olması onun dünyagörüşündə türkə və şərqə aid bütün dəyərləri sintez edə bilmişdir. Odur ki, o, türk və şərq adamı kimi düşünmüş, dini, mədəni-mənəvi dəyərləri fəaliyyətinə və əməlinə çevirə bilmişdir. Bir sözlə, Əhməd Yəsəvi türkün və şərqin ən böyük şəxsiyyətlərindən biri kimi özünü təsdiq edə bilmişdir. O, həm türk dünyasından, həm də şərq aləmindən dərin məlumata malik olmuşdur. Ona görə də türk və şərq təcrübəsini sintez edərək fikirlərini hikmətə çevirə bilmişdir. Bunun bir səbəbi onun istedadı ilə, digər səbəbi türk və şərq aləmi ilə əlaqəli bilgi sahibi, idrak sahibi, kamil insan olması ilə bağlıdır.

Əhməd Yəsəvi 63 yaşına qədərki həyatını yazdığı hikmətlərdə verməsi orijinallığı ilə fərqlənir. Orijinallıq ondan ibarətdir ki, o, yaşının 63 illik hikmətini nəzmlə yarada bilmişdir. Hər bir nəzm

parçasında isə dərin həyat fəlsəfəsi vardır. Həm də bu hikmətlər Əhməd Yəsəvinin həyatı ilə bağlı məlumatlar verir.

Əhməd Yəsəvi həyatı ilə bağlı hikmətlərinin birində yazır ki, Həzrəti - Peyğəmbərdən dörd yüz il sonra zühur etmişdir.

*Tört yüz yıldın kiyin çıkıp ümmet bolğay
Niçe yıllar yürüp halkka yol körgüzgey
(Yüz) on dört ming müctehidler hizmet kılğay
Ol sebeddin altmış üçde kirdim yirge*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Dört yüz yıldan sonra çıkıp immet olacak;
Nice yıllar dolaşıp halka yol gösterecek;
Yüz on dört bin müctehit hizmet kılacak;
O sebepten altmış üçte girdim yere.*

Bir yaşında ruhlar ona qismət, pay verir. İki yaşında peyğəmbərlər gəlib onu görür, üç yaşında Qırqlar halını sorur. O yazır:

*Bir yaşında ervah manğa ülüş birdi
İki yaşta peyğamberler kilip kördi
Üç yaşında Çil-ten kilip halım sordu
Ol sebeddin altmış üçde kirdim yirge.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Bir yaşında ruhlar bana nasip¹⁵ verdi;
İki yaşta peyğamberlər gelip gördü;
Üç yaşında Kırklar gelip halimi sordu;
O sebepten altmış üçte girdim yere.*

Dörd yaşında Həzrəti Peyğəmbərin ona xurma verdiyi, neçə-neçə yol azmışlara yol göstərdiyi, Həzrəti-Xı-zırla* (* -bu işarə istinad olunan surələri göstərir) yoldaş, həmrəy olduğu, beş yaşında gecə-gündüz Allahı xatırlamaqla, anmaqla məşğul olduğu və oruc tutmağa adət etdiyi, altı yaşında xalqdan uzaqlaşaraq göyə yüksəlidiyi və mələklərdən dərs öyrəndiyi, yeddi yaşında Arslan Babanın müridi olduğu, səkkiz yaşında ona səkkiz yerdən yol açıldığı, hikmət söyləməyə başlaması və ilahi eşqin mürşidinin ona eşq şərabını içirtməsi (burada ilahi eşqi nəzərdə tutur), doqquz yaşında doğru yolu tapmadığı və ona görə də insanlardan qaçıb uzaqlaşdığını, on yaşında ibadət etmədən xocalığa başladığını bəyan edir. O yazır:

*Tört yaşında hak Mustafa birdi hurma
Yol körsettim yolğa kirdi niçe gümrah
Kayda barsam Hızır Babam manga hemrah
Ol sebebdir altmış üçde kirdim yirge*

15. **Nasip** - qismət, pay, hissə

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Dört yaşında hak Mustafa hurma verdi;
Yol göstərdim, nice şaşkın yola girdi;
Nere varsam Hızır Babam yoldaş oldu;
O sebepten altmış üçte girdim yere.*

*Biş yaşında bilim bağlap taat kıldım
Tatavvu [la] ruze tutup adet kıldım
Kiçe kündüz zikrin aytıp rahat kıldım
Ol sebebdir altmış üçte kirdim yirge*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Beş yaşında tabi¹⁶ olup taat¹⁷ kıldım;
Baş eğerek oruç tutmayı adet kıldım;
Gecə gündüz zikrederek¹⁸ rahat kıldım;
O sebepten altmış üçte girdim yere.*

*Altı yaşda turmay kaçtım halayıkdan
Kökke çıkıp ders öğrendim melayıkdan
Damen kisip heme ehl ü alayıkdan
Ol sebebdir altmış üç kirdim yirge*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Altı yaşta durmadan kaçtım insanlardan;
Göge çıkıp ders öğrendim meleklerden;*

16. **Tabi** - uyan, bağlı olan; boyun əyən

17. **Taat** - ibadət etmə; Allahın əmirlərini yerinə yetirmək

18. **Zikrederek** - anma, xatırlama; Allahı anma

*İlgiyi kesip hep tanıdık ve bağlardan;
O sebepten altmış üçte girdim yere.*

*Yitti yaşda Arslan Babam izlep tapdı
Her sır körüp perde birle büküp yaptı
Bihamdillah kördüm didi izim öpti
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yirge.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Yedi yaşta Arslan Babam arayıp buldu;
Gördüğü her sırrı perde ile sarıp örttü;
“Allaha hamd olsun, gördüm” dedi, izim öptü;
O sebepten altmış üçte girdim yere.*

*Sikizimde sikiz yandın yol açıldı
Hikmet ayt dip başlarımğa nur saçıldı
Bihamdillah pır-i muğan mey içürdi
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yirge.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Sekizimde sekiz yandan yol açıldı;
“Hikmet söyle!” dendi, başıma nur saçıldı;
Allaha hamd¹⁹ olsun, pır-i muğan²⁰ mey içirdi;
Ol sebebdin altmış üçte girdim yere.*

19. **Hamd** - öyme; Allaha şükr etmə

20. **Pır-i muğan** - muğların piri; ilahi eşqi öyrədən; tər-
qət yolunun rəhbəri, mürşid

*Tokuzumda tolğanmadım toğrı yolğa
Teberrük dip alıp yördi koldın kolğa
Kıvanmadım bu sözlere kaçtım çölge
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yirge.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Dokuzumda dolanmadım doğru yola;
Teberrük²¹ diyip alıp yürüdü elden ele;
İnanmadım bu sözlere kaçtım çölə;
Ol sebebtən altmış üçte girdim yere.*

*On yaşında oğlan boldung Kul Hacı Ahmed
Hacelikke bina koyup kılmayı taat
Hacı min dip yolda kalsang vay ne hasret
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yirge.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*On yaşında oğul oldun Kul Hacı Ahmed;
Haceliğe²² bina koydun, kılmadan taat²³;
Hacıyım, diyip yolda kalsan, vay ne hasret;
Ol sebebtən altmış üçte girdim yere.*

21. **Teberrük** - mübarək sayma; uğurlu sayma; bir şeyi bərəkət və səadət sayaraq alma və ya vermə
22. **Haceliğ** - xoca, müəllim
23. **Taat** - ibadət etmə; Allahın əmrlərini yerinə yetirmək

Əhməd Yəsəvi yazır ki, on bir yaşında onun dəniz suları dolub - daşır (biliyinin artması nəzərdə tutulur), keçici həvəsləri tərک edir, on iki yaşında ilahi sirlərin hamısı ona aydın olur, on üç yaşında nəfs yolunda olan arzuları bağlayır, on dörd yaşında təkəbbürdən uzaqlaşaraq torpaq kimi olur (yəni bütün yaranmışları qəbul edir), on beş yaşında hurilər, qılmanlar ona doğru gəlir və ona tənzim edirlər, on altı yaşında ruhlar qismət, pay verir, on yeddi yaşında Türküstanda tanınır, on səkkiz yaşında Qırqlar ilə şərab içir (eşqdən söhbət gedir), Allahu anır, Allah//Tanrı cənnəti gəzib Həzrəti - Peyğəmbərin camalını görməyi ona pay verir, on doqquz yaşında yetmiş məqam aydın olur, Allahu//Tanrını anmaqla içi təmizlənir, haraya getsə Xızır Baba ona yoldaş olur, iyirmi yaşında bir çox məqamları aşaraq məslək sahibi, mürid kimi yetişir və Allahu//Tanrıya yaxın olur.

Əhməd Yəsəvi on bir yaşından iyirmi yaşına qədərki hikmətlərini belə təqdim edir.

*On birimde rahet - derya tolup taştı
Allah didim şeytan mindin yırak kaçtı
Hay u heves ma vü menlik turmay köçti
On ikkide bu sırlarını kördüm muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*On birimde rahmet denizi dolup taştı;
“Allah!” dedim, şeytan benden uzaklaştı;*

*Geçici heves, ben-sen fikri durmayıp göçtü;
On ikide bu surları gördüm işte.*

*On üçümde nefis hevani kolğa aldım
Nefs başığa yüz ming bela karmap saldım
Tekebbürni yirge urup basıp aldım
On törtümde tofrac-sıfat boldum muna.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*On üçümde nefis arzusuna kapılıverdim;
Nefs başına yüz bin bela tutup saldım;
Kibirilenmeyi²⁴ yere vurup yenebildim;
On dördümde toprak gibi oldum işte.*

*On beşimde hur u ğılman qarşu kildi
Başım üzüp kol kavşurup tazim kıldı
Firdevs atlığ cennetidin muhzır kildi
Didar üçün barçasını koydum muna.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*On beşimde huri, qılman qarşı geldi;
Baş eğerek, el bağlayıp tazim kıldı;
Firdevs adlı cennetinden haberci geldi;
Didar²⁵ için hepsini terkettim işte.*

24. **Kibirilenmey** - özünü başqalarından üstün görmə, qürurlu olma

25. **Didar** - üz, çöhrə; gözəllik

*On altımda barça ervah üliş birdi
Hay hay sizge mübarek dip Adem keldi
Ferzendim dip boynum kuçup konglüm aldı
On yitimde Türkistanda turdum muna.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*On altımda bütün ruhlar nasip verdi;
“Size mübarek olsun!” diyerek Adem geldi;
“Evladım!” diyip, boynuma sarılıp gönlümü aldı;
On yedimde Türkistanda bulundum işte.*

*On sikizde Çil-ten birle şarab içtim
Zikrin aytıp hazır turup kögsüm tiştim
Razı kıldı cennet kizip hurlar kuçtım
Hak Mustafa cemalların kördüm muna.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*On sekizde Kırklar ile şarap içtim;
Zikrini diyip, hazır durup gögsümü deştim;
Nasip kıldı, cennet gezip huriler kucakladım;
Hak Mustafa cəmalini gördüm işte.*

*On tokuzda yitmiş makam zahir boldı
Zikrin aytıp iç ü taşım tahir boldı
Kayda barsam Hızır Babam hazır boldı
Ğavsul -ğıyas mey içürdi toydum muna.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*On dokuzda yetmiş makam göstərirdi;
Zikrini dedim, içim dışım temizlendi;
Nereye varsam, Hızır Babam hazır oldu;
Çavsul -giyas mey içirdi, doydum işte.*

*Yaşım yitti yigirmige ötdim makam
Bihamdillah pır hizmetin kıldım tamam
Dünyadaki kurt u kuşlar kıldı selam
Ol sebebdin Hakka yavuk boldum muna.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Yaşım yirmiye ulaştı, makamlar aştım;
Allaha hamd olsun, pır hizmetini tamamladım;
Dünyadaki kurt ve kuşlarla selamlaştım;
O sebepten Hakka yakın oldum işte.*

Əhməd Yəsəvi iyirmi bir yaşında günahlarına peşman olduğunu, qiyamət günü Allahın hüzuruna nə üzlə çıxacağını, necə hesabat verəcəyini, iyirmi iki yaşında öz varlığından keçərək dərdliyə dərman olduğunu, iyirmi üç yaşında iddialı olduğunu, iyirmi dörd yaşında Allaha// Tanrıya qulluq etməyib ondan uzaqlaşdığını, iyirmi beş yaşında ömrünün günah içində keçdiyini anlamasını, iyirmi altı yaşında Allahın üzünü görmək üçün Mənsur Həllac kimi olduğunu, iyirmi yeddi yaşında Şeyx Yusif Həmədaninin dərgahına sığınaraq ona xid-

Ben yirmi yedi yaşta piri buldum

mət etdiyini, iyirmi səkkiz yaşında aşiq olub gecə-gündüz möhnət çəkdiyini və mürsid dərgahına layiq olduğunu, iyirmi doqquz yaşında eşq yolunda xarab olduğunu və mənlikdən tamam qurtarmadığını, otuz yaşında odun kimi içinin yandığını və uluların onun qəlbində Allahdan başqa hər şeyi silməsinə bəyan edir. İyirmi bir və otuz yaşları ilə bağlı hikmətlərinin nəzmi belədir:

*Kul Hacı Ahmed yaşing yitti yigirmi bir
Ne külğay sin günahlaring tağdın ağır
Kıyamət kün gəzab kılsa Rabbim kadir
Eya dostlar neçük cəvab ayğum muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kul Hacı Ahmed, oldu yaşın yirmi bir;
Ne yapacaksın, günahların dağdan ağır;
Kıyamət günü azap kılsa, Rabbim²⁶ kadir;
Eya dostlar, nasıl cəvab vereceğim işte.*

*Min yigirmə iki yaşda fəna boldum
Merhem bolup çün derdlikke deva boldum
Yalğan aşık çün aşıkka güvəh boldum
Ol sebebdin Hakka sığınıp kildim muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Ben yirmi iki yaşta fani oldum;
Merhem olup gerçek dertliye deva oldum;*

26. Rabbim - Allahım

*Sahte aşıka, gerçek aşıka tanık oldum;
Ol sebepten Hakka sığınıp geldim işte.*

*Eya dostlar yaşım yitti yigirme üç
Yalğan dava taatlarım barçası puç
Kıyamet kün ne kılğay min bürehne buç
Ol sebebdin Hakka sığınıp kildim muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Eya dostlar, erdi yirmi üçe yaşım;
Davam yalan, tamamı boş taatlarım;
Kıyamet günü ben çıplak, şaşı ne yapayım?
O sebepten Hakka sığınıp gedim işte.*

*Min yigirme törtke kirdim hakdın yırak
Ahiretka barur bolsam kanı yarak
Ölgenimde yağlıp urung yüz ming tayak
Ol sebebdin Hakka sığınıp kildim muna.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Ben yirmi dörd yaşa girdim, Haktan uzak;
Ahirete varır olsam, hani hazırlık?
Öldüğümde toplanıp vurun yüz bin dayak;
O sebepten Hakka sığınıp gedim işte.*

*Yazuk bilen yaşım yitti yigirme biş
Sübhan İgem zikr örgetip kögsümni tiş
Kögsümdeki girihlerim sin özüng yiş
Ol sebebdin Hakka sığınıp kildim muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Günah ile yaşım oldu yirmi beş;
Sübhan Rabbim, zikr öğretip göğsümü deş;
Göğsümdeki düğümleri sen kendin çöz;
O sebepten Hakka sığınıp geldim işte.

Min yigirmi altı yaşda sevda kıldım
Mansur-sıfat didar üçün ğavğa kıldım
Pırsız yürüp derd ü halet peyda kıldım
Ol sebebdin Hakka sığınıp kildim muna

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Ben yirmi altı yaşta sevda kıldım;
Mansur gibi didar için kavga kıldım;
Birsiz dolaşıp dert ve halet peyda kıldım;
O sebepten Hakka sığınıp geldim işte.

Min yigirmi yiti yaşda piri taptım
Her sır kördüm perde birlen büküp yaptım
Astanəsin yastanıban izin öptüm
Ol sebebdin Hakka sığınıp kildim muna

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Ben yirmi yedi yaşta piri buldum;
Gördüğüm her sırrı perde ile sarıp örttüm;
Eşiğine yaslanarak izini öptüm;
O sebepten Hakka sığınıp geldim işte.

*Min yigirmi sikiz yaşdı aşık boldum
Kiçe yatmay mihnet tartıp sadık boldum
Andın songra dergahıǵa layık boldum
Ol sebebdin Hakka sığınıp kildim muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Ben yirmi sekiz yaşta aşık oldum;
Gece yatmayıp, mihnet çekip sadık oldum;
Ondan sonra dergahına layık oldum;
O sebepten Hakka sığınıp geldim işte.*

*Bir kem otuz yaşka kirdim halım harab
Işk yolıda bolalmadım misl-i türab
Halım harab bağrım kebab közüm pür-ab
Ol sebebdin Hakka sığınıp kildim muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Yirmi dokuz yaşa girdim, harap halim;
Aşk yolunda toprak gibi olamadım;
Halim harap, bağrım kebab, yaş dolu gözüm;
O sebepten Hakka sığınıp geldim işte.*

*Otuz yaşda otun kılıp köydürdiler
Cümle büzürg yığılıp dünya koydurdılar
Urup sögüp yalğuz Haknı söydürdiler
O sebebdin Hakka sığınıp kildim muna*

Şübhəsiz, sən təksən, işlənsən, ey sonsuz tanı

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Otuz yaşta odun kılıp yandırdılar;
Hep ulular yığılıp dünya koydurdular;
Vurup, sögüp yalnız Hakkı sevdirdiler;
O sebepten Hakka sığınıp geldim işte.*

Əhməd Yəsəvi otuz bir yaşında Həzrəti - Xızırın ona yardımçı olaraq ilahi eşq şərabını içirtməsinə, bununla da günahlarından qurtardığını, otuz iki yaşında Allahdan gələn fərmanla onun bəndəliyə qəbul olunduğunu, hər bir bəlaya səbir edərək Allahın hüzurunda hazır olduğunu, otuz üç yaşında eşq şərabi ilə sərxoş olduğunu və şeytanla vuruşub onu məğlub etdiyini, otuz dörd yaşında alim olub hikmət söylədiyini, içinin və çölünün nura qərq olduğunu, otuz beş yaşında məscidə girdiyini və tələbələrində doğru yol göstərdiyini, otuz altı yaşında kəmal mərtəbəsinə yetişdiyini, otuz yeddi yaşında Allah yoluna tamam, büsbütün girmiş olmadığını, otuz səkkiz yaşında ömrünün boşa keçdiyini düşünərək ağladığını, otuz doqquz yaşında həsrət çəkərək tövbə etdiyini, qırx yaşında ağlamaqla vaxtını keçirdiyini söyləmişdir. Bunların hamısı hikmətlərində belə verilmişdir.

*Otuz birde Hızır Babam mey içürdi
Vücutımdın Azazılını pak kaçurdi
Sevda kıldım yazuklarım Hak kiçürdi
Andın songra Hak yoluğa saldı dostlar*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Otuz birde Hızır Babam mey içirdi;
Vücudumdan Azazili tamamen qaçırdı;
Tutkun oldum, günahlarımı Hak geçirdi;
Ondan sonra Hak yoluna saldı dostlar.

Otuz iki yaşda yitti Hakdın ferman
Bendelikke kabul kıldım kılma arman
Can birürde birgüm sanga nur-ı iman
Çarib canım şadman bolup küldi dostlar

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Otuz iki yaşta geldi Haktan ferman:
Kulluğuma kabul kıldım, kılma arman;
Can verdiğində sana vereyim nur-ı iman;
Garip canım mutlu olup güldü dostlar.

Otuz üçde saki bolup mey üleştim
Cam-ı şarab kolğa alıp toya içtim
Leşger tüzüp şeytan birle köp uruştum
Bihamdi ilah iki nefsim öldi dostlar

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Otuz üçte saki olup mey dağıttım;
Şarap kadehi ele alıp doyasıya içtim;
Asker yığıp şeytan ile çok vuruştum;
Allaha hamd olsun, iki nefsim öldü dostlar.

Otuz törtde alim bolup dana boldum
Hikmet ayt dip sübhan İdi guya boldum
Çil-ten birle şarab içtim hemrah boldum
İç ü taşım Hak munğa toldı dostlar

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Otuz dördte alim olup bilen oldum;
“Hikmet söyle!” dedi Rabbim, diyen oldum;
Kırklar ile şarap içtim, yoldaş oldum;
İçim dışım Hak nuruyla doldu dostlar.

Otuz bişde meşid kirip devran sürdüm
Taliblerge ışk dükkannı tola kurdum
İğri yolğa her kim kirdi söğtüm urdum
Aşıklarğa Hakdın müjde yitti dostlar

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Otuz beşte meşide girip gün geçirdim;
Taliplere aşk dükkannı çokça kurdum;
Eğri yola kim girdiyse, söğdüm, vurdum;
Aşıklara Haktan müjde erdi dostlar.

Otuz altı yaşda boldum sahib-kemal
Hak Mustafa körsettiler manga cemal
Ol sebebdir közüm yaşlığ kametim dal
Işk hanceri yürek bağrım tildi dostlar

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Otuz altı yaşta oldum sahib-kemal;
Hak Mustafa göstərdilər bana cəmal;
O səbəptən gözüm yaşlı, boyum bir dal;
Aşk hançeri yürek, bağrımı deldi dostlar.*

*Otuz yiti yaşka kirdim uyğanmadım
İnsaf kılıp Allah sarı tolğanmadım
Seher vaktəda zarı kılıp ingrenmedim
Tevbe kıldım hacem kabul kıldı dostlar*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Otuz yedi yaşa girdim, uyanmadım;
İnsaf kılıp Hakka doğru yönəlmedim;
Seher vakti ağlayarak inlemedim;
Tevbe kıldım, hacem kabul kıldı dostlar.*

*Otuz sikiz yaşka kirdim ömrüm ötti
Yığlamaymu öler vaktim yavuk yitti
Ecel kilip peymanesin manganə tuttu
Bilmey kaldım ömrüm ahır boldı dostlar*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Otuz sekiz yaşa girdim, ömrüm geçti;
Ağlamayımı, ölüm vaktim yakınlaştı;
Ecel gelip kadehini bana tuttu;
Bilmeden kaldım, ömrüm sona erdi dostlar.*

*Otuz tokuz yaşka kirdim kıldım hasret
Va-dirığa ötti ömrüm kanı taat
Ta atlikler Hak kaşıda hoş-sa adet
Kızıl yüzüm taat kılmaq soldı dostlar*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Otuz dokuz yaşa girdim, kıldım hasret;
Vah ne yazık, ömrüm geçti, hani taat?
Taat kılanlar Hak önünde hoş saadet;
Kızıl yüzüm taat kılmadan soldu dostlar.*

*Kul Hacı Ahmed kırkğa kirding nehsingni kırk
Munda yığlap ahiretdə boğıl arık
Post-ı iman şeri atdur mağzi tarik
Tarik kirgen Hakdın ülüş aldı dostlar*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kul Hacı Ahmed, kırka girdin kır nehsini;
Burada ağlayıp ahiretdə təmizlə kendini;
İman postu şeriattir, tarikat bil esasını;
Tarikate giren Haktan nasip aldı dostlar.*

Əhməd Yəsəvi qırx bir yaşında qəlbini bütün qüsurlardan təmizləyərək Allaha bağlandığını, qırx iki yaşında təmiz qəlblə göyü, yeri keçərək ilahi kəlamları axtardığını, qırx üç yaşında Allahı axtardığını, göz yaşı tökərək çölləri gəzdiyini, qırx dörd yaşında məhəbbət

tin bazarında yaxasını yırtaraq dolaşdığını, Mənsur kimi başını eşq əlacına verdiyini qırx beş yaşında Allahdan arzularını dilədiyini, günahlarına tövbə etdiyini, qırx altı yaşında zövqünün və şövqünün daşdığını, Allahın rəhmətinin bir damlasının şeytanı ondan uzaqlaşdırmağa yetdiyini bəyan etmişdir. Qırx yeddi yaşında yeddi tərəfdən xəbər çatdığını, xocasının şərab süzdüyünü, qırx səkkiz yaşında yorulduğunu və halsız olduğunu, qırx doqquz yaşında ilahi eşqin onu yandırıb yaxdığını və Mənsur kimi insanlardan uzaqlaşdığını, ömrünün boşa keçdiyini və nəfsi üçün yaşamasını anladığını, əlli yaşda yaxşı məqsəd üçün yaşamadığını anladığını söyləmişdir.

*Kırk birimde ihlas kıldım yol tapay dip
İrenlərdin her sır körsem min yapay dip
Pır-i muğan izin alıp min öpey dip
Zatı uluğ hacem sığnıp kıldım sanga*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kırk birimde ihlas²⁷ kıldım, yol buluyım diye;
Erenlerden gördüğüm her sırrı örtəyim diye;
Pır-i muğan izini alıp öpeyim diye;
Zatı ulu hacem, sığnıp geldim sana.*

27. **İhlas** - iç təmizliyi, riyakar olmayan sevgi, qəlbi hər cür pis şeylərdən təmizləyib saf hala gətirmə; Allah rizasına ibadət etmə.

*Kırk ikide talib bolup yolğa kirdim
İhlas birle yalğuz Hakka köngül birdim
Arş u Kürsü Levh din ötüp Kalem kizdim
Zatı uluğ hacem sığınıp kildim sanga*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kırk ikide talip olup yola girdim;
İhlas ile yalnız Hakka gönül verdim;
Arş²⁸, Kürsü²⁹, Levh³⁰ ten keçip Kalem³¹ gezdim;
Zatı ulu hacem, sığınıp geldim sana.*

28. **Arş** - doqquzuncu göy. Müqəddəs dini kitabımızda göy qübbəsinin yeddi qatdan ibarət olduğu göstərilmişdir. Əski astrologiyaya görə, dünyanın ətrafında doqquz qat göy vardır. Bu doqquz qat göylər iç-içə olan kürələr şəklində olmuşdur. Hər göyün özünəməxsus olan səyyarəsi onun ətrafında gəzmişdir. Dünyaya yaxın olmalarına görə göylər və onun səyyarələri belə sıralanmışdır: Ay, Utarid, Zöhrə (Avrodit, Venüs), Günəş (Şəms), Mərrix (Ares, Mars, Bəhram), Müştəri (Zevs, Yupiter), Zühal (Saturn, Uranus, Keyvan). Səkkizinci qata “Bürclər göyü”, doqquzuncu qata “Fələyi atlas” deyilmişdir.
29. **Kürsü** - üstündə oturulan yüksək yer, taxt.
30. **Levh** - üstü düz nəşə; üzərində yazı yazılan şey; Tanrı qüdrətilyə olacaq şeylərin üzərinə yazıldığı lövhə; sufilərə görə, Levh “Tanrı bilgisi” mənasındadır.

31. **Kalem** - Tanrının iradəsi.

*Kırk üçümde Haknı izlep nale kıldım
Köz yaşımın akuzuban jale kıldım
Beyabanlar kizip özüm vale kıldım
Zatı uluğ hacem sığnıp kıldım sanga*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kırk üçünde Hakkı izleyip nale kıldım;
Göz yaşımı akatarak jale kıldım;
Çöllər gezip ben kendimi vale kıldım;
Zatı ulu hacem, sığnıp geldim sana.*

*Kırk törtümde muhabbetni bazarda
Yakam yırtıp yığlap yördüm gülzarıda
Mansur yanglığ başım birip ışk darıda
Zatı uluğ hacem sığnıp kıldım sanga*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kırk dördümde muhabbetin pazarında,
Yakamı yırtıp, ağlayıp yürüdüm gülzarında;
Mansur gibi başımı verip aşk darında;
Zatı ulu hacem, sığnıp geldim sana.*

*Kırk bişimde sindin hacet tilep kıldım
Tevbe kıldım her iş kıldım hata kıldım
Ya ilahım rahmetingni uluğ bildim
Zatı uluğ hacem sığnıp kıldım sanga*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kırk beşinde senden hacet³² dileyip geldim;
Yaptığım hatalı işler için tevde kıldım;
Ya ilahim, rahmetini sonsuz bildim;
Zatı ulu hacem, sığınıp geldim sana.*

*Kırk altımda zevk u şevkım tolup taştı
Rahmetingdin katre tamdı şeytan kaçtı
Hakdın ilham refik bolup babın açtı
Zatı uluğ hacem sığınıp kıldım sanga*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kırk altımda zevkım, şevkım dolup taştı;
Rahmetinden katre damladı, şeytan kaçtı;
Haktan ilham refik olup, kapısını açtı;
Zatı ulu hacem, sığınıp geldim sana.*

*Kırk yitimde yiti yakdın haber yitti
Sakı bolup cam-ı şarab hacem tuttu
Şeytan kilip nefs hevayı özi yuttu
Zatı uluğ hacem sığınıp kıldım sanga*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kırk yedimde yedi yandan haber yetti;
Sakı olup şarap kadehini hacem tuttu;
Şeytan gelip, nefs hevayı kendisi yuttu;
Zatı ulu hacem, sığınıp geldim sana.*

32. **Hacet** - ehtiyac; dilək.

*Kırk sikizde azız candın bızar boldum
Güneh derdi kesel kıldı bımar boldum
Ol sebebdin Hakdın korkup bıdar boldum
Zatı uluğ hacem sığnıp kildim sanga*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kırk sekizde aziz candan bızar oldum;
Günah derdi uyuşturdu, hastalandım;
O sebepten Hak tan korkup, uyanık durdum;
Zatı ulu hacem, sığnıp geldim sana.*

*Kırk tokuzda ışkung tüşti köyüp yandım
Mansur-sıfat hayl u hişdin kaçıp tandım
Türlüg türlüg cefa tigdi boyun sundım
Zatı uluğ hacem sığnıp kildim sanga*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kırk dokuzda aşkın düştü, karulup yandım;
Mansur gibi hısımlardan uzaklaştım;
Türlü türlü cefa değdi, kabullendim;
Zatı ulu hacem, sığnıp geldim sana.*

*İlğimde ir min didim filim zaif
Kan tökmedim közlerimdin bağrım izip
Nefsim üçün yörer irdim it dik kizip
Zatı uluğ hacem sığnıp kildim sanga*

Kul Hacı Ahmed, kırka girdin kır nefsin!

Türkiyə türkcəsinə türçüməsi:

*Elli yaşta “Er benim” dedim, filim zayıf;
Gözlerimden kan dökmədim, bağırimi ezip;
Nəfsim için yürür idim, it gibi gezip;
Zatı ulu hacem, sığınıp geldim sana.*

Əhməd Yəsəvi əlli bir yaşında çöllər gəzib, dağlara çıxdığını və ibadət etdiyini, əlli iki yaşında Allahın üzünü görmək üçün imandan keçdiyini, əlli üç yaşında Allahın bir olması şərəbinin qisməti olduğunu, doğru yola getdiyini, əlli dörd yaşında mərifət sahibi olduğunu, Həzrəti - İsmayıl kimi canını Allah yolunda qurban verdiyini söyləyir. Əlli beş yaşında Allahın icazəsi ilə onun üzünü gördüyünü, əlli altı yaşında təkrar olaraq tövbə etdiyini, əlli yeddi yaşında ömrünün külək kimi tez əsib keçdiyini düşünərək çaşıb qaldığını və Allahın icazəsi ilə Həzrəti - Peyğəmbərin onun əlindən tutaraq bu çaşqınlıqdan qurtardığını bəyan edir. Hikmət sahibi Əhməd Yəsəvi əlli səkkiz yaşında həqiqətdən xəbərsiz olduğunu, əlli doqquz yaşında nə üz ilə Allahın hüzuruna gedəcəyini bilmədiyini və fəryad etdiyini, elə bu məqamda gözünü açıb qapamamış altmış yaşda olduğunu deyir. Altmış bir yaşında Allahdan utandığını, günlərlə ilə əlaqədar qorxmağa başladığını, altmış iki yaşında Allahın ona işıq saldığını və həqiqət barəsində məlumatlı olmağına kömək etməsini, altmış üç yaşında Allahdan “Qıl yerə gir!” fərnının gəldiyini və Allahın adı ilə nəfsini məhf edərək ölümdən öncə öldüyünü qeyd edir.

*İllic birde çöllər kizip giyah yidim
Tağlar çıkıp taat kılıp közüüm oyduım
Didarını körelmedim candın toyduım
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Elli birde çöllər gezip otlar yedim;
Dağlara çıkıp, taat kılıp gözümü oyduım;
Didarını göremedim, candan doydum;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*İllic iki yaşda kiçtim hanumandıın
Hanumanım ne körüngey belki candın
Başdıın kiçtim candın kiçtim hem imandıın
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Elli iki yaşta geçtim evden barktan;
Evim barkım ne ola ki belki candan;
Baştan geçtim, candan geçtim, hem imandıın;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*İllic üçde vahdet meydın ruzı kıldı
Yoldan azğan gümrah idim yolğa saldı
Allah didim lebbeyk diben kolum aldı
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Elli üçte vahdet şarabı nasip kıldı;
Yoldan azan şaşkın idim, yola saldı;
“Allah!” dedim, “Lebbeyk!” diyip elimden tuttu;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*İllig törtde vücudlarım nalan kıldım
Marifetni meydanıda cevlan kıldım
İsmail dik azız canım kurban kıldım
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Elli dördte vücudumu nalan kıldım;
Marifetin meydanında cevlan kıldım;
İsmail gibi aziz canımı kurban kıldım;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*İllig bişde didar üçün geda boldum
Köydüm yandım kül dik takı fena boldum
Bihamdillah didar izləp ada boldum
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Elli beşte didar için dilenci oldum;
Kavruldum, yandım, kül gibi yokluğa erdim;
Allah a hamd olsun, didar izleyip tamamlandım;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*İllic altı yaşka yitti mungluğ başım
Tevbe kıldım akar mu kin közde yaşım
İrenlerdin behre almay içim taşım
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Elli altı yaşa erdi dertli başım;
Tevbe kıldım, akar mı ki gözde yaşım;
Erenlerden pay almadan için dışım,
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*İllic yiti yaşda ömrüm yil dik ötti
Eya dostlar amelsiz min başım kattı
Bihamdilah pır-i muğan kolum tuttu
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Elli yedi yaşta ömrüm yel gibi geçti;
Eya dostlar, amelsizim, başım karıştı;
Allah a hamd olsun, pır-i muğan elimden tuttu;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*İllic sikiz yaşka kirdim min bı-haber
Kahhar İgem nefsimni kıl zır ü zeber
Himmet birseng şöm nefsingə ursam teber
Bir ü barım didarını körer min mü*

Elli yaşta "Er benim" dedim, filim zavıf

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Elli sekiz yaşa girdim, habersizim;
Nefsimi alt-üst eyle, kahhar Rabbim;
Himmat versen, şom nefsime teber vurayım;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*İllig tokuz yaşka yittim dad u feryad
Can birerde cananını kılmadım yad
Ne yüz birle sanga aytay kılğıl azad
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Elli dokuz yaşa yettim, dad u feryad;
Can verende cananı kılmadım yad;
Ne yüz ile sana diyim, kıl sen azad;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*Közüm yumup tu açkunça yitti altmış
Bilim bağlap min kılmadım bir yahşı iş
Kiçe gündüz bı-gam yördüm hem yaz u kış
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Göz yumup ta açınca erişti altmış;
Bel bağlayıp kılmadım ben iyi bir iş;
Gece gündüz gamsız gezdim, hem yaz hem kış;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*Altmış birde şermende min ilanumdın
Eya dostlar köp korkar min günahumdın
Candın kiçip penah tiley Hudayımdın
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Altmış birde utanmışım ilahımdan;
Eya dostlar, çok korkarım günahımdan;
Candan geçip penah dileyim Allahımdan;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*Altmış iki yaşda Allah pertev saldı
Başdın ayağ gəflətlerim reha kıldı
Can u dilim akl u huşum Allah didi
Bir ü barım didarını körer min mü*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Altmış iki yaşta Allah ışık saldı;
Baştan ayağı gəflətlərdən kurtarıverdi;
Can ve gönlüm, akıl ve idrakım "Allah!" dedi;
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

*Altmış üçde nida kildi kul yirge kir
Hem caning min cananing min caningni bir
Hu şemşirin kolğa alıp nəfsingni kır
Bir ü barım didarını körer min mü*

Ellİ yedi yaşta ömrüm yel gibi geçti

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Altmış üçte nida geldi: Kul yere gir;
Hem canınım, cananımın, canını ver;
Hu³³ kılıcını ele alıp neşini kır!
Bir ve varım, didarını görür müyüm?*

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, Əhməd Yəsəvi ömrünün 63 ili bərədə hikmətlər vasitəsilə xeyli məlumat verir. Əhməd Yəsəvi yaşlanan insanların hər yaşının üstünə yaş gəlməsini onlara verilən imtiyaz, bərəət, tələtif kimi qiymətləndirir. Eyni zamanda yetmiş, səksən, doxsan yaşa çatanların günahını yox etməyi, onların günahlarının bağışlanmasını istəyir. Burada o, adi insan kimi deyil, təriqət adamı kimi, Yəsəvi təriqətinin yaradıcısı kimi öz mövqeyini nümayiş etdirir.

*Yitmiş siksən toxsan yaşka yitse bendem
Kiçip anı günahını kılğum adem
Ümmetingni ğamı kitsün bolğıl bı-ğam
Çın ümmet sin iştip dürud aytıng dostlar*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Yetmiş, seksen, doxsan yaşa yetse bendem,
Bağışlayıb günahını yok ederim ben hem;*

33. **Hu** - Yəsəvi təriqətində Allah deməkdir.

*Ümmətinin gamı gitsin, üzülme sen.
Gerçek ümmətseniz, işitip salam verin dostlar.*

*Kul karısa həcə birür hatt-ı berat
Bendem birse min birmesen manga uyat
Ey Habibim hoşnud bolğul sin bolğul şad
Çın ümmət sin iştip dürud aytng dostlar*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kul yaşlansa, həcə berat³⁴ hattı verir;
Bendem verse, ben vermesem, ayıp olur.
Ey Habibim³⁵, hoşnut³⁶ ol sen, hem sevin sen
Gerçek ümmətseniz, işitip salam verin dostlar.*

Göz yumup ta açınca erişti almış

34. **Berat** - bəraət, rütbə, imtiyaz və təltif üçün verilən kağız
35. **Habibim** - sevgilim, Allahın sevgili qulu olan Həzrəti Mə-
həmmədin bir adı (Habibullah)
36. **Hoşnut** - məmnun

III FƏSİL

Xoja Əhməd Yəsəvinin təriqət görüşləri

Əhməd Yəsəvi hər şeydən əvvəl şəriət adamı olmuşdur. Şəriət nədir? Şəriət “doğru yol” mənasındadır. Bu söz dində Allahın əmr və və yasaqlarını yerinə yetirmək hökmünü ifadə edir. Şəriətə görə, insan Allahın qulu olduğunu, eyni zamanda onun varlığını, hər şeyə malik və qadir olduğunu, əzəli və əbədi olduğunu bilməlidir. Şəriət o zaman güclü olur ki, o, Allahın varlığını, hər şeyə qadir olduğunu, əzəli və əbədi olduğunu düz yol kimi göstərməyi, təqdim etməyi bacarır. Allahın buyruqlarına əməl etməyin gərəkli olduğunu vacib saydığı üçün şəriətin özü bir həqiqətdir. Allahın varlığını isə şəriətə qoşulmaqla bilmək mümkündür. Odur ki, Allahın varlığını bilmək bir həqiqət kimi yenə də

Altmış iki yaşta Allah ışıq saldı

*şəriətdir. Sufilərə görə, şəriət dinin çöl üzü, həqiqət isə onun iç üzüdür. Yəni Allahın qulu olmaq şəriətdir və o da dinin çöl üzüdür. Ancaq Allahın varlığını, hər şeyə qadir olduğunu və əzəli, əbədi olduğunu bilmək dinin iç üzüdür, eyni zamanda həqiqətdir. ***

Əhməd Yəsəvi güclü mədrəsə təhsili almış, dini elmləri dərinlən öyrənmiş, təsəvvüfün bütün sirlərini mənimsəmişdir. O, öyrəndiklərinin hamısını aydın, anlaşılıqlı və sadə bir dildə (türk dilində) ətrafında olan insanlara anlatmağa çalışmışdır. Onun əsas məqsədi İslam dinini türklərə sevdirmək və əhli-sünnət əqidəsini yaymaq olmuşdur. Əhli-sünnət nədir? Əvvəlcə **əhl**, sonra isə **sünnət** sözünün izahına ehtiyac vardır. **Əhl** sözü ərəb sözüdür və “yabancı olmayan, dost; sahib, malik” mənalarını bildirir. Bu əqidənin sahibləri insanları üç qrupa ayırmışlar: 1) Əhli-dünya, 2) Əhli-uqba, 3) Əhlullah.

1) Əhli-dünya. Bu cür insanlar dünya nemətlərinə dəyər verərək axirəti düşünməyənlərdir. 2) Əhli-uqba. Onlar bu dünyada ömürlərini ibadətlə keçirir, günah etmək istəmir və axirəti düşünürlər. 3) Əhlullah. Bu cür adamların içləri Allah sevgisi ilə dolu olur, onlar Allah adamı olur və Allahın yolunda xidmət edirlər.

Sünnət sözü ərəb sözüdür və “adət, qanun, yol; gözəl və yaxşı surət; Həzrəti - Məhəmmədin

hərəkəti, sözləri” mənələrindədir.

Deməli, əhli-sünnət əslində Allaha və onun elçisi olan Həzrəti - Peyğəmbərə sadıqlıq və sədaqəti bildirən bir əqidədir. Məhz Əhməd Yəsəvi bu əqidəni yaymağı əsas məqsəd hesab etmişdir. Odur ki, o, Həzrəti - Peyğəmbərin şəriətinə, yoluna çox bağlı olmuşdur.

Əhməd Yəsəvi həm də güclü təriqət adamı olmuşdur. Təriqət sözü ərəb sözüdür. Bu, Allaha qovuşmaq üçün gedilməsi vacib olan mənəvi yoldur. Sufilərə görə, təriqət Allahın qulu olan insanı dinin çöl üzünü olan şəriətdən dinin iç üzünü olan həqiqətə aparən mənəvi bir yoldur. Onu da qeyd edək ki, təsəvvüf əhli şəriəti, təriqəti, mərifəti (insanın Allahı və özünü tanıması) və həqiqəti “dörd qapı” sayırlar. Bu “dörd qapı” Allaha qovuşmağa gedən mənəvi yolun qapılarıdır.

Əhməd Yəsəvi şəriət, əhli-sünnət, təriqət adamı kimi bütün varlıqların yaratıcısı olan Allaha xüsusi yer ayırmış və Allaha minacata üstünlük vermişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, klassik ədəbiyyatda, orta əsr yazıçıları mənəblərində əsərlərin Allaha minacatla başlaması ənənə halını almışdır. Bu mənada Əhməd Yəsəvi də, Yusif Balasaqunlu da Allahın//Tanrının mədhinə xüsusi yer vermişdir. Hər ikisi öz sözlərinə Allahın//Tanrının mədhi ilə başlamışdır. Əhməd Yəsəvi Allahı//Tanrını insanlara cənnəti bəxş edən, bütün istəklərini yerinə yetirən varlıq kimi mədh edir.

Almış üçtə nida gəldi: Kul yərə gir

*Münacat eyledi Miskin Hacı Ahmed
İlahi kıl heme bendengge rahmet*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Münacat eyledi Miskin Hacı Ahmed;
İlahi kıl bütün bendene rahmet.*

Yaxud:

*Hudayım kılsa inam manga cennət
Okuğanları kılğay min şəfaat*

*Tileki her ne bolsa Tingri birgey
Muhabbet şevkını könglige salğay*

*Cemalın körsetip Perverdigarım
Özin yoluğa salsın bir ü barım*

*Hudayım eylesün mahşerde hürrem
Kıyamət kün arığ zatığa mahrem*

*Duağa yarı birse her müsülman
Öler vaktıda iltkey nur-ı iman*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Hudayım kılsa nasip bana cennət,
Okuyanlara kılayım şəfaat.
Dileği her ne ise Tanrı vere;*

Muhabbet şevkını gönlüne sala.

*Cemalin gösterip Perverdigarım,
Kendi yoluna salsın bir ve varım*

*Hudayım eylesin mahşerde hurrem,
Kıyamette temiz zatına mahrem.*

*Duaya kuvvet verse her müselman,
Ölüm vakti götürür nur-ı iman.*

Əhməd Yəsəvi Allahın uca adını anarkən qeyd edir ki, onun (yəni Allahın), “cəlalı ucadır”. “Cəlalı ucadır” ifadəsi Əhməd Yəsəvi tərəfindən Allahın adı anılarkən hörmət əlaməti kimi işlənmişdir. Əhməd Yəsəvi Allaha minacatını belə başlayır: “Bütün ehtiyacları yerinə yetirən uca Allahın cəlalı ucadır, dərgahına minacat”. Bu cür etirafdan sonra öz hikmətlərinin dərddiyə dərman olduğunu, aləmdə dastan olduğunu, Sübhanın fərmanı olduğunu (Sübhan Allahın adlarından biridir), cahillərin eşitmədiyini, könlü qara olanların onun hikmətini anlamadığını tərənnüm etmişdir.

*Mini hikmetlərim dərddiyə dərman
Kişi buy iltməse ol yolda kalğan*

Mini hikmetlərim aləmdə dastan

İlahi kıl bütün bəndəyə rəhmət

Ruhum, kilse kılır söhbətini bustan

*Mini hikmetlərim kan-ı hadısdür
Kişi buy iltməse bilgil habısdür*

*Mini hikmetlərim fəran-ı Sübhan
Okup uksang heme manı-i Kuran*

*Mini hikmetlərim alemde sultan
Kılır bir lahzada çölüni gülüstan*

*Mini hikmetlərim nadan işitməs
Veli köngli kara pendimni almas*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:
*Benim hikmetlərim dərtliyə dərman;
Kişi nasip olmasa, yolda kalan.*

*Benim hikmetlərim alemde destan,
Ruhum gəlsə, kılar söhbəti bostan.*

*Benim hikmetlərim kan-ı hadistir³⁷;
Kişi nasip olmasa, bil habistir.*

*Benim hikmetlərim fəran-ı Sübhan³⁸;
Okuyup anlasan, mana-yı Kuran.*

37. **Kan-ı hadis** - hədis qaynağı

*Benim hikmetlerim alemde sultan;
Kılar bir lahzada çölü gülistan.*

*Benim hikmetimi cahil işitmez;
Gönlü kara olan ögüdüm almaz.*

Əhməd Yəsəvi Allaha daha yaxın olduğunu onun qulu olmağıyla sübut edir və bunun sayəsində qeyd edir ki, Allahın varlığını və Həzrəti - Məhəmmədin son peyğəmbər və Allahın elçisi olduğunu təbliğ etdiyi dinin doğru, həqiqət olduğunu qəbul etməyənlər xəta edir, günah iş görürlər. Eyni zamanda belələri ədəbsiz, həyasız və dünyada məslək, əqidə, təriqət sahibi deyildir. Belələrinin dini, imanı yoxdur və onların dini imanı viran olmuşdur. Əhməd Yəsəvi Allahın ucalığını qəbul edərək hesab edir ki, kamil bir əqidə, təriqət, məslək sahibini görməyən və ondan dərs almayan “Quran”ı oxusa da, Xuda//Allah//Tanrı onu qəbul etməz. O yazır:

*Hatadan bı-haber Allahğa münkir
Edebsiz bı-edeb dünyada bı-pir
Dini imanı yok islamı viran
Kıyamet tangı atsa yolda kalğan
Pir-i kamilni körmey Şeyh-i Sanan
Huda kılmas kabul okusa Kuran*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

38. **Ferman-ı Sübhan** - Allahın fərmanı. Burada Sübhan Allahın adlarından biridir

*Allaha münkir³⁹, hatadan habersiz;
Edepsiz, hayasız, dünyada pirsiz.*

*Dini, imanı yok, islamı viran;
Kiyamet tanı atsa, yolda kalan.
Kamil bir pir⁴⁰ görmeden Şeyh-i Sanan,
Hüda kılmaz kabul, okusa Kuran.*

Əhməd Yəsəvi Allahın qulu olmaqla haldan-hala, vəziyyətdən-vəziyyətə, mərtəbədən-mərtəbəyə yüksəldiyini bəyan edir. Hal sahibi olduğunu Allahın ona verdiyi bir qismət, pay, vergi kimi qəbul edir. Hal dili ilə — mərtəbədən-mərtəbəyə, vəziyyətdən-vəziyyətə, haldan-hala yüksəltdiyi dillə Allahın həqiqətlərini görməyənləri söydüyünü, həqiqət sözü ilə cahili söydüyünü yazır:

*Zəban-ı hal ile amanı tögtim
Hakikat söz bile cahilni sögtim*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Hal⁴¹ dili ilə ben amayı⁴² dögdüm;

39 **Mümkir** - inkar edən, həqiqəti rədd edən. Allahın varlığını, Həzrəti - Məhəmmədin son Peyğəmbər və Allahın elçisi olduğunu təbliğ edən dini qəbul etməyən

40. **Pir** - bir təriqətin qurucusu; mürşüd; yaşlı

Hakikat söz ile cahili sögdüm.

Allahın qulu olmağın etirafını Yunus İmrə də söyləyir. O yazır:

*Qurdular məni daşqına,
Dün gün dönərəm eşqinə.
Yaradan Mevlam eşqinə
Dərdim vardır, inləyirəm.*

*Yunus İmrəm sən dəlisən
Həm dəlisən, həm dolusan.
Sən də bir Allah qulusan,
Dərdim vardır, inləyirəm.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s.87).

Əhməd Yəsəviyə görə, özünüdərkətmənin sonu Allahın varlığını bilmək, ondan çəkinmək və insafa gəlməkdir. Onun hikmətləri isə bu yolda gərəkli yardımçıdır. Bu hikmətləri yaxşı söyləməklə, Allaha dua qılmaqla, onu ucaltmaqla (“Allahu Əkbər” söyləməklə) Allahın rəhmətinə çatmaq olar.

Əhməd Yəsəvi hikmətlərini qüdrətli bir təriqət, məslək hesab edir. Bu hikmətləri dinləyənlərin özlərini itirdiyini, ancaq onların (hikmətlərin) dəyərsiz olmadığını, oxuyan insanların xəstəlik tapmadığını və həmin in-

41. **Hal** - hal, durum; surət, keyfiyyət; görünüş; macal, qüvvət. Sufilər bu sözlə Allahın qulunun qəlbinə girən sevinci, kədəri, həyəcanı, fərəh və s. kimi duyğuları göstərirlər.

42. **Ama** - gözləri görməyən, kor; ilahi həqiqətləri görməyən

sanlara qiyamət günündə doğru yol göstərdiyini, dərdləri olarsa, onlara dərman olduğunu, Allahın onları cəhennəmdən azad edərək əbədi olaraq cənnətdə şad etməsini qeyd edir. Bu deyilənləri Əhməd Yəsəvi belə təsvir edir.

*Mini hikmətlerim bir pir-i kamil
Kayu bende bolsa Hudağa mayil
Mini hikmətlerim hublarğa aytıng
Dua tekbir kılıp rahmetke batıng
Mini hikmətlerim pir-i zeber -dest
İşitkenler bolur bi-huş u sermest
Tirig bolsa cihanda har bolmas
Okuğan bendeler bimar bolmas
Kıyametde anga hadi bolur min
Eger derdlig bolsa daru bolur min
Huda kılğay anı duzehdin azad
Behişt-i cavidenda eylegey şad*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Benim hikmətlerim bir pir-i kamil;
Hangi bende olsa Hüdaya mayil.
Benim hikmətimi hublara⁴³ diyin;
Dua, tekbir⁴⁴ kılıp rahmete batın.
Benim hikmətlerim kudretli bir pir;
İşidenler şaşkın ve sersəm olur.
Diri olduqca cihanda har⁴⁵ olmaz;*

43. **Hub** - gözəl, yaxşı

44. **Tekbir** - ulu etmək, ucaltmaq; "Allahu əkbər" demək

*Okuyan bendeler hem bimar⁴⁶ olmaz
Kıyamette ona hadi⁴⁷ olurum;
Eğer dertli olsa, deva olurum.
Hüda kıla onu tamudan⁴⁸ azad;
Eledi cennetinde eyleye şad.*

Bunların hamısı Allahın naminə olan əməllərdir. Allah onları görür və qiymətləndirir. Odur ki, Əhməd Yəsəvi Allaha minacatında özünün bu yoldakı xidmətlərini qabartmaqla insanları təriqətə, şəriətə, islama çağırır, düzgün yol göstərir, həqiqətin qapısının hardan açıldığını özünün şəxsi nümunəsində göstərə bilir. Və bunu da Allahın ucalığı, hər şeyə qadir olduğu, böyüklüyü, şərili olmadığı duyğularıyla söyləyir, qəflət yuxusunda yatanları ayıldır, hərəkətə gətirir, Allah yoluna çəkir. Bir sözlə, öz hikmətlərinin dərinliklərini, güc və qüdrətini yenə də Allahda, onun ucalığında axtarır. Onu da qeyd edək ki, Əhməd Yəsəvi Allaha minacatında onu anlatmağa çalışır ki, insan bilməlidir ki, etdiklərinin, gördüklərinin

45. **Har** - bayağı, dəyərsiz

46. **Bimar** - xəstə

47. **Hadi** - hidayətə çatmış; doğru yolu göstərən, doğru yola yönəldən, mürsid, rəhbər; Haqqın yolunu göstərən

48. **Tamudan** - cəhənnəmdən. "Quran"da yeddi qat cəhənnəm göstərilmişdir. Onların adları belədir: Sair, Sakar, Cahim, Hutime, Leza, Haviye, Şüur. Kafir olan hər bir kəs öz günahının dərəcəsinə görə bu cəhənnəmlərin birində qalacaqdır.

hamısı Allahın nəzərindədir. Ona tay, bərabər olan yoxdur, o, heç kəsin görmədiyini görür və ululuğuna dualar etməklə məslək sahibi, əqidə sahibi olmaq mümkündür. Bu mənada Əhməd Yəsəvinin hikmətlərinin ayaq açıb yeriməsi Allahın ixtiyarından sonra mümkün olmuşdur. Allahın qulu olan bir bəndənin, təriqət adamının hikmətləri başqa cür də ola bilməzdi.

Əhməd Yəsəvi Allaha minacatında bəyan edir ki, onun hikmətləri Allaha olan inamdan və Allahın lütfündəndir.

*Mini hikmetlerim inam-ı Allah
Seher vaktı da dise estağfirullah*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Benim hikmetlerim inam-ı Allah;
Seher vakti dese, estağfirullah.*

Müqayisə üçün bir daha qeyd etmək lazımdır ki, Allahın mədhi XI əsrin yazılı abidəsi olan “Qutadqu bilik”də də olmaqla orta əsrlərdə belə bir ənənənin mövcud olduğunu təsdiq edir. “Qutadqu biliy”in müəllifi Yusif Balasaqunlu “Əziz və Ulu Tanrının mədhini bəyan edir”. O, Tanrının // Allahın adı ilə sözbə başlayır. Allahın // Tanrının yaradan, yetirən və köçürən olduğunu, bir-cə dəfə “ol” kəlməsiylə bütün varlıqları yaratdığını, bütün xilqətin ona möhtac olduğunu,

ululuğun və böyüklüyün yalnız ona məxsusluğunu, şəriksizliyini, biliyinin hesaba gəlməzliyini, qüdrətinin hər şeyə çatdığını, gözdən iraq olsa da, könülə yaxın olduğunu poetik şəkildə vəsf etmişdir.

*Tanrının adı ilə sözə başladım,
O, yaradan, yetirən və köçürən rəbbimdir.
Vahid tanrıya minlərcə şükr olsun ki,
Onun üçün fənalıq yoxdur.
Qara yeri, mavi göyü, günəşi, ayı və gecə ilə gündüzü,
Xilqəti, zamanla zəmanəni o yaratmışdır.
O bütün varlıqları dilədi və yaratdı,
Bircə dəfə "ol" dedi, dedikləri oldu.
Bütün xilqət ona möhtacdır,
Möhtac olmayan yalnız özüdür, o - yeganədir.*

*Ey qüdrətli, qadir, əbədi tanrı,
Səndən başqasına bu ad yaraşmaz.
Ululuq və böyüklük yalnız sənə məxsusdur.
Sənə tay və bərabər kimsə yoxdur.
Ey bir olan, sənə şərik yoxdur,
Hər şeydən əvvəl və sonra sən varsan.*

*Sənin birliyin hesaba gəlməz,
Sənin qüdrətin hər şeyə çatar.*

*Şübhəsiz, sən təksən, isisnasan, ey sonsuz tanrı,
Müstəsna isə sıraviyə qarışmaz, qatışmaz.*

*Ey batini və zahiri bilən, ey həqqül-yəqin,
Gözdən iraq olsan da, könülə yaxınsan.*

*Parlaq gün və və kimi varlığın bəllidir,
Ancaq sənin necəliyini qavramaq üçün könül və ağıl
acizdir.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən
elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 15-16).

Yusif Balasaqunlu Allahın mədhində bütün əşyaların, bütün xilqətin Allah tərəfindən yarandığını, onun oxşarının və bənzərinin olmamasını, hər zaman oyaq olmasını, onsuz yer kürəsinin yoxluğunu, yaratdıqlarının hamısının ona möhtac olduğunu anlatmağa çalışmışdır.

*Sənin birliyin əşya ilə ölçülməz,
Əşyanı sən yaratmısan, onlar sənindir.*

Bütün xilqəti sən yaratmısan,

Varlıq fanidir, sənsə əbədisən.

Yaradana yaranmışlar şahididir,

Yaranmış iki yaradan birin şahididir.

Onun oxşarı və bənzəri yoxdur,

Necəliyini məxluqun ağılı idrak etməz.

Nə yeri yər, nə yatar, hər zaman oyaqdır,

Bənzəməz, müqayisə olunmaz, təsəvvür edilməz.

Nə arxada, nə öndə, nə solda, nə də sağdadır,

*Nə altda, nə üstə, nə də ortadadır.
 Yeri o yaratdı, bu barədə danışmaq artıqdır,
 Bunu bil ki, onsuz da yer yoxdur.
 Ey sirrə yaxın, ey könül üçün yeri uca olan,
 Bütün surət və şəkillər sənə şahiddir.
 Minlərcə saysız-hesabsız canlı,ni,
 Çölü, dağı, dənizi, təpə və dərələri sən yaratdın.
 Yaşıl göyü tümən ulduzla bəzədin,
 Qaranlıq gecəni parlaq gündüzlə işıqlatdın.
 Ucan, qaçan və duranlar.
 Diriliyi səndən alıb yeyib-içərlər.
 Yüksək ərşdən altdakı torpağa qədər
 Hər şey sənə möhtacdır, ey tanrım.
 Ey vəhdətə inanan, onu dilinlə öy,
 Könlünün inamı varsa, ağı işə qarışdırma.
 Necəliyini arama, könlünü dinlə,
 Varlığına inan, rahatlığa qovuş.
 Necəyə, nə cürə girmə, özünü saxla,
 Necəsiz, nə cürsüz bil, sözünü uzatma.
 Ey rəbbim, sən bu möhtac qulunun
 Bütün günahlarını şəfqətlə bağışla.
 Sənə sığınmışam, pənahım sənsən,
 Çətin yerdə əlimdən tut.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 16-17).

Yusif Balasaqunlu Allahı // Tanrını mədh edər-
kən Həzrəti - Peyğəmbərə və onun dörd əsha-

bəsinə ehtiramını bəyan etmiş, məhşər günündə onların hər birinin onun əlindən tutmalarını, xoş sözlərilə ona dayaq olmalarını yaradandan (Allahdan//Tanrıdan) rica etmişdir.

*Məhşər günü məni sevimli peyğəmbərlə birlikdə dirilt,
Qoy mənim üçün o, şəfaət diləsin.*

*Onun dörd əshabəsinə min-min salam,
Fasiləsiz surətdə ehtiram ərz et.*

*Ulu gündə onların üzünü mənə göstər,
Xoş sözlərlə əlimdən tutsunlar.*

*Səni olduğun kimi vəsf edə bilmirəm,
Səni sən mədh et! Sözüm kəsildi.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 17).

Əhməd Yügnəki də Tanrını, Həzrəti - Peyğəmbəri mədh etməklə yanaşı, dörd xəlifənin mədhi haqqında da söyləmişdir. O, Tanrının mədhini belə vermişdir:

*İlahi uküş hamd ayur-men sana
Senin rahmetindən umar-men ona.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Tanrım (daima) sana çox hamdederim;
(daima) senin rahmetindən hayır umarım.*

*Senamu ayugay seza bu tilim
Unarça ayayın yari bir mana*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Dilim senayı, (sana) layık bir şəkilde söyleyebilir
mi; olanca kudretimle söyleyeyim; bana yartım et.*

*Senin barlıqmqa tanuqluq birür
Cemad canver uçqan yügürgen nene*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Canlı, cansız, uçan ve koşan (her) şey senin varlığı-
na tanıklık eder.*

*Senin birlikinke delil arqagan
Bulur bir nen içre deliller mine*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Senin birliğine delil arayan, bir tek şeyde binlerce
delil bulur.*

*Yoq erdim yarattın yana yoq qılıp
İkinç bar qılur-sen muqır men muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Yok idim, yarratın; yine yok edip tekrar var eder-
sin; bunu ikrar ederim.*

Benim hikmetimi cahil işitemez

*Aya şək yolmda yiligli odun
Kel ottm özün yul ölümdin öne*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Ey şüphe yolunda koşan, uyan; gel, ölmden kendini
ateşten kurtar.*

*Yarattı ol ugan tünün kunduzun
Udup biri birke yorır ön sona*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*O kadir (Tanrı senin) geceni ve gündüzünü yarattı;
(bunlar) bir-birine uyup, bir-birinin ardı sıra giderler.*

*Tünetir tünüfını künüfi kiterip
Tünün kiterip baz yaratur tana*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Gününi giderip, geceni getirir; geceni giderip, tek-
rar tam aydınlatır.*

*Ölügdin tirig hem tirigdin ölüg
Çıqarur körür-sen mum ked ana*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*O, dirileri öldürdüğü gibi, ölüleri de
diriltir, görürsün; bunu iyi bil.*

*Bu qudret idisi ulug bir bayat
Ölüglerni tirgüzmek asan ana*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Bu kudret sahibi büyük bir Tanrıdır; ölüleri diriltmək onun için kolay bir iştir.

Əhməd Yügnəki Həzrəti Peyğəmbərin mədhini belə vermişdir.

*Eşit endi qaç söz habib fazlındın
Uquş huş yititip sözümnü ana*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Şimdi Peyğamberin fazlından bir kaç söz dinle; akıl ve diqqətini bileyip, sözümü anlamağa çalış.

*Ol ol halq talusu kişi qutlugı
Törüm işte yoq bil ana tuş tene*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

O, yaradılanların (en) seçkini ve insanların (en) kutlusudur; bil ki, yaradılanlar arasında onun eşi ve dengi yoktur.

*Resuller özün yüz bu ol yüzke köz
Ya olar qızıl en bu efike mene*

Tarikatın yolu bütün edeptir

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Resuller beyaz bir yüzdür; o ise bu yüzün gözüdür;
yahut onlar al yanaktır; o ise bu yanağın benidir.*

*Amfi ögdisindin tatr bu tilim
Anm medhi bolsa şeker şehd ona*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Onun medhinden ağzım tatlıanur; onun yadı dilim
için şeker ve baldır.*

*Bu kün tegsü mindin dürud ol yarım
Elig tuttaçımqa eğirse muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Yarın derde düşürsem, elimden tutacak olan o (resu-
le) bu gün benden salat ve selam erişsin.*

Əhməd Yügnəki dörd xəlifənin mədhindən də bəhs etmişdir.

*Yime tört işine ıdur-men selam
Olardın usanmaq qaçan ol mana*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Yine (onun) dörd arkadaşına selam gönderirim;
onları (anmaktan) hiç bir zaman usanmam.*

*Atiq birle Faruq üçünçü Zin-nureyn
Ali törtlençi ol ersig tona*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*(Biri) Atık, (diğeri) Faruk, üçüncüsü Zinnureyn
(ve) dördüncüsü yigit ve kahraman Alidir.*

*Kimerse bu tört işke bed-İtiqad
Tutur erse min lan qılur men ana*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kim (onun) bu dörd arkadaşını hakkında kötü itikat
beslerse, ona bin (kere) lanet ederim.*

Əhməd Yəsəvi Allahı // Tanrını mədh edərkən Yusif Balasaqunludan və Əhməd Yügnəkiddən fərqli olaraq yalnız Həzrəti - Peyğəmbərə işarə etmiş, onun dörd əshabəsini yada salmamışdır. Bununla da o, Allahın elçisi kimi Həzrəti - Peyğəmbərə bir daha sadıqlığını bəyan etmişdir. O, bir təriqət adamı kimi Həzrəti - Peyğəmbər yolunu tutduğunu açıq şəkildə təsdiq etmişdir.

*Anı şeytan-lain tutmas yolını
Muhammed Mustafa alğay kolını*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler (hazırlayan: Kemal Eraslan). Ankara, 2000, s. 290).

Yelini görseniz, İnciməyin siz

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:*Melun şeytan tutmaz onun yolunu;**Muhammed Mustafa tutar elini.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmələr (hazırlayan: Kemal Eraslan). Ankara, 2000, s. 291).

Təbii ki, irəlidə görəcəyimiz kimi, Əhməd Yəsəvi Allahın mədhindən sonra Həzrəti - Peyğəmbəri mədh etmiş, sonra isə onların əshabələrinin mədhinə keçmişdir. Ancaq Allahın mədhində Həzrəti - Peyğəmbərə işarə etsə də, onun əshabələrindən bəhs etməmişdir. Bu da bir daha qeyd etmək lazımdır ki, təriqət adamı kimi onun Allahdan sonra Həzrəti - Peyğəmbərin yoluna daha çox bağlılığı ilə əlaqədardır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, klassik ədəbiyyatda Allahın, Peyğəmbərin və onun əshabələrinin mədhindən sonra dövrün xaqanları, hökmdarları vəsf olunmuşdur. Ancaq Əhməd Yəsəvinin hikmətlərində bu ənənə pözulmuş, dövrün xaqanları, hökmdarları mədh olunmamışdır. Bunun əsas səbəbi yenə də onunla bağlı olmuşdur ki, Əhməd Yəsəvi hər şeydən əvvəl təriqət adamı olmuş və təriqət adamı kimi təriqətinə, əqidəsinə, mövqeyinə sadıq qalmış, dövrün xaqanlarının, hökmdarlarının vəsf olunmasına heç təriqətin özü imkan verməmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Allahın mədhindən sonra Əhməd Yəsəvi yoluna sadıq olduğu Həzrəti - Peyğəmbərin mədhini hikmətlərinə gətir-

mişdir. Böyük məhəbbət və sevgiyə Həzrəti - Peyğəmbəri mədh etmişdir. Burada onun təriqətçiliyi, şəriət və din adamı olduğu, İslam dininin yayılmasına qəlbən bağlılığı Həzrəti - Peyğəmbərin vəsf olunması ilə təqdim olmuşdur. Əhməd Yəsəvinin Məhəmməd Peyğəmbərə olan sevgisi hikmətlərində yaşayır. Bu hikmətlərdə o, Məhəmməd Peyğəmbərin kimliyini vəsf etməklə yanaşı, həm də onun tərəcəməyi-halını tərənnüm etmişdir. Çox aydın görünür ki, Əhməd Yəsəvi Həzrəti - Peyğəmbərin yoluna sadıq olmaqla, həm də onun keçdiyi həyat yolunu dərindən öyrənmişdir. Hikmətlərində Həzrəti - Peyğəmbərin zatının, atasının, anasının, babasının kimliyini bir-bir dərin məhəbbət və istəklə vermişdir.

Ğaribi gürseniz, dağ etmeyin siz

*Muhammedni biling zatı arabdur
Tarikatnı yolı külli edebdür*

*Muhammedni sıfat kılсам kemine
Anasını atı bilgil Amine*

*Atası atı Abdullaha ikendür
Anadın toğmayın ölgen ikendür*

*Muhammedni babası saklağandur
Yalanğaç açlarını yoklağandur*

*Babasın bilingiz Abdul-muttalib
Köngülde saklağay siz yahşı bilip*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Muhammedin bilik zatı araptır;
Tarikatin yolu bütün edeptir.*

*Muhammedi tavsif etsem kemine,
Anasının adı bil sen Amine.*

*Atasının adı Abdullah idi;
Anadan doğmadan ölmüş idi.*

*Muhammedi babası korumuştur;
Çıplak mı, aç mı yoklamıştur.*

*Babasını bilin Abdul - muttalib;
Gönülde saklayın siz iyi bilip.*

Məhəmməd Peyğəmbər 571-ci ildə rəbiül-əvvəl ayında Məkkə şəhərinin şərqində yerləşən Haşimoğulları məhəlləsində anadan olmuşdur. Onun atası Qüreyş qəbiləsinin başçısı Əbdülmütəllibin on oğlundan ən kiçiyi olan Abdulla, anası isə Əminə idi. Atası və anası Məkkəli və Qüreyş qəbiləsindən olmaqla qohum sayılırdı.

Həzrəti - Peyğəmbər dünyaya gəlməmişdən iki ay öncə onun atası vəfat etmişdi. Belə ki, atası tica-

rətlə bağlı Suriyaya gedib qayıdarkən Mədinə şəhərində iyirmi beş yaşında dünyasını dəyişmişdi. Məhəmməd adını ona babası, Əhməd adını isə anası vermişdi. Babası Əbdülmütəllib Məhəmmədə ərəb dilini yaxşı öyrətmək məqsədilə o zamanın adətinə uyğun olaraq onu süd anası Həlīməyə verib Məkkədən uzaqlaşdırmışdır. Məhəmməd süd anasının yanında dörd yaşına qədər qalmışdır. Sonra Məkkəyə gətirilib öz doğma anasına verilmişdir. Altı yaşında olarkən anası Məhəmmədlə birlikdə Mədinəyə həyat yoldaşının qəbrini ziyarətə gəlir. Ziyarətdən qayıdan zaman anası Əhvə kəndində vəfat edir. O zaman anası Əminənin iyirmi bir yaşı olardı. Beləliklə, Məhəmməd atadan yetim qaldığı kimi anadan da yetim qalır. Onun səkkiz yaşı olanda babası Əbdülmütəllib də ölür. Bu zaman Məhəmməd əmisi Əbutalibin himayəsində yaşayır. Əbutalib ticarətlə məşğul olurdu. O, ticarət karvanını qışda Yəmənə, yazda isə Şama gəndəririrdi.

Əbutalib barəsində Əhməd Yəsəvinin hikmətlərində belə yazılır:

*Ebu Talib Alini atasıdır
Kamuğ arabiləni katasıdır*

*Ebu Talib boladur iş başıda
Muhammed olturur dayim kaşıda.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Ebu Talib Alinin atasıdır;
Bütün arap kavminin ulusudur.*

*Ebu Talib olanda iş başında,
Muhammed oturur daim önünde.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmələr (hazırlayan: Kemal Eraslan). Ankara, 2000, s. 294-295).

Məhəmməd on yeddi yaşında olarkən bir ticarət qəbiləsiylə Yəmənə gəlir. O, iyirmi yaşında Qüreyş qəbiləsi ilə Nəvazın qəbilələri arasında baş verən Ticar savaşına qoşulur. Bu savaş ona görə Ticar savaşı adlanır ki, ilin dörd ayında savaş etmək (Zilqədə, Zilhiccə, Məhərrəm, Rəcəb) haram sayılırdı. Bu savaşda Məhəmməd əmilərinə kömək etmişdir. Savaş qurtardıqdan sonra o, “Hılful-fuzul” adlı cəmiyyətə qoşulur. Bu cəmiyyətin məqsədi haqsızlığın qarşısını almaq, zəiflərin haqqını qorumaq məqsədilə qəbilə başçıları tərəfindən Məkkədə yaradılmışdı.

Məhəmməd gəncliyindən başlayaraq ticarətlə məşğul olmuşdur. Onlar ticarətdə çox dürüst olduqlarına görə Əl-əmin ləqəbini qazanmışdılar. Onu da qeyd edək ki, Məhəmmədin bir sıra üstün cəhətlərini Qüreyş qəbiləsinə mənsub olan qırx yaşlı Xədicə adlı təhsilli, zəngin, gözəl və ticarətlə məşğul olan bir dul qadın duymuşdu. Qüreyş qəbiləsindən bir çox kişiler

Xədicəni istəsələr də, onların heç birini qəbul etməmişdir. O, Məhəmmədə ortaqlı ticarət etməyi təklif etmiş və bu təklif qəbul olunmuşdur. Sonra Məhəmmədlə Xədicə evlənmişdir. Onda Məhəmmədin iyirmi beş yaşı olardı. Məhəmmədin Xədicədən altı övladı olmuşdur: Qasım, Zeynəb, Ruqiyyə, Ümmügülüm, Fatimə və Abdulla. Həzrəti - Məhəmmədin öz sağlığında Fatiməni çıxmaq-la, digər övladları vəfat etmişdir. Fatiməni isə Həzrəti - Məhəmməd öz əmisi oğlu Həzrəti - Əli ilə evləndirmişdir. Həzrəti - Məhəmmədin qızı Fatimənin Həsən və Hüseyin adında iki övladı olmuşdur.

Əhməd Yəsəvi Həzrəti - Məhəmmədin Xədicə ilə evlənməsini, Xədicənin on yeddi yaşlı Məhəmmədi görməsini və ona vurulmasını hikmətlərində belə verir.

*Muhammedni yaşı on yitti boldı
Ki ol vaktı Hadice anı kördi*

*Muhammedni biling kim misli şunkar
Hadice anı körü boladur zar*

*Hadice könglide anı söyedür
Muhammed ışkıda içi köyedür*

*Kiçe kündüz tiler anı Hudadın
Bilingiz akıbet tapdı muradın*

*Körüngizler Hudanı şivesini
Muhammed bakğan iken tivesini*

*Hadicege Resul çaker bolupdur
Bu hais birlə bil anı alıpdur*

*Hadiceni Huda bahtın açıpdur
Resulnı başığa dürler saçıpdur*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Muhammedin yaşı onu yedi oldu;
Ki o vakit Hadice onu gördü.*

*Muhammedi bilin ki tıpkı şunkar;
Hadice onu görüp olmaqta zar.*

*Hadice gönlündə onu sevmekte;
Muhammed aşkında içi yanmaqta.*

*Gece gündüz diler onu Hüdadan;
Biliniz sonunda buldu muradın.*

*Görün siz hem Hüdanın şivesini;
Muhammed bakmaktayken devesini.*

*Hadiceye Resul çaker olmuştur;
Bu sebeple bil sen onu olmuştur.*

*Hadicenin Hüda bahtını açmış;
Resulun başına inciler saçmış.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 294-295).

Həzrəti-Peyğəmbər qırx yaşında olarkən Allahdan vəhy gəlir və onun iyirmi üç illik Peyğəmbərlik dövrü başlayır. Onun Peyğəmbərliyinin on üç ili Məkkədə (610-622), on ili Mədinədə (622-632) keçir.

Əhməd Yəsəvi Həzrəti-Məhəmmədə Allahdan gələn vəhyi, onun Peyğəmbərliyini, insanları imana gətirməsini, yetimlərə, qəriblərə xidmət göstərməsini hikmətlərində tərənnüm edir.

*Resulnı yaşları kırkka yitirdür
Ki andın song Hudadın vahy inirdür*

*Ki andan song Muhammed boldı padşah
Resulnı könglide yar boldı Allah*

*Muhammedni işin Allah bitürdi
Halayık barçası iman kitürdi*

*Resulnı başıda boldı amame
Kemal tapdı otuz üç ming sahabe*

*Resulğa barçası hizmet kılatur
Edeb birlen yörüp izzet kılatur*

Halkımı izlərim dün gün cihan içində

*Resul aldığa bir yetim kilipdür
Ğarib ü mübtela min dip aytıpdur*

*Rahim kıldı Resul anı halığa
Tilegenin anı birdi kolığa*

*Resul aydı anga min hem yetim min
Yetimlikde ğariblikde yetip min*

*Muhammed aydılar her kim yetimdür
Bilingiz ol mini has ümmetimdür*

*Yetimni körsengiz ağrıtmangızlar
Ğaribni körsengiz dağ itmengizler*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Resulun yaşları kırka varmuştur,
Ki ondan sonra Hüdadan vahy inmiştir.*

*Ondan sonra Muhammed oldu padişah;
Resulun gönlünde yar oldu Allah.*

*Muhammed işini Allah bitirdi;
İnsanların hepsi iman getirdi.*

*Resulun başında oldu amame;
Kemal buldu otuz üç bin sahabe.*

*Resula hepisi hizmet kılmakta;
Edeple yürüyüp izzet kılmakta.*

*Resul hüzuruna bir yetim gelir;
Ėarib ve mübtelayım diye söyler.*

*Rahim kıldı Resul onun haline;
Dileđi ne ise, getirdi hem yerine.*

*Resul dedi: Ben de yetimim;
Yetimlikte, gariblikte büyümüşüm.*

*Muhammed dediler: Her kim yetimdir,
Biliniz, o benim has ümmetimidir.*

*Yetimi görseniz, incitmeyin siz;
Ėaribi görseniz, dađ etmeyin siz.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler (hazırlayan: Kemal Eraslan). Ankara, 2000, s. 294-295-296-297).

Həzrəti-Məhəmmədə əvvəlcə nəbilik, sonra isə peyğəmbərlik gəlmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, vəhynən müqəddəs kitab verilən Peyğəmbərə Mürsəl deyilibdir. Yüz iyirmi dörd min Peyğəmbərin içərisində beşi belədir. Yerdə qalan Peyğəmbərlərə vəhynən kitab verilmədiyi üçün onlara nəbilər deyilibdir. Həzrəti-Məhəmməd də vəhynən kitab alan Mürsəl Peyğəmbərlərdən biridir. Onun nəbiliyi yuxu ilə

Dörd yanından yol indirdi kevn ü mekân içinde

başlayıb və altı ay sürübdür. Həzrəti-Məhəmmədin gördüyü hər bir yuxu düz çıxıbdır. O, Ramazan ayında ərzağını özü ilə götürüb Məkkə yaxınlığındakı Hira dağına çəkilir, günlərlə dərin firkə dalır. Günlərin birində gecə yarısı bir səs onu adıyla çağırır, o, ətrafına baxıb heç kəsi görməyir. Səs təkrarən ikinci dəfə gəlir və mağaraya bir işıq saçılır. Həzrəti-Məhəmməd bu hadisənin qarşısında özündən gedir, bayılır. Özünə qayıtdıqdan sonra qarşısında insan şəklində Həzərtili-Cəbrayılı görür. Həzrətili-Cəbrayıl ona “oxu!” deyərək söyləyir. Həzrəti-Məhəmməd oxuya bilmədiyini Həzrətili-Cəbrayılı bildirir. Həzrətili-Cəbrayıl yenə də öz dediyini təkrarlayır. Həzrəti-Məhəmməd isə yenə eyni cavabı verir. Üçüncü dəfə Həzrətili-Cəbrayılın köməyi ilə İqra//Ələq*** surəsinin ilk ayələrini vəhy yolu ilə öyrənir və oxuyur. Bu ilk vəhydən sonra mağaradan çıxıb evinə gələrkən dağda yenə bir səs ona deyir: “Ya Məhəmməd, sən Allahın rəsulusan, mən də Cəbrayılıam”. Bu zaman həyacan içində olan Həzrəti-Məhəmməd başını qaldıranda başının üstündə Həzrətili-Cəbrayılı görür. Evə qayıtdıqda Həzrətili-Xədicəyə ancaq “məni örtün” deyərək bilir və bir müddət yatır. Ayıldıqdan sonra möhtərəm zövcəsinə gördüklərini və duyduqlarını anladır. Həzrətili-Xədicə hadisəni əmi-si oğlu Vərəqəyə deyir. Məsələnin mahiyyətinə varmaqla hadisəni öyrəndikdən sonra deyir: “Müjdə ya Məhəmməd, sən Həzrətili-İsanın xəbər verdiyi

son peyğəmbərsən, sənə görünən mələk Həzrəti-Musaya görünən Cəbrayıldır”.

İlk nəbilik ayələrindən sonra Həzrəti-Məhəmmədə bir müddət vəhy verilmir. Rəvayət olunur ki, vəhyin arasının kəsilməsi on beş gün, və ya üç il olmuşdur. Odur ki, Həzrəti-Məhəmməd təkrar Hira dağına çəkilir və bir müddət orada qalır. Dağdan aşağı enərək yenidən səs eşidir və mələyi görür. Qəlbi çırpınır, bədəni əsməyə başlayır. Evə qayıtdıqdan sonra üstünü örtür və yatır. Bu zaman Həzrəti Cəbrayılın gətirdiyi Müdəssir**** surəsi ilə onun peyğəmbərlik dövrü başlayır. Sonra arası kəsilmədən iyirmi iki il iki ay iyirmi gün ərzində “Qurani Kərim”in bütün ayələri nazil olur. Vəhy mələyi Həzrəti-Cəbrayıl Müdəssir surəsinin ikinci ayəsi olan “qalx, inzar et” ayəsini gətirdikdən sonra Həzrəti-Məhəmməd bəşəriyyəti İslamla şərfəndirmə vəzifəsinə başlayır. Həzrəti-Məhəmmədin Allahın rəsulu olduğuna ilk inanan və İslama dəvətini qəbul edən Həzrəti-Xədicə olur. Həzrəti-Xədicədən sonra Həzrəti-Məhəmmədin əmisi oğlu Əli, övladlığı və azad köləsi Hərisə oğlu Zeyd, dostu Əbu Kuhafə oğlu Əbubəkir İslamı qəbul edirlər.

Həzrəti-Məhəmməd üç il xalqı gizli şəkildə İslam dinini qəbul etməyə dəvət edir. Bu müddət ərzində İslam dinini qəbul edənlərin sayı otuza çatır. Evdə gizlicə “Qurani-Kərim” oxunur və ibadətlə məşğul olunur. Peyğəmbərliyin dördüncü ilində (614) Əl-Hicr

Dörtən yediyə yettim, dokuzu keçip gittim

surəsinin***** 94-cü ayəsilə bildirilən İlahinin əmrinə uyaraq o, açıq şəkildə xalqı İslam dinini qəbul etməyə dəvət edir. İslam dininin zühuru ilə bağlı olaraq Məkkənin əhalisi iki yerə bölünür. İslam dininə inananlara müsəlman, inanmayanlara isə müşrik adı verilir. Müşriklərin sayı çox olur və onlar müsəlmanlara hər cür işgəncə verir, onlarla mədəni və ticarət əlaqələrini kəsirlər.

Həzrəti-Məhəmməd xalqı İslam dinini qəbul etməyə çağırır və hər gün bu işini davam etdirir. Günlərin bir günü Məkkə ilə Mina arasındakı Akabə təpəsinə gəlir və Mədinəli altı kişini İslam dinini qəbul etməyə dəvət edir. Onlar İslam dinini qəbul edir, bu hadisəyə “İlk Akabə mülakətı” deyilir. 622-ci ildə “Hicrət” icazəsi çıxır. Hicrət edən Məkkəli müsəlmanlara mühacir, Mədinədə onlara kömək edən xalqa isə Ənsar adı verilir. Hicrət hadisəsi ilə bağlı olaraq İslam dini Məkkədən kənarda da yayılmağa başlayır. Bundan sonra Qüreyşilər Həzrəti-Məhəmmədin öldürülməsinə qərar verirlər. Həzrəti-Məhəmməd Rəbiül-əvvəl ayının on ikinci günü (622-ci ildə) Mədinə yaxınlığındakı Kuba kəndinə gedir. O, burada on dörd gün qalır və ilk məscidi tikdirir, sonra isə Mədinəyə doğru hərəkət edir. Hicrət hadisəsindən sonra Həzrəti-Məhəmmədin həyatında Məkkə dövrü qurtarır, Mədinə dövrü başlayır. 622-ci ildə başlayan Mədinə dövrü 632-ci ilə qədər (Həzrəti-Məhəmmədin vəfatına qədər) davam edir.

Hicrətin ikinci ilində (624) ən önəmli hadisələrdən biri Həzrəti-Məhəmmədin sevimli qızı Fatimə ilə Həzrəti-Əlinin evlənməsi olur. Hicrətin üçüncü ilində (625) Həzrəti-Məhəmməd Həzrəti-Ömərin dul qızı Həfsə ilə evlənir. Öz qızı Ümmügülsümü də Həzrəti-Osmana nigahlayır. Həzrəti-Osman əvvəlcə Həzrəti-Məhəmmədin Ruqiyyə adlı qızı ilə evlənmişdi. Ruqiyyə vəfat etdikdən sonra dul qalan Həzrəti-Osman Ümmügülsümlə nigahlanır. Onu da qeyd edək ki, Həzrəti-Məhəmmədin özü Həzrəti-Xədicənin ölümündən sonra Məkkədə ikən Həzrəti-Əbubəkirin qızı on səkkiz yaşlı Aişə ilə nişanlanır və nigahları Mədinədə olur. Həzrəti-Məhəmməd Həzrəti-Ömərin dul qızı Həfsəni Aişədən sonra alır.

Hicrətin dördüncü ilində (626) yəhudilər Mədinədən tamamilə köçürülür, onların torpaqları kasıb müsəlmanlara verilir.

Hicrətin beşinci ili (627) Müşriklər on min nəfərlik orduyla Mədinənin üzərinə yürüş edir, məqsədləri İslam dinini dağıtmaq olur. Bu xəbəri alan kimi Həzrəti-Məhəmməd məşvərət edir və Mədinənin ətrafında xəndək qazılır. Bu savaş Xəndək savaşı kimi yadda qalır. Müşriklər çəkilməyə məcbur olurlar. Həzrəti-Məhəmməd 629-cu ildə Bizans imperatoruna, İran şahına, Həbəş hökmdarına, Misir valisinə və digərlərinə məktub göndərir, onları İslam dinini qəbul etməyə dəvət edir.

Həzrəti-Məhəmməd 632-ci ildə Zilhiccə

ayında ilk və son hac kimi deyilən Vida Hacını yerinə yetirir. Vida Hacından sonra Həzrəti-Məhəmməd Mədinəyə qayıdır. Artıq vəhy yolu ilə nazil olan “Qurani-Kərim” tamamlanmışdı. Hicrətin on birinci ilinin səfər ayında Həzrəti-Məhəmməd xəstələnir, on üç gün sürən xəstəlikdən sonra Rəbiül-əvvəlin birinci bazarertəsi günü (27 may 632-ci il) altmış üç yaşında vəfat edir. Onun vəfatından sonra müsəlmanlar çaşqınlığa düşür, gərginlik yaranır. Həzrəti-Əbubəkir ilk xəlifə seçilir və Həzrəti-Əlinin tabe olması ilə gərginlik yox olur.

Hicrətin on üçüncü ilində bütün Ərəbistan yarımadasında İslam dini qəbul olunur, mərkəzi Mədinə olan güclü bir İslam dövləti qurulur.

Əhməd Yəsəvi hikmətlərində Məhəmməd Peyğəmbərin həyatının bütün incəliklərini verməyə də, onun kimliyini böyük sevgi və məhəbbətlə vəsf etmişdir.

*On sikiz ming alemğa server bolğan Muhammed
Otuz üç ming ashabğa rehber bolğan Muhammed*

*Yalanğaç u açlıkka kanaatlığ Muhammed
Asi cani ümmetğa şefa atlığ Muhammed*

*Yoldan azğan gümrahğa hidayetliğ Muhammed
Mühim tüşse her kimge kifayətliğ Muhammed*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

On sekiz bin aleme server olan Muhammed;

Otuz üç bin ashaba rehber olan Muhammed.

Çıplaklık ve açlığa kanaatlı Muhammed;

Asi, cani ümmete şefaətli Muhammed.

Yoldan azan şaşkına hidayetli Muhammed;

İhtiyaç olsa kime, kifayətli Muhammed.

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.

Ankara, 2000, s. 300-301).

Müqayisə etsək görürük ki, Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilik” əsərində Həzrəti-Peyğəmbərin mədhi yığcam və poetik məzmunudur. Ancaq Əhməd Yəsəvi-də Həzrəti-Peyğəmbərin mədhi bir təriqət sahibinin mövqeyi və sevgisi kimi daha çox diqqəti cəlb edir. Eyni zamanda Həzrəti-Peyğəmbər İslam dininin keşiyində dayanan, onu qoruyan və yayan bir Peyğəmbər kimi mədh olunur. Hiss olunur ki, Əhməd Yəsəvi bir təriqət, din adamı kimi, Yusif Balasaqunlu isə dövlətçilik düşüncəsi ilə məsələyə yanaşır. Daha doğrusu, Həzrəti-Peyğəmbərin mədhini bəyan edirlər. Açıqca hiss olunur ki, Əhməd Yəsəvinin özü bir təriqətə xidmət edən, onu yaradan şəriət adamıdır. Ancaq Yusif Balasaqunlu isə dini təriqəti müsəlman olan, amma heç bir təriqətin başçısı olmayan və dövlətçilik düşüncəsi ilə

Vəhdət şərabının içlim, düşüm meydanında

yaradanı və onun elçilərini mədh edən bir insandır. Bu mənada Yusif Balasaqunlu Həzrəti-Peyğəmbərimizin mədhini belə bəyan edir:

*Xalqın ən seçilmişsi, adamların ən yaxşısı
Sevgili peyğəmbəri rəbbim göndərdi.*

*Qaranlıq gecədə o, xalq üçün məşəl idi,
Ətrafa işıq saçdı, səni də nura boyadı.*

*O, tanrının sənə göndərdiyi dəvətçi idi,
Onun sayəsində doğru yola girdin, ey qəhrəman.*

*O, atasını, anasını fəda etdi,
Yeganə diləyi ümməti idi, ona yol göstərdi.*

*Bax, gündüz yemədi, gecə yatmadı,
Tanrıdan ancaq səni istədi.*

*Gecə-gündüz zəhmətlə səni istədi,
İndi sən onu öy, xeyir-dua istə.*

*Bütün ümməti üçün qayğı çəkərdi,
Onun qurtuluşunu diləyərdi, rahatlığını istəyərdi.*

*Atadan, anadan daha mərhəmətli idi,
Tanrıdan ancaq şəfqət dilərdi.*

*Xalqının üstündə tanrının zəhməti idi,
Əməli saleh, qılıqlı insan idi.*

*Xoşməcaz, safürəkli və xoşrəftar idi,
Həya sahibi, şəfqətli, səxavətli, əliaçıq idi.*

*Qara yerdə də, mavi göydə də əziz idi,
Tanrı ona çox qiymət verirdi.*

*O bütün başçıların başçısı idi,
Bütün rəsullara da o, hatəm oldu.*

*Mən onun yoluna könüldən bağlandım,
Bütün dediklərinə inandım və sözünü tutdum.*

*İlahi, mənim könlümün səsini dinlə,
Məhsər günü məni sevimli peyğəmbərlə birlikdə dirilt.*

*Qiyamətdə dolu ay kimi üzünü göstər,
İlahi, onu mənə şəfaətçi et.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 17-18).

Həzrəti-Məhəmmədin mədhini Yunus İmrə də vermişdir.

*Canım qurban olsun sənin yoluna
Adı gözəl, kəndi gözəl Məhəmməd.*

*Şəfaət eylə sən kəmtər quluna
Adı gözəl, kəndi gözəl Məhəmməd.*

*Mömin olanların çoxdur cəfası
Axirətdə olur zövqi-səfası
On səkkiz min aləmin Mustafası
Adı gözəl, kəndi gözəl Məhəmməd.*

*Yeddi qat göyləri seyran eyliyən
Kürsünün üstündə çövlan eyliyən
Mirasında ümmətini diləyən
Adı gözəl, kəndi gözəl Məhəmməd.*

*Ol çarıyar onun göyçək yaradır
Onu sevən günlərdən biridir
On səkkiz min aləmin sərvaridir
Adı gözəl, kəndi gözəl Məhəmməd.*

*Sən haq peyğəmbərsən şəksiz, gümansız,
Sənə uymayanlar gedər imansız,
Aşıq Yunus neylər dünyanı sənsiz
Adı gözəl, kəndi gözəl Məhəmməd.*

Əhməd Yəsəvi hikmətlərində Həzrəti-Məhəmmədin mədhindən sonra onun əşabələrinin mədhini bəyan edir. Əşabələrdən birincisi kimi Əbubəkr vəsf olunur, Həzrəti-Məhəmmədin qayınatası olduğu, heç bir xəta etmədiyi, məqsədinə yetməyi

bacaran və dediyi sözə sadıq olan bir zat olduğu qeyd olunur. Əhməd Yəsəvi yazır:

*Körogen zaman inanğan Eba Bekr-i Sıddıkdur
Üstün bolup tayanğan Eba Bekr-i Sıddıkdur*

*Munglaşkanda yıqlaban kullukka bil bağlaban
İç bağrını dağlağan Eba Bekr-i Sıddıkdur*

*Bir kavlıdın kaytmağan sırrın hərgiz aytmağan
Ğafil bolup yatmağan Eba Bekr-i Sıddıkdur*

*Can cananğa kavşurğan kırın koldın tapşurğan
Kol kavşurup yalbarğan Eba Bekr-i Sıddıkdur*

*Aytken söziğe yitken nefs ü hevadın kitken
Hak Resulni birkirken Eba Bekr-i Sıddıkdur*

*Muhammedge kayn-ata kılğan imes hiç hata
Boynığa salğan futa Ebu Bekr-i Sıddıkdur*

*Kul Hacı Ahmed kıl tasdik yar-ı ğarınğ kıl tefrik
Ariflikde bil sadık Eba Bekr-i Sıddıkdur.*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

Gördüğü an inanan Eba Bekr-i Sıddıkdur;

Üstün olup dayanan Eba Bekr-i Sıddıkdur.

Üç yüz altmış damarları lərzan kılar

*Dertleşende ağlayan, kulluğa bel bağlayan,
İç bağırını dağlayan Eba Bekr-i Sıddıkdir.*

*Bir sözünden dönmeyen, sırrını asla demeyen,
Ğafil olup yatmayan Eba Bekr-i Sıddıkdir.*

*Can canana kavuşturan, kızını elden veren,
El bağlayıp yalvaran Eba Bekr-i Sıddıkdir.*

*Dediği söze yeten, nefis ve Levadan geçen,
Hak Resulu berkiten Eba Bekr-i Sıddıkdir.*

*Muhammede kayn-ata, kıldığı yok hiç hata,
Boynuna salan futa Eba Bekr-i Sıddıkdir.*

*Kul Hacı Ahmed kıl tasdik, yar-ı ğarın kıl-tefrik,
Ariflikte bil sadık Eba Bekr-i Sıddıkdir.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 306-307).

Əbubəkriñ əsl adı Abdulla, ləqəbi isə Sıddik və Atiq olmuşdur. O, 571-ci ildə Məkkədə doğulmuşdur. Zəngin və etibarlı bir tacir olmuş, bir rəvayətə görə, Həzrəti-Məhəmməddən üç yaş kiçikdir. Həzrəti-Məhəmmədin öncə dostu olmuş, ona böyük inam bəsləmişdir. İslam naminə fədakarlıq göstərməkdən heç zaman çəkinməmişdir. Onun qızı Həzrəti-Aişə Həzrəti-Məhəmmədlə evlənmişdir. Ən təhlükəli mə-

qamlarda Həzrəti-Məhəmməddən ayrılmamış, onunla birgə olmuşdur. Həzrəti-Məhəmmədin ölümündən sonra (632-ci ildə) xəlifəliyi üzərinə götürmüşdür. O, ilk xəlifə olmuşdur. Həzrəti-Əbubəkr 634-cü ildə vəfat etmiş və Həzrəti-Məhəmmədin yanında dəfn olunmuşdur. Həzrəti-Əbubəkr “Qurani-Kərim”i bir cild şəklində sistemə salmışdır.

Əhməd Yəsəvi əshabələrdən ikincisi Ömərdən də bəhs edir, onun ədalətli və həqiqəti bilən olmasını, möminlərə kömək etməsini, din sözünü anlatmasını, din yolundan dönməməsini, haqsız bir iş etməməsini söyləyir.

*İkincisi yar bolğan adalathğ Ömerdür
Müminliğda yar bolğan adaletliğ Ömerdür*

*Bilalğa ezan ayturgen şariatnı bildürgen
Din sözünü ukturgen adaletliğ Ömerdür*

*Kabe işkin açturğan barça bütünü sındurğan
Resul könglin tındurğan adaletliğ Ömerdür*

*Şariatnı pas tutkan tarikatnı rast tutkan
Hakikatnı hub bilgen adaletliğ Ömerdür*

*Oğlın çarlap kiltürgen derre urup öltürgen
Adil kılıp yol sorgen adaletliğ Ömerdür*

Canı gördüm cananda, aşkı gördüm meydana

*Çerağ bolup öçmegen din yoludın yanmagen
Na-hak işni itmegen adaletliğ Ömerdür*

*Miskin Ahmed kılğıl yad kılğıl aczingni bünyad
Şayed ruhi kılğay şad adaletliğ Ömerdür*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*İkincisi yar olan adaletli Ömerdir;
Müminlere yar olan adaletli Ömerdir.*

*Bilala ezan okutan, şeriati bildiren,
Din sözünü anlatan adaletli Ömerdir.*

*Kabe kapısını açtıran, hep putları kırdıran,
Resul gönlünü dindiren adaletli Ömerdir.*

*Şeriati gözetən, tarikati tam tutan,
Hakikati iyi bilən adaletli Ömerdir.*

*Oğlunu çağırıp getiren, kırbaçlatıp öldüren⁴⁹,
Adaletle yol soran adaletli Ömerdir.*

*Çerağ olup sönmeyən, din yolundan dönməyən,
Haksız bir iş kılmayan adaletli Ömerdir.*

49. Bəzi mənbələrə görə, Həzrəti Ömər Abdulla adlı oğlunu bir sıra şərab içən adamlarla birlikdə cəzalandırmış və bu hikmətdə olduğu kimi öldürmüşdür.

*Miskin Ahmed kıl sen yad, kıl sen aczini bünyad,
Belki ruhu kılar şad, adaletli Ömerdir.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 308-309).

Həzrəti-Ömər 591-ci ildə dünyaya gəlmişdir. Rəvayət olunur ki, əvvəllər İslamın əleyhinə olmuş, sonralar “Qurani-Kərim”i duyduqdan sonra müsəlmançılığı qəbul etmişdir. O, müsəlman olarkən iyirmi altı yaşında olmuşdur. Onun qızı Həfsə Həzrəti-Məhəmmədlə evlənmişdir. Həzrəti-Əbubəkr vəfat etdikdən sonra ikinci xəlifə Həzrəti-Ömər olmuşdur. Həzrəti-Əbubəkr vəfat etməmişdən əvvəl də belə tövsiyə etmişdi. Həzrəti-Ömər doğruluğu və ədaləti ilə tanınmışdır. Ona görə də “fərq edən, haqlını haqsızdan ayıran” mənasına gələn Faruq ləqəbini qazanmış və bu ləqəbi ona Həzrəti-Məhəmməd vermişdi. 644-cü ildə şəhid olmuş, sağlığında cənnət ilə müjdələnen abid və zahiddir.

Əhməd Yəsəvi Həzrəti-Məhəmmədin əshabələrindən üçüncüsü olan Osmanı həya sahibi kimi, Həzrəti-Məhəmmədin kürəkəni kimi, dini abad edən insan kimi vəsf edir. O yazır:

*Üçünçisi yar bolğan Osman-ı ba-hayadur
Her nefesde yar bolğan Osman-ı ba-hayadur*

*Hak Resulni damadı dinimizni abadı
Bendelerni azadı Osman-ı ba-hayadur*

Kendimi derde saldım, buldum dərman içində

*Okuğanı Şatibi ayet hadis katibi
Minber üzre hatibi Osman-ı ba-hayadur*

*Münacatı kuh-i Tur alğanları iki nur
Aytkenleri barça dür Osman-ı ba-hayadur*

*Köpler kilip piyade koymadılar şehzade
Şehid kıldılar onda Osman-ı ba-hayadur*

*Tavsif kılding Osmannı Hacı Ahmed sin anı
Yoktur şekk ü güman Osman-ı ba-hayadur*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Üçüncü yar olan həya sahibi Osmandır;
Her nəfeste yar olan həya sahibi Osmandır.
Hak Resulun damadı, dinimizin abadı,
Bendelerin azadı həya sahibi Osmandır.*

*Okuduğu Şatibi, ayet, hadis katibi,
Minber üzre hatibi həya sahibi Osmandır.*

*Münacatı kuh-i Tur, aldıkları iki nur,
Dedikləri hepsi dür həya sahibi Osmandır.*

*Çoklar gelip piyade, koymadılar şehzade,
Şehit kıldılar orda, həya sahibi Osmandır.*

*Tavsif kıldın Osmanı, Hacı Ahmed sen onu,
Yoktur şekki, gümanı, haya sahibi Osmandır.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 310-311).

Həzrəti-Osman 574-cü ildə dünyaya gəlmişdir. Həzrəti-Məhəmmədlə onun balaları Abdulmanafda birləşmişdir. O, hicrətdən qabaq müsəlmançılığı qəbul etmişdir. Ticarətlə məşğul olmuş və zəngin olmuşdur. Həzrəti-Məhəmmədin qızı Ruqiyyə ilə evlənmiş, o, vəfat etdikdən sonra digər qızı Ümmügülümlə ailə qurmuşdur. Ona görə də Zin-Nureyn “İki nur sahibi” adını almışdır. O, Həzrəti-Ömər qətlə yetirildikdən sonra üçüncü xəlifə olmuşdur. Həzrəti-Osman 656-cı ildə qətlə yetirilmiş və Mədinə məzarlığında dəfn edilmişdir. O, sağlığında cənnət vəd olunan on adamdan biri olmuşdur. Həzrəti-Osman həmişə həya sahibi kimi anılmışdır. “Qurani-Kərim”in çoxaldılıb mərkəzi yerlərə göndərilməsində onun rolu və xidməti böyükdür.

Əhməd Yəsəvi Həzrəti-Əlini Allahın şiri, üzü nurlu, əlində qılıncı (Zülfüqarı), altında atı (Düldülü), haqq tərəfdarı, kafırlərin və düşmənlərin qənimisi, güclü bir zat kimi təqdim edir. Onun hikmətlərində Həzrəti-Əli belə vəsf olunur.

*Törtünçisi yar bolğan şir-i Huda Alidür
Hem Miracda yar bolğan şir-i Huda Alidür*

Miskin Hacı Ahmed canı, həm cəvherdir, həm kamı

*Aytken sözi rahmanı körseng yüzi nurani
Kafirləri kırımı şir-i Huda Alidür*

*Himmet kırı bilide Mevlam yadı tilide
Zül-fıkarı ilgide şir-i Huda Alidür*

*Minip çıksa Düldülğa yirge tüşer zelzele
Kafirlerge gülğüle şir-i Huda Alidür*

*Düşmenlerge mukabil boldı kafirge katıl
Kılğan batılmı zayıf şir-i Huda Alidür*

*Rahmet kılğay bir ü bar her ne kılsa irki bar
Hace Ahmedge meded-kar şir-i Huda Alidür*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Dördüncüsü yar olan Hak arslanı Alidir;
Hem Miracda yar olan Hak arslanı Alidir.*

*Dediği sözü rahmani, görsen yüzü nurani,
Kafirləri kırımı Hak arslanı Alidir.*

*Himmet kuru belinde, Mevlam yadı dilinde,
Zülfıkarı elinde Hak arslanı Alidir.*

*Binip çıksa Düldüle, yere düşer zelzele,
Kafirlere gulgule, hak arslanı Alidir.*

*Düşmanlara mükabil, oldu kafire katil,
Kılan batılı zayil Hak arslanı Alidir.*

*Rahmet kılar bir ve var, her ne kılsa gücü var,
Hace Ahmede medetkar Hak arslanı Alidir.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 312-313).

Əhməd Yəsəvi Həzrəti-Məhəmmədin əşabələri içərisində Həzrəti Əlini həm də Həzrəti-Məhəmmədin özünü mədh edərkən vəsf etmişdir. O, Həzrəti-Məhəmmədin mədhində yalnız əşabələrdən birini — Həzrəti-Əlini vəsf etməklə ona olan dərin sevgisini bir daha gizlətmədiyini hiss etdirmişdir. Görünür ki, Əhməd Yəsəvinin Həzrəti Məhəmmədin mədhində Həzrəti-Əlini vəsf etməsi təsadüfi deyildir. Birincisi, Həzrəti-Əli Həzrəti-Məhəmmədin himayəsində yetişmişdir. İkincisi, Həzrəti-Əli Həzrəti-Məhəmmədin peyğəmbərliyini ilk təsdiq edənlərdən biridir. Üçüncüsü, Həzrəti-Əli Həzrəti-Məhəmmədin qızı Fatimə ilə evlənmiş və onun kürəkəni olmuşdur. Dördüncüsü, Həzrəti-Məhəmməd əşabələri içərisində yalnız ona Əbu Türab ləqəbini vermişdir. Ona görə də bütün bunların hamısını dərinləndirən Əhməd Yəsəvi Həzrəti-Məhəmmədin mədhində Həzrəti-Əlini də vəsf etmiş, onun Allahın şiri (aslanı) olduğunu, kafirlərə qarşı qılınc çaldığını, islama güc gətirdiyini, Döldül atını minərək əlində Zülfi-

Həpsi onun məkanı, o la-məkan içində

qar qılıncı ilə İslamın tuğunu möhkəm tutduğunu, on səkkiz oğlu olduğunu söyləmişdir. Əhməd Yəsəvi Həzrəti-Əli ilə bağlı bu deyilənləri Həzrəti-Məhəmmədin məhdində belə yazmışdır.

*Sıfat kilsam Ali şir-i Hudadır
Ki şəmşir birle kalimi kıradır*

*Kafirləri kılur imanğa davet
Biredür her zaman İslamğa kuvvet*

*Ki mümin bolğanın alıp kiledür
Kabal kılmağanın çapıp kiledür*

*Ki şəmşir kolğa alıp minse Düldül
Tüşedür kavm-ı kafirlerğa gülğul*

*Kolıdağı yarağı Zül-fikari
Çapuşkanda uzalur kırk kari*

*Alini bar idi on sikkiz oğlu
Anı her kaysısudur kata tuğlu*

*Ali islam üçün kanlar yutadır
Ki İslam tuğunu muhkem tutadır*

*Hace Ahmed ǧariblikke tüşüpdür
Resul evladlıǧa sözler katıpdur*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Tafsif etsəm, Ali şir-i Hüdadır;
Kılıç ile kafiri kırmaktadır.*

*Kafirleri kılar imana davet;
Vermekte her zaman İslama kuvvet.*

*Mümin olanını alıp gelmekte;
Kabul kılmayanı kırıp gelmekte.*

*Kılıç ele alıp binende Düldül⁵⁰,
Kafirler kavmine düşmekte gulgul.*

*Elindeki silahı Zülfikarı,
Savaşanda uzalır kırk karı.*

*Alinin var idi on sekiz oğlu;
Onun her birisidir ulu tuğlu.*

*Ali İslam için kanlar yutmakta;
İslamın tuğunu muhkem tutmakta.*

50 “Qabusnamə”də yazılır ki, Düldül çəpgöz imiş. Çəpgöz at zahirən şikəst görünəndə, ərəb və əcəmlərin fikrinə görə, uğurlu hesab edilmişdir. (bax: Qabusnamə. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1989, s. 111).

*Hacə Ahmed garipliğe düşmüşdür;
Resul evladına sözler katmışdır.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmələr.
Ankara, 2000, s. 296-297-298-299).

Həzrəti-Əli 598-ci ildə anadan olmuşdur. O, Həzrəti-Məhəmmədin himayəsində yetişmişdir. Həzrəti-Məhəmmədin peyğəmbərliyini ilk təsdiq edənlərdən, qəbul edənlərdən biri olmuşdur. Həzrəti-Əli Həzrəti-Məhəmmədin qızı Həzrəti-Fatimə ilə evlənmişdir. O da sağlığında cənnət vəd olunan on adamdan biri olmuşdur. O, Həzrəti-Osmanın şəhid olmasından sonra xəlifəliyi dördüncü xəlifə kimi qəbul etmişdir. Həzrəti-Əli 661-ci ildə Kufə məscidində namaz qılarkən qətlə yetirilmişdir. Əvvəlcə o, Kufədə dəfn olunmuş, sonra Nəcəfdə tikilən qəbirə aparılmışdır. Həzrəti-Əli böyük elm və ürfan sahibi olmuşdur. Onun güclü və comərd olması, qəhrəman və cəsarətli olması barəsində bir çox təriflərin, mədhiyələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Həzrəti-Əliyə “Allahın aslanı” ləqəbi də təsadüfi verilməmişdir.

Yusif Balasaqunlu Həzrəti-Məhəmmədin əshabələrini vəsf edərkən Xəlifə Əbubəkri Atiq adı ilə yada salır. Atiq Xəlifə Əbubəkrin adlarından biri olmaqla “xilaskar” deməkdir. Xəlifə Əbubəkrin adlarından biri də Siddik olmuş və “son dərəcə doğru” mənasını bildirmişdir.

Bundan başqa, Yusif Balasaqunlu Xəlifə Ömər-in adını Faruq kimi qeyd edir. Faruq Xəlifə

Ömər in adlarından biri olmaqla “fərq edən” deməkdir. Yəni “haqlını haqsızdan ayıran”, doğrucul, ədalətli bir əshabə kimi tanınmışdır.

Yusif Balasaqunlu Həzrəti-Məhəmmədin əshabələrini sevdiyi yoldaşlar, yanındaki məsləhətçilər, şəriətin və dinin təcəməlini qoyanlar, hətta dörd ünsür kimi (od, hava, torpaq, su) təqdim edir. O, Həzrəti-Əbubəkri Tanrıya bağlı, qəlbi və dili düz olan, malını, cismini və canını fəda edən, ancaq Həzrəti-Məhəmmədin rəğbətini qazanmaq iddiasında olan əshabə kimi xarakterizə edir. Həzrəti-Öməri dili və qəlbi bir olan, dinin köməkçisi və dayacağı, şəriətin üzündən pərdəni qaldıran bir əshabə olduğunu nəzərə çatdırır. Həzrəti-Osmani isə həyə sahibi, xoş xasiyyət, mərd və səxavətli, Həzrəti-Məhəmmədin kü-rəkəni kimi təqdim edir. Əshabələrdən dördüncüsü olan Həzrəti-Əlini comərd, cəsür, igid, ağıllı, əliaçıq, təmiz ürəkli, bilikli bir əshabə kimi vəsf edir. Bir sözlə, Yusif Balasaqunlu Həzrəti-Məhəmmədin əshabələrinin mədhini belə bəyan edir.

*Onlar rəsulun sevdiyi dörd yoldaşı idi,
Yanındaki məsləhətçiləri bunlar idi.*

*İkisi qayınatası, ikisi damadı idi,
Onlar xalqın ən yaxşılardı idi.*

*Başda hamıdan əvvəl Atiq gəlirdi,
Tanrıya bağlı idi, qəlbi və dili düz idi.*

*Malını, cismini və canını fəda etdi,
Ancaq peyğəmbərin rəğbətini istəyirdi.*

*Sonra insanların yaxşısı Faruq gəlirdi,
Onun dili və könlü bir idi.*

*Həqiqi dinin köməkçisi və dayağı idi,
Şəriətin üzündən pərdəni o qaldırmuşdur.*

*Sonra həya sahibi Osman gəlirdi,
Xoş xasiyyət, mərd və səxavətli idi.*

*O, malını və özünü fəda etdi,
Peyğəmbər ona iki qızını verdi.*

*Ondan sonra Əli gəlirdi,
O, cəmər, cəsür, igid və ağıllı idi.*

*Onun əli açıq idi, qəlbi saf idi,
Özü bilikli, mömin, adı böyük idi.*

*Onlar dinin və şəriətin təməli idilər,
Kafir və nifaqçıların yükünü onlar daşıdılar.*

*Bu dörd yoldaş mənim nəzərimdə dörd ünsürdür,
Ünsürlər düz düzülə, həyat yaranar.*

*Məndən onlara min alqış və salanı,
Rəbbim, sən fasiləsiz yetir.*

*Onları həmişə məndən razı sal,
Ulu gündə mənə şəfaətçi olsunlar.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən
elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 18-19)

Əhməd Yəsəvi təriqət adamı kimi həyatının bütün məqamlarında Allaha ümid, inam yeri kimi baxır və həmişə ona doğru can atır. Onun dərgahında olmaq, onun qulu olmaq Əhməd Yəsəvi təriqətində əsasdır. Və belə demək olarsa, dünyanı, həyatı dərkən ən ali zirvəsi elə məhz bu məqamdır. Əhməd Yəsəvi həm əməlinə, həm də hikmətlərinə görə ən böyük övliyalardan biridir. O, Yəsəvi təriqətinin başçısı kimi hər bir dərdin əlacını, hər bir sorğu-sualın cavabını, hər bir işə verilən qiyməti və hər bir kəsin qiymətini Allahın verəcəyi qiymətdə axtarır. Əhməd Yəsəviyə görə, aciz olmayan bir Allahdır, hər şeyi bilən bir Allahdır. Ona görə də ona doğru can atmaq, ona dualar etmək, ondan kömək istəmək hər bir bəndənin borcudur. Əhməd Yəsəvi yazır:

Bilmədlər mollalar Enel-hakkın mənasın

*Ömrüm ahir bolğanda ne kılğay min Hudaya
Can alğuçı kilgende ne kılğay min Huday*

*Can birmekni vehmidin Azazilni zahmıdın
Şefkat bolmasa sindin ne kılğay min Hudaya*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Ömrüm sona erende ne yaparım Allahım;
Can alıcı gelende ne yaparım Allahım?*

*Can vermenin vehminden, Azazilin zahmından,
Şefkat olmasa senden, ne yaparım Allahım?*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 316-317).

Əhməd Yəsəvi özünü Allahın günahkar qulu sayır,
burada da yenə bir övliya adamı kimi hərəkət edir.

*Günahım köp ilahım kiçürgey sin günahım
Birça kullar içində asi kuldur Hacı Ahmed*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Günahım çok Allahım, bağışla sen günahım;
Bütün kullar içinde asi kuldur Hacı Ahmed.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 318-319).

Əhməd Yəsəvi yolu, məsləki olmayanları, həqiqəti başa düşməyənləri, təriqət başçılarını saymayanları yazdığı hikmətlərlə başa salmağa çalışır.

*Tarikatı bilmedin hakikatğa kirmedin
Pir buyruğun tutmadın özri köptür Hacı Ahmed*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Tarikati bilmeden, hakikate girmeden,
Pir emrini tutmadan, özrü çoktur Hacı Ahmed.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmələr.
Ankara, 2000, s. 318-319).

Əhməd Yəsəvi həqiqəti tapmaq yolunu, Allahın rəğbətini qazanmaq üçün hansı əməllərdə bulunduğunu, Allahın əmrlərini yerinə yetirmək və onu anmaq qaydalarını ədalətli bir şəkildə, yaradana layiq bir tərzdə hikmətlərində ifadə edir, göstərir. O, dünyada yaşayan insanları izlədiyini və bu məqamda dörd yanından yollar keçdiyini bəyan edir. Belə olan təqdirdə, təbii ki, ağıl sahibləri, hikmət sahibləri bu yollardan ən doğrusunu, düzgününü seçməlidir. Əhməd Yəsəvi də belə edir. O, dörd yanından keçən bu yollardan hansını seçmək üçün ağıla üstünlük verir. Və ağıl əsasında dörd yanından keçən yolların seçimini edir. Ağıl çoxlarına nəsib olduğu kimi, bir çoxlarına da Allahdan pay kimi verilmiş. Bu mənada Əhməd Yəsəvi ağıl və hikmət sahibi

Mansur gibi veliyi koydular dara asıp

olmaqla ağıl vasitəsilə insanları anlamaq, onları bir-birindən ayırmaq və nəticə çıxarmaq qabiliyyətinə malikdir. Sufilərə görə, ağıl ilahi bir nurdur. Və bu nur da Əhməd Yəsəvidə var. Həmin nur vasitəsilə Əhməd Yəsəvi hər bir şeyi ayırd edir, həqiqətin yolunu tapır, Allaha yaxın olmağa can atır. O yazır:

*Halıkamnu izler min tün kün cihan içinde
Tört yanımdın yol indi kevn ü mekan içinde*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Halıkımı⁵¹ izlerim dün gün cihan içinde;
Dörd yanımdan yol indi kevn ü mekan⁵² içinde.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 320-321).

Əhməd Yəsəvi dörd yanından keçən yollardan hansını seçəcəyini yaxşı bilir. Ağıl vasitəsilə bunları ayırd edə bilir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, sufilər iki cür ağılın varlığını qəbul etmişlər: “əqli-küll”, “əqli-cüz”. “Əqli-küll” hər şeyi qavrayan ağıldır. Bu ağıl ilk meydana gələn ağıldır. Buna “əqli-əvvəl” və ya “ruhi-Əzəm” da deyilmişdir. Sufilərə görə, Əzəm Allahın adlarından biri olmuşdur.

51. **Halıkım** - bu dünyada yaşayan insanlar

52. **Kevn ü mekan** - varlıq aləmi, kainat, dünya

Sufilərə görə, “nəfsi-küll”, “əqli-küll”dən passiv olan ağıldır. Əski inamlara görə, hər iki aqlın birləşməsi doqquz göyü yaradır. Doqquz göyün ardıcıl fırlanması dörd ünsürü (od, hava, torpaq, su) meydana gətirir. Doqquz göylə dörd ünsürün birləşməsi isə varlığı, dünyanı yaradır.

Sufilərə görə, “əqli-cüz” hər bir insanda olan ağıldır və gündəlik həyatımızda bu ağıldan istifadə edirik.

Əhməd Yəsəvi “Dörd yanımdan yol indi kövnü məkan içində” misrasında “dörd” sözünü təsadüfi işlətmir. Dörd rəqəmi, görünür ki, təsadüfi rəqəm deyildir. Bu rəqəm təkcə od, hava, torpaq, su ünsürlərinə işarə deyil, həm də onun işarə etdiyi digər məqamlar da vardır. Birincisi, dünya dörd cəhətdən (şimal, şərq, qərb, cənub) ibarətdir. Görünür ki, Əhməd Yəsəvi buna da işarə edir. İkincisi, həyatda hər şey dörd sütun üzərində qurulur. Məsələn, stolun, stulun dörd ayağı, insanın iki əli, iki ayağı (cəmi dörd), maşının dörd təkəri, istənilən bitkinin gövdəsindən ayrılan iki budaq və həmin budaqların aşağıdan və yuxarıdan bərkidiyi gövdənin iki hissəsi (cəmi dörd), heyvanların dörd ayağı və s. Bütün bunlar ona işarə edir ki, qurulan, yaranan hər şey dörd sütun üzərində öz varlığını, mövcudluğunu təsdiq edə bilir. Üçüncü bir tərəfdən kü-rə şəklində olan yerin özü də dörd sütunun üzərində qurulur. Çərxi fələk (dünya) dörd sütun üzə-

rində fırlanır. Çarxın özündə də dörd sütun var. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, xaç işarəsi də dörd sütundan ibarətdir. Ona görə də xristianlar müqəddəs işarə kimi xaçdan istifadə edirlər.

Bundan başqa, dörd sözünün müqəddəs kitablara işarə etdiyini də yəqin hesab etmək olar: “Qurani-Kərim”, “İncil”, “Tövrat”, “Zəbur”. Bu kitablar vəhy yolu ilə nazil olmuşdur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, peyğəmbərlərdən yalnız dördünə vəhy yolu ilə müqəddəs kitablar verilmişdir: Davud Peyğəmbərə Zəbur, İsa Peyğəmbərə İncil, Musa Peyğəmbərə Tövrat, Məhəmməd Peyğəmbərə “Qurani-Kərim”.

Beləliklə, Əhməd Yəsəvi “Dörd yanımdan yol indi kevn ü mekan içinde” misrasında dörd sözünün ifadə etdiyi simvolları, çox güman ki, bilmiş və onların hər birinin mahiyyətini dərindən dərk etmişdir.

Əhməd Yəsəvi yuxarıda qeyd etdiyimiz hikmətində bəlkə də varlığın, dünyanın yaranmasına işarə edir və “Dörd yanımdan yol indi kevn ü mekan içinde” deyərkən doqquz göylə dörd ünsürün birləşməsi və nəticədə varlığın, dünyanın yaranması məqamlarını yada salır. Sonra isə dörddən (dörd ünsürdən) yeddiyə çatdığını və buradan da göyün doqquzuncu qatına getdiyini söyləyir. Burada dörddən yeddiyə çatdığını deyərkən ona işarə edir ki, göy qübbəsi yeddi qatdan ibarətdir. Əski astroloji yozumlarda

göy qübbəsinin doqquz qatdan ibarət olduğu söylənsə də, “Qurani-Kərim”də yeddi qatın olduğu göstərilir. Odur ki, Əhməd Yəsəvi göy qübbəsinin yeddi və doqquz qatdan ibarət olmasına işarə edir. Eyni zamanda doqquzuncu qatda qalmayaraq oradan da ikinci qata — Zühəl ulduzunun olduğu göy qatına gəldiyini bəyan edir. Bu bərədə o yazır:

*Törtün yitige yittim tokuznu güzer ittim
Ondın ikige kildim çerh-i Keyvan içinde*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Dörtten yediye yittim, dokuzu keçip gittim,
Ondan ikiye geldim çerh-i Keyvan⁵³ içinde.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 320-321).

Təsəvvüf ədəbiyyatında ruh aləmi dolaşır. Ruh Allah tərəfindən verildiyindən təkrar olaraq ona da qayıdır. Məhz burada dörd, yeddi, doqquz iki göy qübbəsinin dördüncü, yeddinci, doqquzuncu, ikinci qatlarına işarədir. Əhməd Yəsəvi göyün bu qatlarına olduğunu söyləyir, bununla da hikmət sahibi olmaq üçün hansı mərhələlərdən, sınaqlardan keçməyin va-

53. **Çerh-i Keyvan** - Keyvan “Zühəl” ulduzunun olduğu göy qatı

cibliyini qeyd edir. O yazır:

*Üç yüz altmış su içtim dörd yüz kırk dörd tağ aştım
Vahdet şarabın içtim tüştüm meydan içinde*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Üç yüz altmış su keçtim, dörd yüz kırk dörd dağ aştım,
Vahdet şarabın⁵⁴ içtim, düştüm meydan içinde.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmələr.
Ankara, 2000, s. 320-321).

Təsəvvüfün qaydası belədir ki, həqiqətə çatmaq üçün müəyyən mərhələləri keçmək, aşmaq lazımdır. Odur ki, buradakı “üç yüz altmış su” və “dörd yüz kırk dörd dağ” keçilməsi, aşılması vacib olan mərhələlərdir. Bu mərhələləri aşmadan həqiqətə çatmaq olmaz. Məhz Əhməd Yəsəvi bu mərhələləri aşaraq həqiqətə çatdığına işarə edir. “Vəhdət şərabını içdim” dedikdə isə əzəli, əbədi olan yeganə varlığa (Allaha) inamla, onu bir və mütləq bilməklə birlik şərabını içdiyini, ilahi eşq ilə sərxoş olduğunu söyləyir. Deməli, həqiqətə çatmaq üçün qeyd olunan sayda mərhələlər keçmək vacibdir. Bundan sonra isə vəhdət şərabını içmək mümkündür. Onu da qeyd edək ki, “dörd yüz kırk dörd” ifadəsi həm də insanın vücudundakı varlığı qə-

54. **Vahdet şərabı** - birlik şərabını içmək, ilahi eşq ilə sərxoş olmaq

bul edilən dörd yüz qırx dörd sümükdür. Eyni zamanda “üç yüz altmış” rəqəmi varlığı qəbul edilən nəyəyə işarədir. Bu barədə dəqiq fikir söyləmək mümkün deyildir. Ona görə də araşdırılmasına ehtiyac vardır. Ancaq bu barədə onu demək olar ki, Əhməd Yəsəvi hikmətlərində “üç yüz altmış damarları lərzən kılar” söyləyir. Bəlkə də insanda üç yüz altmış damarın olduğuna işarə edir. O yazır:

*Kayda sin dip kayda sin dip aşık aytar
Aşıklarğa had ne bolğay maşuk aytar*

*Ağzı aytmas tili aytmas dili aytar
Üç yüz altmış tamurları berzan kılur*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*“Nerdesin?” diyip, “Nerdesin?” diyip aşık söyler;
Aşıklarda had ne ola, maşuk söyler;*

*Ağzı demez, dili demez, gönlü söyler;
Üç yüz altmış damarları lərzən kılar.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 220-221).

Müqayisə üçün qeyd edək ki, İzzəddin Həsənoğlu bədəninin yetmiş iki cür damardan ibarət olduğunu söyləyir.

*Tənim yetmiş iki dürlü damardır,
Kimin irmaq, kimin dərya qılan kim?*

Hər halda insan bədənində üç yüz altmış, yaxud yetmiş iki cür damarın olduğunu dəqiqləşdirməyə ehtiyac vardır.

Əhməd Yəsəvi həqiqətə çatmaq yolunda nələr etdiyini bir-bir sadalayır. Qeyd edir ki, həqiqətə çatmaq istəyənlər meydana çoxdur. Həqiqəti axtaran yüz min ariflərin hər biri vəhdət şərabını içmək üçün meydana gəzir, dolaşırlar. Ancaq Əhməd Yəsəvi özü həqiqətə çatmaq üçün həqiqət dənizinə girdiyini, buradakı bütün varlıqları gördüyünü, incini sədəfdə, cəvahirə öz yerində gördüyünü bildirir. Açıq demək istəyir ki, həqiqət olan yerdə hər bir şey öz qaydasında və məkanında olur.

Əhməd Yəsəvi göyün səkkizinci və doqquzuncu qatına vardığını, Allahın bilgisini və iradəsini gördüyünü (Allah əvvəl kəlamı və sonra üzərinə olacaq şeylər yazılmış lövhəni yaratıbdır) və bununla da haqqı tapdığını təsdiq edir. Yerin altına girərkən sorduqlarının hamısının cavabını özündə tapmaq gücündə olur. Bu Allahın ixtiyarı ilə mümkün olan bir iş kimi qiymətləndi-

rilir. Deməli, Əhməd Yəsəvi haqqı tapdıqdan sonra Al-
laha yaxınlaşır. O yazır:

*Çünkü tüştüm meydana meydanni tola kördüm
Yüz ming arifni kördüm barça cevlan içinde*

*Ğavvas bahrığa kirdim vücud şəhrini kizdim
Dürni sadəfdə kördüm güherni kan içinde*

*Arş u Kürsini yördüm Levh ü Kalemni kördüm
Vücud şəhrini kizdim aydım bu can içinde*

*Canı kördüm cananda ışkı kördüm meydana
Aşıqların meydanı cümle bustan içinde*

*İrni kördüm irgeştım istədüğümni sordum
Barçası sində didi kaldım hayran içinde*

*Hayran boluban kaldım bi-huş boluban taldım
Özümni derdge saldım taptım derman içinde*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Çünkü düşdüm meydana, meydana dolu gördüm,
Yüz bin arifi gördüm, hepsi cevlan⁵⁵ içinde*

55. **Cevlan** - gəzinmə, dolaşma

*Gavvas⁵⁶ bahrına girdim, vücut⁵⁷ şəhrini gezdim,
Dürri⁵⁸ sedefte gördüm, cevheri⁵⁹ kan⁶⁰ içinde.*

*Arş ve Kürsü⁶¹ yürüdüm, Levh ve Kalem⁶² gördüm,
Vücut şəhrini gezdim, dedim bu can içinde*

*Camı gördüm cananda, aşkı gördüm meydanda,
Aşıkların meydanı cümle bostan içinde.*

*Eri gördüm erleştim, istediğimi sordum,
Hepisi sende dedi, kaldım hayran içinde.*

*Hayran olarak kaldım, şaşkın olarak daldım,
Kendimi derde saldım, buldum derman içinde.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 320-321).

56. **Gavvas** - həqiqət dənizi

57. **Vücut** - var olma, varlıq; cisim, bədən, cəsəd; şəxs, zat, nəfər; məxluq

58. **Dürri** - inci, bir sədəf içərisində tək bir dənə, çox iri mirvari

59. **Cevher** - cavahir, daş-qaş, qiymətli daş

60. **Kan** - qaynaq, mənbə, ocaq

61. **Arş və Kürsü** - Arş doqquzuncu göydür, dünyanın ən uca yeridir. Kürsü səkkizinci göydür, Arş-ı Azamın altında Levh-i məhfuzun olduğu yerdir

62. **Levh və Kalem** - Levh üzərində yazı yazılan şeydir, lövhədir. Allah olacaq şeylərin hər birinin bu lövhənin üstünə yazılması buyurmuşdur. Levh Allahın bilgisidir. Kalem Allahın kəlamıdır. Sufilərə görə, kəlam Allahın iradəsidir

Əhməd Yəsəvi haqqı tapmaqla öz canını, ruhunu ən qiymətli daş-qaş, mənbə, ocaq sayır. Eyni zamanda hər yeri özünün məkanı bilsə də, özünü məkansız sayır. Bununla o, bir daha Allaha yaxın olduğunu bəyan edir. Əhməd Yəsəvi hər yeri özünün məkanı bilib, ancaq özünü məkansız saymaqla heç bir məkanın sahibi, yiyəsi olmadığını da söyləyir. Ancaq hər bir şeyin, məkanın sahibi, yiyəsi Allahdır. Allah hər şeyi yaratdığı kimi, həm də yaratdığı hər bir şeyin yiyəsidir, sahibidir. Zahirən elə görünə bilər ki, Allah da, sufilər də, o cümlədən Əhməd Yəsəvi də hər bir yerdədir, hər bir məkandadır, eyni zamanda məkansızdır. Ancaq Allah hər bir yerdə, məkanda olmaqla yanaşı, həm də məkansızdır. O, yaradan bir qüvvə kimi hər şeyin, o cümlədən məkanın sahibidir, yiyəsidir. Ona görə də o, yaratdıqlarının sahibi, yiyəsi kimi hər şeyi görür. Sufilərə gəldikdə isə onlar özlərini hər yerdə saysalar da, eyni zamanda məkansız hesab etsələr də, Allahın yaratdığı hər bir şeyin sahibi, yiyəsi deyillər. Bununla da onlar Allahın böyüklüyünü, şəriksizliyini, təkliyini qəbul edərək ona yaxınlaşırlar, özlərini Allaha və onun qüdrətinə borclu sayırlar. Bir fərqi xüsusilə, nəzərə çatdırırlar ki, Allah hər bir şeyin sahibidir, onlar isə heç bir şeyin sahibi deyillər. Bundan başqa, Allah hər bir şeyi yaradandır, onlar isə heç bir şeyi yaratmayıblar. Onlar sadəcə olaraq yaradana — Allaha yaxın olmağa can atan sufilər, təriqət adamlarıdır. Bu mənə-

da da Əhməd Yəsəvinin aşağıdakı hikməti bir təriqət adamının, sufünün görüşləridir.

*Miskin Hacı Ahmed canı hem güherdür hem kanı
Cümle anıng mekanı ol la-mekan içinde*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Miskin Hacı Ahmed canı, hem cevherdir hem kanı
Hepsi onun mekanı, o la-mekan içinde.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmələr.
Ankara, 2000, s. 320-321).

Həqiqət axtarışında haqqı tapmaq Allaha yaxınlaşmaqdır. Allaha yaxınlaşan hər kəs yerin, göyün, var olan hər bir şeyin qədrini bilir. Hər bir kəsi Adəm övladı kimi özünə doğma sayır, özünü hər bir yerdə sərbəst hiss edir. Başqa sözlə, haqqa qovuşan hər bir kəs Haqq adamı, Allah adamı kimi bütün məkanlarda olur. Haqq adamı, Allah adamı olmaq onu o qədər ruhlu edir ki, o, məkansızlıq zirvəsinə yüksəlir. Bu məkansızlıq zirvəsi təriqət sahiblərində, daha doğrusu, onların təriqət görüşlərində etiraf olunur. Məkansızlıq etirafı Əhməd Yəsəvidə olduğu kimi, Hürufilik təriqətinə mənsub olan İmadəddin Nəsimidə də vardır. İmadəddin Nəsimi də Əhməd Yəsəvi kimi özünü “laməkan” sayır. O yazır:

*Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana sığmazam!
Gövhəri - laməkan mənəm, kövni məkana sığmazam!*
(Min beş yüz ilin oğuz şeiri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 100).

İmadəddin Nəsimi də Əhməd Yəsəvi kimi məkan-sızlığa çatmaq üçün haqdan keçən bir yol keçir. Bu yolu keçənlər Haqqı, Allahı tanıyır, bildiklərini gümanla, şübhəylə yox, haqqın yolunda olmaqla bilirlər.

*Kimsə gümanı zənnilə olmadı həqqilə biliş,
Həqqi bilən bilir ki, mən zənnü gümanə sığmazam.*
(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 100).

İmadəddin Nəsimi “laməkan mənəm” deməklə Al-laha yaxın olduğunu, Allahın dərğahına yüksəldiyini bəyan edir. Sufilərə görə, bunu o kəslər edə bilmişdir ki, onlar Haqqın, Allahın yolunda olmuşlar, eyni zamanda həqiqət yolunu keçmişlər. Haqqı özlərinə məkan seçmişlər, həmin məkanda olmaqla onlar da haqqa məkan olmuşlar. Haqqın yolunda olmaqla, haqqın yerinə, məkanına çevrilmişlər. Ona görə də Nəsimi yazır:

*Mən mülki-cəhan, cəhan mənəm, mən
Mən həqqə məkan, məkan mənəm, mən.*

Kaygım sənşin dünü günü, bənə sən gərəksin sən

Yaxud:

Mən surəti - mənində həqəm, həq,

Mən həqqi - əyan, əyan mənəm, mən.

(Min beş yüz ilin oğuz şəri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 101).

Haqqın yolunda özünü sorğu-suala tutmaq, belə demək olarsa, imtahana çəkmək prinsipi bütün təriqət sahiblərində, o cümlədən Əhməd Yəsəvidə də geniş yer almışdır. Bunu İmadəddin Nəsimidə də görürük. İmadəddin Nəsimi təsadüfi demir ki, “Həq yoluna sadıqmısən?” O yazır:

Ey Nəsimi, aşıqmısən?

Həq yoluna sadıqmısən?

Közyərməyə layıqmısən?

Mən səndən üz döndərmənəm!

(Min beş yüz ilin oğuz şəri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 103).

İmadəddin Nəsimi Əhməd Yəsəvi kimi aşıqlıyı, sadıqlıyı, eyni zamanda nəyəsə layıqlıyı haqq yolunda, doğru yolda, daha doğrusu, bu yolun özünə sadıq olmaqda görür. Bunu onun qəzəlləri də təsdiq edir.

Cana, sən candan nə kim, gəlsə cigərlər ağrımaz

Həq bilir, bir zərrə nəştərdən damarlar ağrımaz.

Yaxud:

*Zahidin əfsanəsindən soydular nahaq məni
Həq bilir səndən şəha, sahib nəzərlər ağrımaz.*

Başqa bir misal:

*Zahidin bir barmağın kəssən dönər həqdən qaçar,
Gör bu gerçək aşıqi çərpa soyarlar ağrımaz.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 109).

Əhməd Yəsəvi haqq yoldan, doğru yoldan, düzgün yoldan, həqiqəti dərk etmədən uzaq olanları haqqa çağır-dığı kimi, İmadəddin Nəsimi də qəflət yuxusunda yatan-ları, fani dünyaya ayıl-mayıl olanları oyatmağa çalışır.

*Ey özündən bixəbər qafil oyan
Həqqə gəl kim həq deyil batil, oyan
Olma fani aləmə mayil, oyan
Mərifətdən nəsnə qıl hasil, oyan.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab,
Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 108).

Əhməd Yəsəvi özünü gövhər, inci, dürr hesab et-məklə yanaşı, həm də bu qiymətli daş-qaşların mən-bəyi hesab edir, onların hər birini məkamı saysa da, məkansız olduğunu söyləyir.

*Miskin Hacı Ahmed canı hem güherdür hem kanı
Cümle anıng mekanı ol la-mekan içinde*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Miskin Hacı Ahmed canı, hem cevherdir hem kanı
Hepsi onun mekanı, o la-mekan içinde.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmələr.
Ankara, 2000, s. 320-321).

İmadəddin Nəsimidə də aləmə, kainata yanaşma mövqeyi prinsipcə eynidir. O, aləmdə, kainatda öz nişanələrinin olduğunu söyləyir, ancaq nişanələrinə (ələmətlərinə, izlərinə) sığmadığını da bəyan edir, əslinin, təbiətinin başlanğıcını məkan qədər qədim hesab edir. Ancaq bu məkanı yaradan var, onun sahibi var. O qüvvə İlahidir, Allahdır.

*Kövnü məkandır⁶³ ayətim⁶⁴, zatinədir⁶⁵ bidayətim⁶⁶,
Sən bu nişanla bil məni, bil ki, nişanə sığmazam.*

(Min beş yüz ilin oğuz şəri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 100).

63. **Kövnü məkan** - aləm, kainat

64. **Ayət** - 1) əlamət, nişan; 2) Quran surələrinəki cümlələrin hər biri

65. **Zati** - zata mənsub olan; əsli, təbiəti

66. **Bidayət** - 1) başlama; 2) başlanğıc, əvvəl

Yer, məkan yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə zəngindir. Bu zənginlik içərisində İmadəddin Nəsimi özünü həm sədəf, həm inci, həm də onların hamısının bir yerə toplandığı məkan sayır. Bununla yanaşı, qiyamət günündə cəhənnəm üzərində qurulmuş qıl körpüdə salamat saxlamaq gücündə olduğunu deyir. İncə, zərif toxunma parçalardan hazırlanmış çoxlu paltarları ilə bu dünya dükanına sığmadığını söyləyir. Doğrudan da, o, əgər hansısa bir məkana, lap özünün söylədiyi “dükana” sığarsa, onda həqiqət axtarışı sona çatar. Həqiqəti isə bir dəfə axtarmaqla iş bitmir, qurtarmır, onu ömrü boyu axtarmaq lazım gəlir. Bu cür müntəzəm həqiqət axtarışı İmadəddin Nəsimini və digər təriqət sahiblərini Allahın dərğahına yaxınlaşdırır. Ancaq onlar həqiqət axtarışında olduqları üçün daimi məkanları olmur, bununla belə, bütün məkanlarda izlərinin, əlamətlərinin, nişanələrinin varlığını görürlər. Bu varlığın özünü var edən yenə də Allahdır. Ona görə ki, haqqın yolunda olmaq ən azı Allahın sevimli bəndəsi olmaq imkanını verir. Allahın sevimli bəndəsi Allahın öz izni ilə təriqət düşüncəsini poeziyanın poetik imkanları çərçivəsində təqdim edir.

*Həm sədəfəm, həm inciyəm, həşrü sirat əsənçiyəm,
Bunca qümaşü rəxt ilə mən bu dükanə sığmazam.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 100).

Məkansızlıq təriqət sahiblərini gizli saxlayır, bu, İmadəddin Nəsimidə belə bəyan olunur. O, özünü gizli daş-qaş, xəzinə saxlanan yer hesab edir, eyni zamanda özünü gözlə görünən, aydın, aşkar, bəlli kimi təqdim edir. Həm özünü gizli xəzinə, həm də aşkar, bəlli hesab etmək təzadlı mövqe deyil, əksinə, hər ikisini inkar etmək, əslində isə yenə də konkret məkanda yerləşməməkdir.

*Gənci - nihan⁶⁷ mənəm, mən uş, eyni-əyan⁶⁸ mənəm,
mən uş*

*Gövhəri -kan⁶⁹ mənəm, mən uş, bəhrəvü⁷⁰ kanə⁷¹ sığ-
mazam.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 101).

67. **Gənci** - **nihan** - gizli xəzinə, daş-qaş və s. saxlanılan yer

68. **Eyni** - **əyan** - gözlə görünən, aşkar, aydın, bəlli

69. **Gövhəri-kan** - gövhər, daş-qaş alver edənlərin mənbəyi

70. **Bəhrə** - pay, hissə, qismət

71. **Kan** - 1) mədən, mədən quyusu; 2) bir şeyin çıxdığı yer, bir şeyin bol olan yeri, mənbə

İmadəddin Nəsimi özünü gövhər, daş-qaş satanların mənbəyi saymaqla ona pəy verən mənbəyə sığmadığını söyləyir. Bununla o, daş-qaş satanların mənbəyini və pəy verən mənbəyi Allahın yaratdıqlarının çox-çox cuzi bir hissəsi olduğunu bəyan edir. Allahın yaratdıqları, var etdikləri içərisində onların heç nə olduğunu deyir və bu heç nəyə sığmazlığında ısrarlı olur.

Məkansız olan Əhməd Yəsəvi də, İmadəddin Nəsimi də Adəm Peyğəmbəri — yer üzərində ilk insanı, ilk peyğəmbəri anır, Adəm övladı adəm olduqlarını söyləyirlər. Əhməd Yəsəvi yazır:

*On altımda barça ervah ülüş birdi
Hay hay sizge mübarek dip Adem kildi*

*Ferzendim dip boynum kuçup könglüm aldı
On yitimde Türkistanda turdum muna*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*On altımda bütün ruhlar nasib verdi;
“Sizə mübarek olsun!” diyerek Adem geldi;*

*“Evladım!” diyip, boynuma sarılıp gönlümü aldı;
On yedimde Türkistanda bulundum işte.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 68-69).

İmadəddin Nəsimi yazır:

Gərçi⁷² - mühiti⁷³ - əzəməm, adım Adəmdir⁷⁴, adəməm⁷⁵,

Tur⁷⁶ ilə kün-fəkan⁷⁷ mənəm, mən bu məkanə sığmazam.

(Min beş yüz ilin oğuz şəri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 101).

İmadəddin Nəsimi Adəm övladı kimi haqqa çağırışında gücü, təzyiqi qəbul etmir, ətrafındakılara qarşı güc, təzyiq işlətməyin əleyhinə çıxır. Bununla belə, özünü Tur dağı, dünya, aləm saysa da, bunların heç birinə sığmır. Ona görə ki, o, haqqın carçısıdır və bir “mən” kimi Adəm övladıdır. O, haqqın carçısı kimi Allahın qulluğunda hazırdır. Allah haqq carçısı kimi ona buyruq göstərir, bir yerdə dayanmayan, bir yerdə durmayan Allah buyruqçusu konkret bir məkanda necə ola bilər və ora necə sığa bilər?! Və onu da qeyd edək ki, Adəm övladı olan hər bir kəs, o cümlədən Əhməd Yəsəvi və İmadəddin Nəsimi həmin Adəmi yaradan Allahın buyruqçusu olmağa bilməz. Başqa cür mümkün də deyildir, o mənada ki, ilk insanı, ilk peyğəmbəri — Adəmi Allah yaratmışdır.

72. **Gərçi** - əgərçi

73. **Mühit** - əhatə edən, bir şeyin ətrafında olan

74. **Adəm** - yer üzündə ilk insan, ilk peyğəmbərin adı

75. **Adəm** - adam

76. **Tur** - Ərəbistan yarımadası ilə Misir arasında yerləşən Sina yarımadasında bir dağın adı (Əfsanəyə görə, Musa peyğəmbərlə Allah arasında ilk danışdığı yeri həmin dağda olmuşdur).

77. **Kün -fəkan** - dünya, aləm

“Qurani-Kərim”in “Əl -hicr” surəsinin***** iyirmi altıncı ayəsinə görə Allah ilk insanı və ilk peyğəmbəri quru çamırdan, qara palçıqdan yaratmışdır. Uca Allah Cəbrayıla, Mikayıla və İsrafilə yeddi qat yerdən yeddi ovuc torpaq gətirmələrini tapşırılmışdır. Torpaq gətirildikdən sonra Allah günlərlə yağış yağdırmış, torpağı yumşaltmış və bu torpaq mələklər tərəfindən yoğrulmuşdur. Allah öz qüdrətiylə Həzrəti-Adəmə şəkil vermişdir. Rəvayətə görə, Həzrəti-Adəm səksən il şəkilsiz, yüz iyirmi il ruh-suz qalmışdır. Həzrəti-Adəm yaradıldıqdan sonra Allah mələklərə buyurmuşdur ki, ona səcdə etsinlər. Əzazil Həzrəti-Adəmə səcdə etməmiş və Həzrəti-Adəmin çamırdan, özünün isə oddan yaradıldığını söyləmişdir. Bütün mələklər səcdə etsələr də, Əzazil səcdə etmədiyi üçün Allahın lənətinə uğrayaraq cənnətdən qovulmuş və İblis adını almışdır.

Həzrəti-Adəm öz qadını Həvvə ilə cənnətdə yasaq olunmuş almanı yedikləri üçün oradan yer üzünə qovulmuşdur. Sərəndib (Səylan) adasına düşən Həzrəti-Adəm burada iki yüz il qadını Həvvədən ayrı yaşamış və tövbə etməklə məşğul olmuşdur. O, dualar edərək Allah tərəfindən günahlarının bağışlanmasını istəmişdir. Günahlarından təmizləndiyi üçün ona Həzrəti-Adəm Səfiyullah “Allahın saf, təmiz, günahsız qulu” ləqəbi verilmişdir.

Həzrəti-Adəmin günahı təmizləndikdən sonra Cəbrayılın köməyi ilə o, Ərəfata getmiş və qa-

dını Həvvə ilə görüşmüşdür. Qalan ömrünü qadını ilə birgə keçirmişdir.

İmadəddin Nəsimi haqqın carçısı kimi, Adəm övladı kimi öz əslini, nəcabətini, zətini unutmur və yazır:

*Gərçi bu gün Nəsimiyəm, haşimiyəm, qüreyşiyəm,
Məndən uludur ayətim, ayətə, şənə sığmazam.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 101).

Haşimilərə, qüreyşilərə mənsubluğunu bəyan edən Nəsimi yazır:

*İsbat edirəm daim “Ənəlhəqq”imi həqdən,
Bir mənciləyin aşiqi - bərdar⁷⁸ kimin var?*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 104).

“Ənəlhəqq” düsturunun açılışına ehtiyac var. Bunun açılışı vaxtilə “mənəm Allah” kimi izah olunmuşdur. Və Nəsiminin “ənəlhəqq” deyimini “mənəm Allah” kimi şərh etmişlər. “Ənəlhəqq” deyimi barədə Əhməd Yəsəvinin və İmadəddin Nəsiminin təriqət görüşlərini müqayisəli təhlil etməklə həqiqəti üzə çıxarmaq olar. Əhməd Yəsəvi hikmətlərində yazır ki, mollalar Mənsurun

78. **Aşiqi-bərdar** - dar ağacından asılmış aşiq

“Ənəlhəqq” deməsini Mənsura Qırqlar şərbət içirdi və Mənsur “ənəlhəqq” dedi kimi izah edirlər. Mənsur tərifiqət adamı kimi Allaha qovuşmaq üçün mənəvi bir yol keçmişdir. Həmin mənəvi yolun zahiri üzü şəriətdir, daxili üzü həqiqətdir. Deməli, Allaha qovuşmaq üçün mənəvi yol şəriətdən və həqiqətdən keçir. Bu mənada çox güman ki, Mənsur “ənəlhəqq” deyəndə “haqq deyən, doğrunu deyən, düzgünü deyən mənəm” demişdir. Ancaq o dövrdə onu düzgün başa düşməmişlər. Əhməd Yəsəvi hikmətlərində yazır ki, mollalar Mənsurun “ənəlhəqq” deməsini nahaq saymış, onu daşa tutaraq öldürmüşlər. Əhməd Yəsəviyə görə, mollalar “ənəlhəqq” sözünün mənasını bilmədikləri üçün Mənsur kimi bir vəlini kafir sanmış və qətlə yetirmişlər. Halbuki, **ənəlhəq** “haqqı, düzgünü, doğrunu söyləyən mənəm” deməkdir və Mənsur da bu sözü həmin mənada işlətmişdir. İndi isə Əhməd Yəsəvinin hikmətlərində bu barədə yazılanlara diqqət yetirək.

*Tınmay aşık Hu dirler Hudayığa yalvarıp
Yörür anı ışkıda kiçe kündüz sarğarıp*

*Zar yığlatıp aşıknu ışk ilgide Hudayım
İşk yolıda melamet anga kördi münasib*

*Mansur bir kün yıqladı irenler rahm eyledi
Çil-ten şerbet içürdi Mansurğa mihrin salıp*

*Mansur aytur enel-hak irenler işi ber-hak
Mollalar aytur na-hak könglige yaman alıp*

*Aytmağıl enel-hak dip kafir boldung Mansur dip
Kuran içre boldur dip öltürdiler taş atıp*

*Bilmediler mollalar enel-haknı manasın
Kal ehliğa hal ilmin Hak körmedi münasip*

*Rivayetler bitildi halın anı bilmedi
Mansur dik evliyanı koydılar darğa asıp*

*Bigane dip mollalar Şeyh Mansurnı öltürdi
Kafir dip öltürdiler üç yüz molla talaşıp*

*Külin kökke savurdu atıp deryağa saldı
Zevk deryası mevc urdu aktı derya kaynaşıp*

*Uşol küni ol derya kıldı efğan vaveyla
Aşıklarğa Hudaya kılğıl didarınğ nasib*

*Efsanedür şeriat ferzanedür hakikat
Dürdanedür tarikat aşıklarğa münasib*

*Halkı alem yığıldı Mansur dip feryad kıldı
Mansurnı yaranları kaldı anda yığlaşıp*

*Tevbe kılğıl Hacı Ahmed bolğay Hakdın inayet
Yüz ming veliler ötti sımı sırge ulaşıp*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Dinmeden aşık Hu der Hudasına yalvarıp;
Yürür Onun aşkında gecə gündüz surarıp.*

*Çok ağlatıp aşığı aşk elinde Hudayım;
Aşk yolunda melamet ona gördü münasip.*

*Mansur bir gün ağladı, erenler rahm eyledi,
Kırklar şerbet içirdi Mansura mihrin salıp.*

*Mansur dedi: Enel - hak; erenler işi ber - hak;
Mollalar derler na -hak gönlüne yaman alıp.*

*Deme "Enel-hak" diye, kafir oldun Mansur diye,
Kuranda budur diye, öldürdüler taş atıp.*

*Bilmediler mollalar Enel-hakkın manasın;
Kal ehline hal ilmin Hak görmedi münasip.*

*Rivaytler yazıldı, halini onun bilmedi,
Mansur gibi veliyi koydular dara asıp.*

Allah bana nasip kilsa, bana sen gereksin sen

*Bigane diye mollalar şeyh Mansuru öldürdü;
Kafir diye öldürdüler üç yüz molla savaşıp.*

*Külünü göge savurdu, atıp denize saldı,
Zevk denizi mevc vurdu, aktı deniz kaynaşıp.*

*Hem o günü o derya kıldı efgan vaveyla;
Aşıklara Hudaya kıl sen didarın nasip.*

*Efsanedir şeriat, ferzanedir hakikat,
Dürdanedir tarikat, aşıklara münasip.*

*Alem halkı yığıldı, Mansura feryat kıldı,
Mansurun yaranları kaldı orda ağlaşıp.*

*Tevbe kıl Hacı Ahmed, ola Haktan inayət,
Yüz bin velilər geçti sırrı sıra ulaşıp.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 344-345-346-347).

Mollalar Mənsurun “ənəlhəqq” kəlməsini anlaya bilməmiş, onu təhrif olunmuş şəkildə başa düşmüşlər. Belə fikir söyləmişlər ki, Mənsur guya “Allahlıq” oyununda iştirak edir. Halbuki, bu sözlə Mənsur “haqq mən-də göründü”, “mən Allahın sayəsində var oldum” demək istəmişdir. “Haqq mən-də göründü” ifadəsi “düzünü deyən, həqiqəti deyən” mənasını bildirir. Bu mənada İmadəddin Nəsiminin “ənəlhəqq”

kəlməsi haqdan doğan bir kəlmədir və “düzünü deyən, həqiqəti deyən” mənasındadır. Bunu aşağıdakı misralar da təsdiq edir.

*İsbat edirəm daim “Ənəlhəqq”imi həqdən,
Bir mənciləyin aşiqi-bərdar kimin var?*

(Min beş yüz ilin oğuz şəri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 104).

İmaddədin Nəsimi Mənsurun “ənəlhəqq” kəlməsini yaxşı anladığı üçün qəzəllərində Mənsur barəsində həqiqəti verir.

*Çün ənəlhəq darını mənsur olandan istəyin,
Olmayan Mənsur ənəlhəq ləysə-fid-dar, istəməz.*

(Min beş yüz ilin oğuz şəri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 105).

Yaxud:

*Təxtə çıxmaq istəməz Mənsur olan, ya minbərə
Hər ki, Mənsur oldu, çıxdı sahi-eşqin darinə*

(Min beş yüz ilin oğuz şəri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 107).

Mənsurun tam adı Əbul-Muğis əl-Hüseyn Mənsur əl-Bəyzavidir. Onun adı Hüseyn, ləqəbi isə Həllac olmuşdur. O, 857-ci ildə Fars əyalətinin Bəyza şəhəri yaxınlığındakı Turda anadan olmuş-

İki cihanda ümidim, bəna sən gərəksin sən

dur. Üç dəfə Həccdə olmuş və üçüncü Həccdən sonra Bağdada getmişdir. Hind və türk ellərinə səyahətlər etmiş İslam dinini yaymışdır. “Ənəlhəqq” sözünü işlətdiyi üçün həbs olunmuş, səkkiz il həbsdə qalmışdır. 922-ci ildə Bağdadda işgəncəli bir yolla edam olunmuşdur. Əvvəl qamçılanmış, sonra bədəni parça-parça edilmiş, dar ağacına çəkilməmiş, başı kəsilməmişdir. Onun türk sufiləri arasında böyük nüfuzu olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Əhməd Yəsəvi, İmadəddin Nəsimi, Yunus İmrə və digərləri Həllac Mənsura böyük dəyər vermişlər. Onun tərəfdarları onu Allah yolunda bir şəhid kimi qəbul etmişlər.

Mənsur “Həllac” ləqəbini dostu olan bir həllacın dükanında qazanmışdır. Barmağı ilə işarət edərək pambığı çiyidindən ayırmışdır. Bunu görəndə dostu ona “Həllac” ləqəbini vermişdir. “Həllac” sözü “pambıq darayan” mənasındadır.

Mənsur Həllac təsəvvüfə dair xeyli əsər yazmışdır. Bu əsərlər dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır.

Əhməd Yəsəvi hikmətlərindən aydın olur ki, Yəsəvi dərvişləri Allah yolunda, haqqın yolunda göz yaş tökmüş, hikmətlər qoşmuşlar. Dərvişlər Allahın qulları olmaqla həqiqəti dərk etmişlər. Dərvişlər söhbətində insanlar saflaşır, təmizlənilir, Allah yolunda həqiqəti başa düşürlər. Əhməd Yəsəvi yazır:

*Am kilse has bolur yulduz kilse ay bolur
Mis kilse altun bolur dərvişlər söhbətində*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Am⁷⁹ gelse, has⁸⁰ olur; yıldız gelse, ay olur;
Mis gelse, altın olur, dərvişlər söhbetinde.*

Başqa bir hikmət:

*Kul Hacı Ahmed söhbetde dem urar münacatda
Zih boş saadetde dərvişlər söhbetinde*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Kul Hacı Ahmed söhbette, dem vurur münacatta,
Ne güzel saadete dərvişlər söhbetinde.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 322-323).

Əlbəttə, təriqət sahibləri dərvişlik etmiş el-obanı gəzib dolaşmaqla öz məqsədlərinə çatmış, mövlam, sahibim, havadarım, yiyəm deyə Allahın mömin qulları kimi bir-birinin haqq səsinə səs vermişlər. Bunu Yunus İmrənin təriqət görüşlərində də görmək mümkündür. Yunus İmrə yazır:

*Dərviş Yunus! Ərafata vararsam,
Üzüm qaraların orda görərsəm,*

79. **Am** - hər kəs, kimsə; seyid olmayan, Məhəmmədin nəslindən olmayan (dini)

80. **Has** - saf, xalis

*Dəftərimi sol əlimə alarsam,
Hayıf mənə, yazıq mənə, vay mənə.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 82).

Başqa bir misal:

*Mən dərvişəm deyənə
Bir ün edəsim gəlir
Tanıyiban şimdiden
Varıb yetəsim gəlir.*

Yaxud:

*Dərviş Yunus bu sözü
Əyri-üyrü söyləmə
Səni siğəyə çəkər
Bir Molla Qasım gəlir.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 86).

Heç də təsadüfi deyildir ki, Yunus İmrə “Çağırırım, Mevlam səni...” deməklə Allahın böyüklüyü qarşısında etiraf etmişdir.

*Dağlar ilə, daşlar ilə
Çağırırım, Mevlam səni...
Səhərlərdə quşlar ilə
Çağırırım, Mevlam səni...*

*Su dibində mahi ilə,
Səhrələrdə ahu ilə,
Abdal olub “ya hu” ilə
Çağırıram, Mevlam səni...*

*Göy üzündə İsa ilə,
Tur dağında Musa ilə,
Əlimdəki əsa ilə
Çağırıram, Mevlam səni...*

*Dərdi öküş Eyyub ilə,
Gözü yaşlı Yaqub ilə
Ol Məhəmməd məhbub ilə
Çağırıram, Mevlam səni...*

*Həmdü şükrü lillah ilə,
Vəşfi küll hüvəllah ilə,
Açıq baş, yalnız ayaq ilə,
Çağırıram, Mevlam səni...*

*Yunus oxur dillər ilə,
O qumru, bülbüllər ilə,
Haqqı sevən qullar ilə,
Çağırıram, Mevlam səni...*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 81).

Yunus İmrəyə görə, qurulan, yaranan, bitən, tiki-
lən hər bir şey “Allah deyə-deyə” var olur.

Diqqət yetirək:

*Şol cənnətin irmaqları
Axar Allah deyə-deyə
Çıxmış islam bülbülləri
Ötər Allah deyə-deyə.*

*Salınır Tuba dalları,
Quran oxur həm dilləri,
Cənnət bağının gülləri,
Qoxar Allah deyə-deyə.*

*Kimilər yeyib, kimilər içər,
Həm mələklər zəhmət saçar,
İdris Nəbi hüllə biçər,
Tikər Allah deyə-deyə.*

*Həp nurdandır dirəkləri,
Gümüşdəndir yarpaqları,
Uzandıqca budaqları,
Bitər Allah deyə-deyə.*

*Aydan arıdır üzləri,
Şəkərdən dadlı sözləri,
Cənnətdə huri qızları,
Gəzər Allah deyə-deyə.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeiri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 79).

Təriqət sahiblərində İlahi eşq hər bir şeyi üstələyən eşq olmuşdur. Onların bir gözələ də, bütün aləmə, varlığa da olan məhəbbəti İlahi eşqin tələbləri ilə bağlıdır. İlahi eşqdə Allahın qulu olan hər bir kəs Allahı sevə-sevə təmizləyir, haqqın xəbərini sora-sora bütün dostların, tanışların könuöllərinə Allaha olan sevgini paylayır. Bu mənada Əhməd Yəsəvi “bana sen gereksin sen” deyəndə də İlahi eşqin tələbləri baxımından gərəkli olan “sən”i nəzərdə tutur. Həmin “sən” adi “sən” deyil, Əhməd Yəsəvinin ömrü boyu axtardıqlarını tapdığı “sən”dir. Həmin “sən” həm daxilən, həm də zahirən Allahın qulunun (Əhməd Yəsəvinin) təriqətinə Allah yolunda sadıq olan “sən”dir. Həmin “sən”lə Əhməd Yəsəvi rahatlıq tapır, həmin “sən” Əhməd Yəsəvi üçün dünyadır, aləmdir, hər şeydir. O yazır:

*İşking kıldı şeyda mini cümle alem bildi mini
Kayğum sin sin tüni küni minge sin ok kirek sin*

*Taalallah zihi mani sin yarattung cism ü canni
Kullık kılсам tüni küni minge sin ok kirek sin*

*Közüm açdım sini kördüm kül köngülni singe birdim
Uruğlarım terkin kıldım minge sin ok kirek sin*

*Sözleşem min tilimde sin köleşem min közümdə sin
Könglümdə hem canımda sin minge sin ok kirek sin*

*Feda bolsun singe canım töker bolsang minim kanım
Min kuling min sin sultanım minge sin ok kirek sin*

*Alimlەرge kitab kirek sufilەرge meşcid kirek
Mecnunlarğa Leyla kirek minge sin ok kirek sin*

*Ğafillەرge dünya kirek akillەرge ukba kirek
Vaizlەرge minber kirek minge sin ok kirek sin*

*Alem barı uçmak bolsa cümle hurlar karşu kilse
Allah minge ruzi kulsa minge sin ok kirek sin*

*Uçmah kirem cevlan kılam ne hurlarğa nazar kılam
Anı munı min ne kılam minge sin ok kirek sin*

*Hace Ahmeddür minim atım tüni küni yanar atım
İki cihanda ümidim minge sin ok kirek sin*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Aşkın kıldı şeyda beni, cümle alem bildi beni,
Kaygım sensin dünü günü, bana sen gereksin sen.*

*Taalallah zihimani, sen yarattın cism ve canı,
Kulluk kılсам dünü günü, bana sen gereksin sen.*

*Gözüm açtım seni gördüm, hep gönülü sana verdim,
Akraba terkini kıldım, bana sen gereksin sen.*

*Söylesem ben dilimdesin, gözleşem ben gözümdesin,
Gönlümde hem canımdasın, bana sen gereksin sen.*

*Feda olsun sana canım, döker olsan benim kanım,
Ben kulunum sen sultanım, bana sen gereksin sen.*

*Alimlere kitap gerek, sufilere mescit gerek,
Mecnunlara Leyla gerek, bana sen gereksin sen.*

*Gafillere⁸¹ dünya gerek, akillere ukba⁸² gerek,
Vaizlere⁸³ minber gerek, bana sen gereksin sen.*

*Alem tamam cennet olsa, hep huriler karşı gelse,
Allah bana nasip kılrsa, bana sen gereksin sen.*

*Cennete girem cevlan kılam, ne hurlara nazar kılam,
Onu bunu ben ne kılam bana sen gereksin sen.*

*Hace Ahmeddir benim adım, dünü günü yanar odum,
İki cihanda ümidim, bana sen gereksin sen.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler. Ankara,
2000, s.340-341).

Biz dünyadan geder olduq

81. **Gafil** - qəflət içində olan; Allahı və əmirilərini unudan

82. **Ukba** - axirət, o bir dünya

83. **Vaiz** - moizə edən, minbərədə oturub xalqa vəz söyləyən din xadimi

Eyni əqidə və düşüncə tərzilə Yunus İmrə “Mənə səni gərək, səni” deyir. Hər ikisində (Əhməd Yəsəvidə və Yunus İmrədə) duyum və deyim tərziləri, eyni zamanda dərkətmə və obyektə yanaşma prinsipləri, demək olar ki, eynidir. Fərqli birinin Əhməd Yəsəvi, digərinin isə Yunus İmrə olmasıdır. Yunus İmrə yazır:

*Eşqin aldı məndən məni
Mənə səni gərək, səni.
Mən yanaram dünü günü
Mənə səni gərək, səni.*

*Nə varlığa sevinirəm
Nə yoxluğa yerinirəm
Eşqin ilə ovunuram
Mənə səni gərək, səni.*

*Eşqin aşıqlər öldürür
Eşq dənizinə daldırır
Təcəlli ilə doldurur
Mənə səni gərək, səni.*

*Eşqin şərabından içəm
Məcnun olub dağa düşəm
Sənsən dünü gün əndişəm
Mənə səni gərək, səni.*

*Sufilərə söhbət gərək
Zahidlərə cənnət gərək
Məcnunlara Leyla gərək
Mənə səni gərək, səni.*

*Əgər məni öldürələr,
Külüm göyə sovuralar,
Torpağım ordan çağırar
Mənə səni gərək, səni.*

*Yunusdurur mənim adım
Günü günü artar dərdim.
İki cahanda məqsudum
Mənə səni gərək, səni.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 84-85).

Təriqət sahibləri həqiqət axtarışında yorulanda dost-
ta üz tutublar. Belə məqamlarda Əhməd Yəsəvi dostları-
na (məsləkdaşlarına) müraciət edib. Yunus İmrəni müqayisəyə cəlb etsək görürük ki, o, “Gəl dosta gedəlim, kö-
nül” deyibdir. Əhməd Yəsəvi Allahın qərarlı olmasını, həqiqəti sevən bəndələrindən razı olmasını, Allahın hökmü ilə havalanıb uçduğunu bəyan edir.

*Uşbu can bizler bilen bir niçe yıllar bar idi
Hak Taala hükmi birlen azm itedür dostlarım*

*Emr-i Hakka barça halk-ı alemin boldı rıza
Ol hakikat bendeler dayim rızadur dostlarım*

*Kul Hacı Ahmed tutisi pervaz itedür uçkeli
Neylesün miskin kim ol hükm-i Hudadur dostlarım*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*İşbu can bizler ile bir nice yıllar var idi;
Hak Taala hükmü ile azm titremekte, dostlarım*

*Hak emrine cümle alem halkı oldu razı;
Hakikatli bendeler daim razıdır, dostlarım.*

*Kul Hacı Ahmed tutisi havalanmakta uçmağa,
Nevlesin miskin ki, o Hak hükmüdür, dostlarım*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmələr.
Ankara, 2000, s. 364-365).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Yunus İmrə bir az fərqli şəkildə dostlarına üz tutur və “gəl dostu gedəlim, könül” deyir. Əslində tamamilə bir-biri ilə tən olan, inam və güvənc yeri olan dostlarına onların hər ikisini həqiqət bağlayır. O həqiqət ki, onu dərk edənlər bir yolun yolçusu olmaqla min cür əzab-əziyyəətə dözərək həmin yolu qət edirlər. Bu yola çoxlarını qoşurlar və onlarla dostlaşırlar. Bu cür dostluqla, birliklə Allahın sevimlisinə çevrilirlər. Könüldən-könülə yollar çəkirlər. Həmin yol əqidə yoludur, məslək yoludur,

həqiqət yoludur. Bu yolların hamısına yol açan var. Yol fəth edənlərə yol açan isə Allah özüdür. Bütün yollar Allahın yolunda birləşir. Hər şey onun naminədir və ona xidmət etmək üçündür. Bu mənada “gəl dosta gedəlim, könül” deyən Yunus İmrənin yolu da belədir. Onun poetik “mən”inin xidmət dairəsi də belədir. Yunus İmrə yazır:

*Bir nəzərdə qalmayalım
Gəl dosta gedəlim, könül.
Həsrət ilə ölməyəlim
Gəl dosta gedəlim, könül.*

*Gəl gedəlim can durmadan
Surət tərkinə urmadan
Araya düşməni girmədən
Gəl dosta gedəlim, könül.*

*Tərk edəlim elü şəri
Dost üçün qulalım zarı
Ələ gətirəlim yarı
Gəl dosta gedəlim, könül.*

*Qulavuz olgil sən mənə
Yönələlim dostdan yana
Baxmayalım öndən sona
Gəl dosta gedəlim, könül.*

*Ölüm xəbəri gəlmədən
Əcəl yaxamız almadan
Əzrayıl həmlə qılmadan
Gəl dosta gedəlim, könül.*

*Gerçək İrəmə varalım
Haqqın xəbərin soralım
Yunus İmrəni alalım
Gəl dosta gedəlim, könül.*

(Min beş yüz ilin oğuz şəri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 85-86).

Əhməd Yəsəvidəki və Yunus İmrədəki eyni düşün-cə tərzinin müxtəlif ifadə formaları özünün təsdiqini tapır. Necə olur ki, hər iki təriqət adamı eyni cür düşünür? Birincisi, hər ikisi eyni yaddaşdan, eyni mənbədən və genetik düşüncə tərzindən qaynaqlanır. İkincisi, hər ikisi təriqət əhli olmaqla haqqı, ədaləti, həqiqəti axtarır. Üçüncüsü, hər ikisi Allahın qulu olmaqla ona itaət edir, onun əmrlərinə tabe olur. Bu cür yaxınlıqlar və digər-ləri hər ikisində müşahidə olunan orta q cəhətlərlə diqqəti cəlb edir. Düşüncə tərzində orta q olan cəhətlərdən biri də Əhməd Yəsəvinin aşağıdakı hikmətlərində öz təsdi-qini tapır.

*Hak yoluğa kirgenler Allah tiyü yorgenler
İrenler izin izlep memalikdin kiçmişler*

*Dünya mening digenler cihan malın alğanlar
Kerges kuş dik boluban ol haramğa batmışlar*

*Tatlığ tatlığ yigenler türlüğ türlüğ kiygenler
Altun taht olturgenler tofrak astın kalmışlar*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Hak yoluna girenler, Allah diyip gidenler
Erenleri izleyip memalikten keçmişler.*

*Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar,
Kerkes kuş gibi olup o harama batmışlar.*

*Tatlı tatlı yiyenler, türlü türlü giyenler,
Altun tahta oturanlar toprak altında kalmışlar.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 358-359).

Əhməd Yəsəvinin “Dünya benim diyenler” bərəsin-
də söylədiyi hikmətlər Yunus İmrədə ayrı bir formada,
üslubda və poetik biçimdə, əslində isə eyni məzmunu,
ideyaya xidmət etməklə səslənir. Bu mənada Yunus İm-
rə yazır:

*Biz dünyadan gedər olduq
Qalanlara səlam olsun.
Bizim üçün xeyir dua
Qılanlara səlam olsun.*

Bilməyən nə bilsin bizi

*Əcəl bükə belimizi
Söylətməyə dilimizi
Xəstə ikən halımızı
Soranlara səlam olsun.*

*Tənim ortaya açıla
Yaxasız kömlək biçilə
Bizi bir asan vəch ilə
Yuyanlara səlam olsun.*

*Sal verilən qəsdimizə
Gedər olduq dostumıza
Namaz üçün üstümüzə
Duranlara səlam olsun.*

*Dərviş Yunus söylər sözü
Yaş dolmuşdur iki gözü
Bilməyən nə bilsin bizi
Bilənlərə səlam olsun.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 88).

Eyni fəlsəfi düşüncə ilə yazan İmadəddin Nəsimi
“Dünya duracaq yer deyil” deməklə yenə də Əhməd Yə-
səvi və Yunus İmrə ilə bir mənbədən qaynaqlanır, an-
caq fikrin və poetik düşüncənin ifadə forması
fərqlənir.

*Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə
Aldanma anın alına, andan həzər eylə.*

Yaxud, “Dövr anın, dövran anın dövranıdır” deməklə yenə də eyni məqsədə xidmət edir, sadəcə olaraq poetik düşüncənin ifadə forması və stili dəyişir.

*Ay ilə günəş üzün heyranıdır
Mişk ilə ənbər saçın tərzanıdır
Çün Nəsimi əyyamın sultanıdır
Dövr anın, dövran anın dövranıdır.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 108,109).

Bu məsələ “Kitabi - Dədə Qorqud”da belə söylənməmişdir:

*Hanı dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənim dəyənlər
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli -gedimli dünya
Son ucu ölümlü dünya!
Onlar dəxi bu dünyaya gəldi, keçdi,
Karvan kimi qondu, köçdü.
Onları dəxi əcəl aldı, yer gizlədi
Fani dünya yenə qaldı.*

(Min beş yüz ilin oğuz şeri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 31).

Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə

Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilik” əsərində “Dünya bir kişiyyə vəfa qıldımı?” fikri də eyni mənbədən qaynaqlanan, lakin özünəməxsus poetik kəlmədir. Diqqət yetirək:

*Dünyanı cüt əllə tutanlar hamı?
Qaldımı onların bircə nişanı?
Bəylik mərtəbəsi sənindir hələ,
Bu azca ömrünü mənalı xərclə.
Fikirləş, ey sübhün huşyar adamı:
Dünya bir kişiyyə vəfa qıldımı?*

(Min beş yüz ilin oğuz şəri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s. 49).

Xəstə Qasımın “Demə: bu dünyada qalım yaxşıdır” poetik kəlməsi həyat, dünya barəsində fəlsəfi həqiqətdir. Və hər şeydən əvvəl, dünya barəsində qənaətdir, dünyanı dərk etməyə çağırışdır. Və ən azı dünya barəsində düşündürücü poeziyadır. Diqqət yetirək:

*Dəli könlüm, məndən sənə əmanət:
Demə: bu dünyada qalım yaxşıdır.
Bir gün olar qohum, qardaş yad olar,
Demə: ulusum var, elim yaxşıdır.*

*Bir məclisə varsan, özünü öymə,
Şeytana bac verib kimsəyə söymə,*

*Qüvvətli olsan da, yoxsulu döymə
Demə ki, zorluyam, qolum yaxşıdır.*

*Xəstə Qasım, kimə qılsın dadını?
Canı çıxsın, özü çəksin odunu.
Yaxşı igid yaman etməz adını
Çünki yaman addan ölüm yaxşıdır.*

Xəstə Qasımdan başqa bir nümunə:

*Gəl bir səndən xəbər alım
Süleymandan qalan dünya.
Əzəli gül kimi açıb
Axırında solan dünya.*

*De görüm nəyə talıbsan?
Dərsini kimdən alıbsan?
Neçə min yol boşalıbsan?
Neçə min yol dolan dünya.*

*Xəstə Qasım qalıb naçar,
Bu sirri bəs kimlər açar?
Gələn qonar, qonan köçər,
Hey salarsan talan dünya.*

Eyni düşüncə tərzinin müxtəlif ifadə formaları dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Bunun fəlsəfəsi əslində belədir ki, nə qədər cəmiyyət mövcuddur, nə qədər cəmiyyətin insan adlı məxluqu var bir o

qədər də eyni cür düşünən, lakin fərqli poetik formalar olacaqdır. Həmin poetik formalardan biri də “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Qutadqu bilik” kimi əsərlərin, Nəsimi kimi sənətkarların qaynaqlandığı mənbədən işıq alan, enerji götürən Bəxtiyar Vahabzadənin misralarıdır.

*Vaxtın dəyirmanındı daş əridi, qum oldu,
Tarixə atdığımız qayıtdı, lüzum oldu.
Dünənin həqiqəti bu gün tərs yozum oldu,
Niyə də yozulmasın, axı, dünya fırlanır.*

Bu sırada Məmməd Arazın da adını çəkmək olar. Onun qeyd olunan məsələyə yanaşmada poetik üslubu digər sənətkarlar kimi fərqlənir. Ancaq o da klassiklər kimi eyni mənbədən, qaynaqdan qidalanır. Məmməd Araz yazır:

*Bir taleyin oyununda cütlənmiş zərik,
Yüz il qoşa atılsaq da, qoşa düşmərik.
Bir zərrənin işığına milyonlar şərik
Dünya sənin,
dünya mənim,
dünya heç kimin...*

Əlbəttə, eyni düşüncə tərzinin kodları zərrə-zərrə insanların yaddaşına, hafizəsinə, qanına, canına, sümüyünə, iliyinə ötürülür. Yüzlərin, minlə-

rin, milyonların içərisindən çıxan hikmət sahibləri bu kodları dövrün, zamanın tələblərini nəzərə almaqla müasirləşdirir, nəticədə üslub dəyişir, ifadə forması yeniləşir, ortaq cəhət, fikrin, düşüncənin nüvəsi qalır və min illərdən üzübəri bu proses belə də davam edir.

Əhməd Yəsəvi cənnət və cəhənnəm savaşını da hikmətlərinə gətirir. O, bir təriqət adamı kimi insanın həyat və fəaliyyətinin son qiymətini cənnət və cəhənnəmdə axtarır. Hər ikisinin insan üçün yarandığını bəyan edir. Ancaq cənnətdə və cəhənnəmdə olanlar əməllərinə görə bu yerləri tuturlar. Cənnətdə peyğəmbərlər, mömin və alim, qullar, cəhənnəmdə isə haqqı, həqiqəti, dərk etməyənlər, zalımlar olur. Burada yenə də Əhməd Yəsəvi insanları həqiqəti, haqqı dərk etməyə çağırır. O yazır:

*Behişt aytur ne dir sin sözni bilmey aytur sin
Sinde Firavn bar bolsa minde Yusif Kenan bar*

*Behişt aytur min artuk mümin kullar minde bar
Müminlarning aldidə türlüg nimet - elvan bar*

*Duzeh aytur min artuk zalim kullar minde bar
Zalimlerge birürge zehr ü zakkum çendan bar*

*Behişt aytur min artuk alim kullar minde bar
Alimlarni könglide ayet hadis Kuran bar*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Cennət der ki: Ne dersin, sözü bilmez söylərsin;
Sende Firavn var olsa, bende Yusif Kenan var.*

*Cennət der ki: Ben üstün, mümin kullar bende var;
Müminlərin önündə türlü nimət-elvan var.*

*Cehennem der: Ben üstün, zalim kullar bende var;
Zalimlərə verməğe zehir, zakkum çendan var.*

*Cennət der ki: Ben üstün, alim kullar bende var;
Alimlərin gönlündə ayet, hadis, Kuran var.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 350-351).

Əhməd Yəsəvi hikmətlərində Yusifi Kənanın adını təsadüfi yerə çəkmir. Həzrəti-Yusif Həzrəti-Yaqubun on iki oğlundan biridir. Onun barəsində “Qurani-Kərim”in on ikinci “Yusif” surəsində***** verilir. Həzrəti-Yusif atası o biri oğullarından daha çox istəmişdir. Ona görə də qardaşları Həzrəti-Yusifə qısqanmışlar. Günlərin birində onu aradan götürmək üçün qardaşları atalarından icazə alaraq Həzrəti-Yusifə özləri ilə gəzməyə aparırlar. Şəhərin kənarında gəzib dolaşdıqdan sonra evə qayıdan zaman qardaşları Yusifi quyuya atırlar. Atalarına isə Yusifi bir qurdun yediyini söyləyir və onun qanlı köynəyini göstərirlər. Ağlamaqdan Həzrəti-Yaqubun

gözlərinə ağ çökür.

Əhməd Yəsəvi bu barədə yazır:

*Yunus dik [hem] derya içre balık bolsam
Yusuf dik [hem] kuduk içre vatan kılısam
Yakub dik [hem] Yusif üçün köp yığlasam
Bu iş birle ya Rab sini tapkay mu min*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Yunus gibi deniz içinde balık olsam,
Yusuf gibi kuyu içinde vatan tutsam,
Yakub gibi Yusif için çok ağlasam,
Bu iş ile ya Rab, seni bulur muyum?*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 142-143)

Yusifin atıldığı quyunun yanından keçən bir karvan quyudan su çəkərkən Yusifi quyudan çıxarır, Misirə götürür və kölə kimi satır. Onu satın alan zəngin bir Misirli Yusifi böyüdür. Allah ona hikmət, elm və mərifət verir. Onun gözəlliyinə Misirli zənginin qadını Zəlihə (Züleyxa) məftun olur. Zəlihə (Züleyxa) onu özünə ram etmək istəyir, buna müvəffəq olmadığı üçün Həzrəti-Yusifə iftira yaxır və onu zindana atdırır. Bu barədə Əhməd Yəsəvi yazır:

*Aşıklarğa birdi ışkın köydürgeli
Zeliha dik kaddın düta kıldurgeli*

Demə: bu dünyada qalın yaxşıdır

*Riyazette reng-i ruyın soldurgeli
Çin aşıkını reng-i ruyın saman kılur*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Aşıqlara verdi aşıkını yandırmak için;
Zeliha gibi boyunu iki kat kaldırmak için;*

*Riyazette yüzünün rengini soldurmak için;
Gerçek aşıkın yüzünün rengini saman kılar.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler.
Ankara, 2000, s. 218-219).

Bütün qadınlar onun gözəlliyini gördükdən sonra Yusifin insan deyil, bir mələk olduğunu söyləyirlər.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, Yusifin gözəlliyi aşıq yaradıcılığında öz vəsfini tapmışdır. Məsələn, Aşıq Musanın (1830-1912) yaradıcılığında:

*Xudam səni nə xoş gündə yaradıb,
Salıbdı cahana, ay gülə-gülə.
Gözəllikdə Yusif sənə tay olmaz.
Alıbsan qüdrətdən pay, gülə-gülə.*

(Azərbaycan aşıq şerindən seçmələr. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, s. 37).

Yaxud:

*Dilinin kəlməsi gözəl bir lisan,
Telinə sadağa varımdı bir can.*

*Yaraşır şəninə güllü bir cahan,
Yusif-Kənanlə şəbahətin⁸⁴ var.*

(Azərbaycan aşıq şerindən seçmələr.
Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, s. 40).

XIX əsr aşığı Dollu Mustafanın yazdığı qıfılbənddən
başqa bir misal:

Sual

*O kimdi ki, geyinibdir ağları?
O kim idi, dolanırdı dağları?
O kim idi, bəzəyirdi tağları?
O kim idi, onun gülün üzər, hey?*

Cavab

*O Leylidi, geyinibdi ağları,
O Məcnundu, dolanır hey dağları,
O Yusifdi, bəzəyirdi tağları,
Züleyxaydı, hər büsatın düzər, hey!*

(Azərbaycan aşıq şerindən seçmələr.
Bakı, “Şərq-Qərb”. 2005, s. 59).

Həzrəti-Yusif zindanda olduğu vaxt Misir məliki Firon yuxusunda görür ki, yeddi güclü inək yeddi zəif inəyi yeyir. Eyni zamanda yuxusunda yeddi yaşıl sünbül ilə yeddi quru sünbül görür. Bu yuxunun kahinləri tərəfin-

Bir gün olar qohum, qardaş yad olar

84. **Şəbahət** - oxşarlıq, bənzərlik

dən yozulmasını istəyir. Kahinlər bu yuxunu yoza bilmirlər. Bunu Yusifin zindan yoldaşları ona xəbər verirlər. Yusif yuxunu belə yozur ki, yeddi bol ili yeddi qıtlıq ili əvəz edəcəkdir. Ona görə də yeddi il əkilən əkinin məhsulunu ehtiyacları olan qədər yemələrini, qalanını isə yeddi qıtlıq ilinə saxlamalarını məsləhət bilir. Onun bu yozumundan sonra Firon Yusifi zindandan çıxartdırır və onu mükafatlandırır. Həzrəti-Yusifin istəyilə onu xəzinə vəkili təyin edir. Onun bərəsində olan iftiranın da üstü açılır.

Qıtlıq illəri olanda Yusifin qardaşları buğda almaq üçün Misirə gəlirlər. Yusif qardaşlarını tanıyır və onlara buğda verərək yola salır. Buğdanın haqqını isə yüklərin içində gizlədir. Onu tanımayan qardaşlarına deyir ki, növbəti dəfə buğda almağa gələrkən bir qardaşınızı da gətirin. Əks təqdirdə onlara buğda verməyəcəyini söyləyir. Qardaşları atalarını çətinliklə razı salaraq kiçik qardaşları Bünyamini də özləri ilə Misirə gətirirlər. Yusif kiçik qardaşına özünü tanıdır. Buğdalar yüklənən zaman Bünyaminin yükünə hökmdarın qabını (su içmək üçün istifadə edilən qızıl əşya) qoydurur. Karvan yola çıxarkən deyir ki, hökmdarın qabı oğurlanıb, ona görə də yüklər yoxlanılacaqdır. Adətə görə, qab kimdən tapılsa, o, qab sahibinin köləsi olmalı idi. Belə də olur. Bünyamin Misirdə qalır, qardaşları geri qayıdır. Allahın köməyilə Həzrəti-Yaqub oğullarının Misirdə olduğu-

nu anlayır. Həzrəti-Yusifin dəvətiylə atası, anası və qardaşları Misirə gələrək orada yerləşirlər. Həzrəti-Yusifin köynəyini atasının gözünə sürdükdən sonra onun gözləri açılır. Beləliklə, onlar Misirdə xoşbəxt bir həyat yaşayırlar. Həzrəti-Yusif isə Zəlihə (Züleyxa) ilə evlənir.

Həqiqəti, haqqı yayanların hər biri dinin tarixini də-rindən bilmişlər. Ona görə də müqəddəslərin hər birini poeziyalarına gətirmişlər. Məsələn, Yunus İmrə yazır:

*Dərdi öküş Eyyub ilə,
Gözü yaşlı Yaqub ilə
Ol Məhəmməd məhbub ilə
Çağırırım, Mevlam səni...*

İmadəddin Nəsimidə də müqəddəslər anılır, yada salınır.

*İsamısan, Musamısan?!
Ya Yusifi - Kənanmısan?
Vallah ki, canım canısan
Mən səndən üz döndərmənəm!*

*Yaxud, Yunus İmrə yazır:
Yunus İmrə bu dünyada
İki kişi qalar derlər
Məgər Xızır İlyas ola
Abi-həyat içmiş kimi.*

Bir məclisə varsaın, özünü öymə

Rəvayətə görə, Xızır İlyas “Abi-həyatı” (ölümsüzlük suyu, həyat verən su) tapmışdır və əbədi həyata qovuşmuşdur. İnama görə, Xızır İlyas çətinlikdə olanlara (möminlərə) yardım göstərir və onları çətinlikdən qurtarır. İndi də bu, xalq arasında Xızır Nəbi // Xıdır Nəbi // Xıdır Elləz kimi anılır.

Əhməd Yəsəvi hara getsə, Xızırın ona yoldaş olduğunu söyləyir.

*Tört yaşında hak Mustafa birdi hurma
Yol körsettim yolğa kirdi niçe gümrah*

*Kayda barsam Hızır Babam manga hemrah
Ol sebeddin altmış üçde kirdim yirge*

Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:

*Dört yaşında hak Mustafa hurma verdi;
Yol gösterdim, nice şaşkın yola girdi;*

*Nere varsam Hızır Babam yoldaş oldu;
O sebepten altmış üçte girdim yere.*

(Ahmed-i Yesevi. Divan-ı hikmetten seçmeler. Ankara, 2000, s. 62-63).

Xızırın yardımçı olması, insanlara kömək göstərməsi aşiq yaradıcılığında - Dollu Mustafanın (XIX əsr) yaradıcılığında da (qıfılənddə) diqqəti çəkir.

Sual:

*O nəydi ki, zərrəsindən ay oldu?
O nəydi ki, qətrəsindən çay oldu?
O nəydi ki, bu dünyada hey oldu?
O kim idi, ona qəbir qazar, hey?*

Cavab:

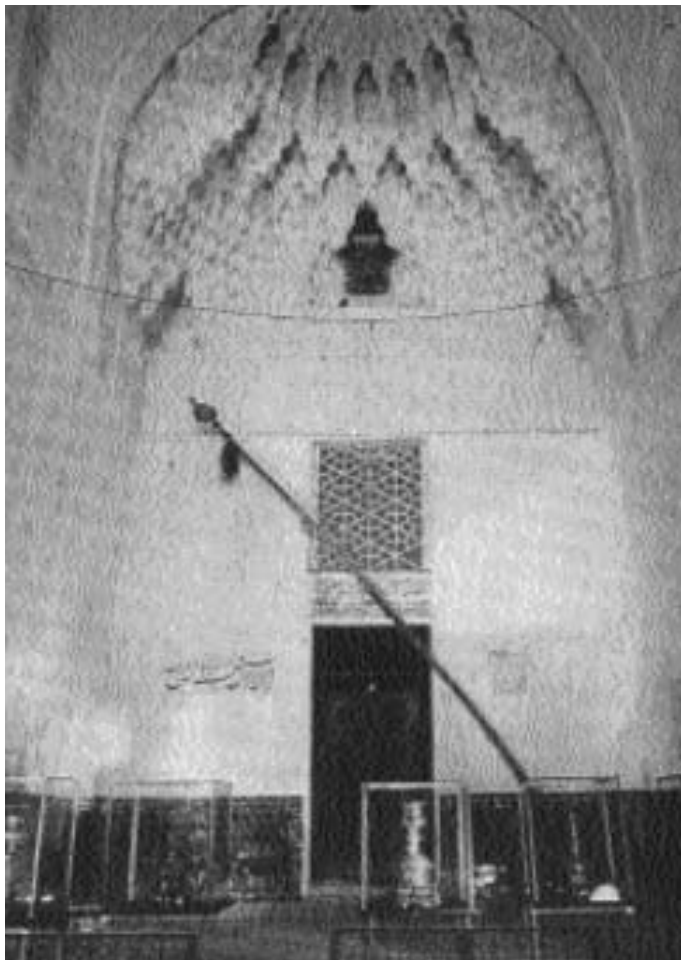
*O gün idi, zərrəsindən ay oldu,
O ümmandı, qətrəsindən çay oldu,
Xızır idi, bu dünyada hey oldu,
Cəbrayıldı, ona qəbir qazar, hey!*

(Azərbaycan aşığı şerindən seçmələr.
Bakı, “Şərqi-Qərb”, 2005, s. 59).

Əhməd Yəsəvi şəriət, təriqət adamı kimi öz hikmətləri vasitəsilə insanlara həqiqəti anlatmağa çalışmışdır. Onun hikmətləri Əhməd Yəsəvinin təriqətinin, əqidəsinin, məsləkinin nədən ibarət olduğunu insanlar arasında təbliğ etməyə xidmət etmişdir.

Yəsəvinin hikmətləri hazırda da bir daha onun qüdrətli təriqət adamı olduğunu təsdiqləyir.

Yəsəvi məqbərəsinin qəbir olan hissəsinə giriş.

İstinad olunan surələr

*

Həzrəti-Peyğəmbər indi yerdə olan peyğəmbərlərdən ikisinin sağ olduğunu bildirmişdir: Xızır və İlyas peyğəmbər.

Məhəmməd Peyğəmbər Xızır və İlyas peyğəmbərlər barəsində bunları demişdir:

Xızır elə peyğəmbərdir ki, ayaqlarını haraya basırdısa, ora yaşıl çəmənliyə çevrilirdi. O, əvvəldən İskəndər Zülqərneynin yaxın adamlarından olub. İsgəndər dirilik suyu axtara-axtara bütün dünyanı gəzib dolanı, axırda zülmət dünyasına da baş çəkir. Lakin o, suyu tapa bilmir. Dirilik suyu Xızır peyğəmbərə nəsis olur. O, yolla gedərkən bir bulağa rast gəlir, bulağın suyundan doyunca içir, lakin ağına gəlmir ki, içdiyi su dirilik suyudur. Bu sudan içdiyinə görə Xızır ölməyib, yaşayır və Qiyamət gününədək yaşayacaqdır. Hal-hazırda o, həm quruda, həm də dənizdə gəzib dolaşır, harada bir fağırın, bədbəxtin ahını, fəryadını eşidirsə, imdadına çatar, əlindən yapışardı.

İlyas peyğəmbərə gəldikdə isə o, an-

caq quruda gəzir, ildə bir dəfə, həcc vaxtı məkkəyə gəlir. Buraya gələndə Xızır ilə görüşür.

Günlərin birində kafirlər İlyas peyğəmbəri öldürmək istəyirlər. Bundan xəbər tutan peyğəmbər kafirlərdən qaçır və bir il dağlarda gizlənir. Uzun müddət pəhriz saxladığına görə əldən düşür. İlyas şəhərə yollanır, bir qadına qonaq olur. Onun evində ibadətə məşğul olmağa başlayır və qadının xəstəlikdən ölmüş oğlunu Allaha dua edərək dirildir.

İlyas peyğəmbərə Əl-Yəsə adlı bir nəfər xidmət göstərmiş, onu həmişə müşayiət etmiş. Bununla birlikdə İlyasın hərəkətlərini daim izləyirmiş. Günlərin birində peyğəmbər heç bir səbəb olmadan, üzünü göyə tutub dua edərək deyir: Məni düşmənlərimin fitnə-fəsaddından qoru! Allah-taala onun səsinə eşidir, deyir ki, sənənin duanı qəbul etdim, sən səhraya get, orada qarşına bir at çıxacaq, ata min və kafirlərin əlindən canını qurtar.

İlyas peyğəmbər həmin gün Qadir Allahın buyruğu ilə səhraya gedir, qarşısına çıxan atı minir və səhradan uzaqlaşır. Onun izinə düşən Əl-Yəsə "Ey Allahın elçisi, bəs mənə nə qoyub gedirsən?" - deyər arxadan qışqırır.

At xeyli aralandığına görə İlyas peyğəmbər onun səsinə eşitmir və heç bir cavab da vermir. Göydən

Əl-Yəsənin qarşısına kiçik bir xalça düşür. Elə xalça ki, müsəlmanlar belələrinin üstündə namaz qılırlar. Həmin gün Əl-Yəsəyə belə bir hədiyyə ilə bərabər peyğəmbərlik verilir.

Allah-taala İlyas peyğəmbərə mələk təbiəti vermiş, bir mələk kimi yerə göndərmişdir. O, Allaha ibadət edir. Peyğəmbər ibadəti axirət gününədək davam etdirəcək və Allahın buyruğu ilə köməksiz adamların əlindən tutacaqdır.

(bax: Peyğəmbərdən (s) 40 hədis və Peyğəmbərə (s) 40 sual. Bakı, 2007, s. 113-114).

* *

Həzrət Nuh uzun müddət qəbiləsini Allaha ibadət etməyə çağırmışdır. Camaatın çox hissəsi isə Nuhu ələ salıb təhqir etmiş və onu daşa tutmuşlar. Nuh isə camaata Allahın böyüklüyünü anlatmağa çalışmışdır. Camaat bunu başa düşmədikdən sonra tufan başlamışdır.

NUH SURƏSİ (28 ayə)

Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə!

1. Həqiqətən Biz Nuhu şiddətli bir əzab gəlməmişdən əvvəl onları qorxut deyə qövmünə sarı risalətə göndərdik.
2. Nuh haqqın əmri ilə gəldi və dedi: Ey qövm, mən sizdən ötrü mehriban bir elçiyəm ki, sizləri aydın bəyan ilə Allahın qəzəbli əzabından qorxudam.
3. Və xeyirxahlıq yolundan sizə deyirəm ki, vahid olan Allaha pərəstiş edin!

4. Müttəqi olub mənə itaət edin ki, Allah lütf və kərəmi ilə sizin günahlarınızdan keçsin və əcəllərinizi müəyyən vaxta qədər (təbii ömürə qədər) təxirə salsın ki, İlahi əcəlin vaxtı yetişsə, əgər bilsəniz bir də heç təxirə salınmaz.
5. Nuhun qövmü iman gətirmədilər və tüğyanlarını artırdılar. Nuh Allah dərgahına nalə edib dedi: Pərvərdigara, mən qövmümü gecə-gündüz dəvət etdim.
6. Lakin dəvətim və nəsihətim onların qaçmalarını daha da artırmaqdan başqa bir şeyə yaramadı.
7. Və hər nə qədər onları sənin bağışlamana dəvət etdimsə (sözlərimi eşitməsinlər deyə), barmaqlarını qulaqlarına tıxadılar və(məni görməsinlər deyə) libaslarını üstlərinə atdılar, israr edib durdular və təkəbbür göstərdilər.
8. Sonra yenə də onları uca səslə (ümumi məclisdə) dəvət etdim (və qəbul etmədilər).
9. Və o zaman aşkar və gizli çağırıdım, xəlvətdə və pünhanlıqda çağırıdım (heç cür təsir etmədi).
10. Sonra yenə də dedim: Ey camaat! Öz Pərvərdigarınızın dərgahına tövbə edin və bağışlanma diləyin ki, O, çox bağışlayan Allahdır!
11. Ki, göy yağışını sizlərdən ötrü (quraqlıqdan sonra) firavan nazil etsin.
12. Və sizə mal-dövlət, oğul-uşaqla kömək edər. O, sizin üçün bağlar, bağçalar əmələ gətirər və çaylar

axıdar.

13. Siz camaata nə olub ki, Allahı əzəmət və vüqarla yad etmirsiniz!
14. Halbuki o, sizi nütfədən müxtəlif hallarda xəlq etdi.
15. Məgər görmürsünüz ki, Allah yeddi göyü qat-qat necə möhkəm xəlq etdi?!
16. O, göylərdə ayı bir nur, gündüzün günəşini də bir çıraq etdi.
17. Və Allah Sizi yerdən müxtəlif bitkilər kimi göyertdi.
18. Sonra sizi (ölümdən sonra) yenə ora qaytaracaq və yenedən (hesab günü üçün) torpaqdan qaldıracaqdır.
19. (Torpağa baxın ki,) Allah yeri sizin üçün xalı etdi.
20. Ki, onun müxtəlif geniş yollarında gəzəsiniz.
21. Nuh dedi: Pərvərdigara! (Bu qədər təbliğlə belə) onlar mənə qarşı müxalifət göstərdilər, mal və oğul - uşağı özlərinə zərərdən başqa bir şey artırmayan kimsələrə tabe oldular.
22. Və mənim əleyhimə böyük bir hiylə işlətdilər.
23. Və (xülasə, Nuhun qövmü) dedilər: (Heç vaxt Nuha qulaq asmayın) öz allahlarınızı buraxmayın və xüsusən (bu beş bütə) Vəddə, Suvaə, Yəğusə, Yəuqa və Nəsrə ibadətdən əl götürməyin.
24. Onlar xalqın çoxunu azdırdılar (və o halda Nuh müşriklərin bərəsində qarğış etdi ki, İlahi!) Sən də onların ancaq zəlalətini artır.

25. Və o qövüm günahın və küfrün çoxluğundan axırda dənizin suyunda qərğ oldular və Cəhənnəm oduna düşdülər. Allahdan başqa özlərinə heç bir dost, heç bir köməkçi tapa bilmədilər.
26. Nuh ərz etdi: Pərvərdigara! (indi ki, bu qövüm küfrdən və inaddan əl çəkmirlər) Sən də bu kafirləri həlak et və onlardan bir nəfər də yer üzündə qoyma.
27. Əgər onlardan hər kimi saxlasan imanlı, pak bəndələrini azdırarlar və onlardan yalnız kafir və fasiq törənəcək.
28. O zaman Allahın dərgahına dua etdi ki, Pərvərdigara, məni - ata- anamı, mənim evimə (və ya gəmiyə) mömin kimi daxil olan kimsəni və bütün mömin kişiləri və qadınları bağışla! Zalımların işə ancaq həlak və əzabını artır!

(bax: Əl - Quranul - Kərim.
Bakı, 2001, s. 1216-1220).

* * *

İQRA//ƏLƏQ SURƏSİ (19 ayə)

Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə!

1. (Ey əziz Peyğəmbər! Qalx və) Quranı aləmin Xalığı olan Pərvərdigarının adı ilə xalqa oxu.
2. O Allah ki, insanı laxtalanmış qandan xəlq etdi.
3. Quranı oxu və sənin Pərvərdigarın ən böyük kərəm sahibidir.
4. O Allah ki, bəşərə qələmlə yazmaq elmini öyrətdi.
5. O Pərvərdigarın ki, insana bilmədiklərini öz ilhamı ilə təlim verdi.
6. Yənə (nə üçün) insan küfrdən və tüğyandan dayanmır və məğrur olur.
7. Özünün dövlətli olduğunu gördüyü üçün.
8. (Cəza günündən qorxun ki) həqiqətən Pərvərdigarınıza tərəf qayıdacaqsınız.
9. Ey Peyğəmbərimiz! Gördün o kəsi ki, mane olurdu.
10. Bir bəndəyə namaza məşğul olduğu vaxt?
11. Məgər nə görürsən, əgər o (peyğəmbər) doğru yoldadırsa.

12. Və xalqı təqvaya əmr edə.
13. Bir deyin görək, əgər bu şəxs haqqı təkzib edib üz döndərsə, siz camaat ona nə rəy verirsiniz?!
14. Məgər o bilmədi ki, Allah (onun pis əməlini) görür (Və bir gün ondan intiqam alacaq?).
15. Əgər o küfrdən, zülmədən və təkzibindən əl çəkməsə, and olsun ki, Biz onun kəkilindən intiqamla yapışıb sürükləyəcəyik.
16. Özü də yalançı, günahkar kəkilindən.
17. O zaman qoy hər kəsi istəyir çağırınsın.
18. Biz də onu tutmağa cəhənnəmin əzab mələklərini, zəbaniləri çağırırıq.
19. Ey əziz Peyğəmbər! Bu cür deyil (Əbu Cəhl güman etdi ki, səni zülm ilə özünə tabe edə biləcək) sən ondan heç itaət etmə (və qorxma) və Allahın namazına, səcdəsinə məşğul ol və haqqa yaxın ol! (ki, namaz və səcdə haqqa yaxınlaşmağa bir vasitədir).

(bax: Əl - Quranul - Kərim.
Bakı, 2001, s. 1298-1300).

* * * *

MÜDƏSSİR SURƏSİ (56 ayə)

Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə!

1. Ey özünü (heyrət və fikir) libasına bürüyən Peyğəmbər.
2. Qalx və xalqı öyüd -nəsihətlə Allahdan qorxan et!
3. Və Öz Allahını böyüklüklə yad et!
4. Libasını hər eyb və bulaşmaqdan pak və pakizə saxla.
5. Əzaba səbəb olacaq napak şeylərdən uzaqlaş (Bütləri və bütperəstləri tərək et)!
6. Etdiyin yaxşılığı çox bilib heç kəsə minnət qoyma (və əvəzini istəmə!).
7. Allah üçün (təbliğ yolunda sənə üz verəcək bütün əziyyətlərə) dözümlü ol!
8. Elə ki, (qiyamət günü) İsrafilin suru çalındı.
9. O gün çox ağır bir gündür.
10. Onda kafirlərə heç cür rahatlıq yoxdur.
11. Ey Peyğəmbər! Məni Öz xəlq etdiyim kimsədən intiqam almağa tək burax (Məqsəd Peyğəmbərin böyük düşməni olan Vəlid ibn Müqirədir ki, həmişə o həzrətə əzab-əziyyət edərdi).

12. Ona bollu mal-dövlət əta etdik;
13. Xidmətində, yanında hazır duran (on üç ya da yeddi) oğullar nəsib etdik.
14. İqtidar, sərvət və izzət verdik.
15. (Bu nemətlərə küfr edə-edə) Məndən yenə də onu artırmağımı istəyir.
16. Heç vaxt nemətini artırmırıq. Çünki o, Bizim ayətlərimizə (və Peyğəmbərimizə) qarşı inadkar və düşmən oldu.
17. Tezliklə onu Cəhənnəm oduna atırıq.
18. Odur ki, (Peyğəmbərin həlakəti və İslamın məhvi barəsində) fikirləşdi və pis düşündü.
19. Allahı onu öldürsün ki, nə qədər də səhv düşündü.
20. Yenə də Allahı onu öldürsün ki, necə də xətərli fikir etdi.
21. Sonra yenə də düşündü.
22. Sonra (İslama nifrətini izhar etmək qəsdilə) üz-gözünü turşutdu, qaş-qabağını tökdü.
23. Sonra da İslamdan və Qurandan üz çevirib təkəbbür göstərməyə başladı.
24. Və dedi: “Bu, Muhəmmədin Quranı” öyrənilən sehrdən başqa heç bir şey deyildir!
25. Bu ayətlər yalnız bəşər sözü, ondan artıq bir şey deyildir!”.
26. Biz Quranı təkzib edən bu yalançını Cəhənnəm oduna atacağıq.
27. Sən nə bilirsən ki, Cəhənnəm əzabının çətin-

liyi nə cürdür.

28. O, heç kimi sağ qoymaz və hamını yandırıb həlak edər.
29. O od insana üz gətirər (və günahkarların xərmənini yelə verər!)
30. O oda on doqquz (əzab mələyi) müvəkkildir.
31. Biz Cəhənnəm gözətçilərini yalnız mələklərdən etdik. Biz onların sayını on doqquz nəfər etməklə ancaq kafirlərin imtahana çəkilməsi, kitab verilənlərin yəqinlik hasil etməsi, iman gətirənlərin imanının daha da artması, kitab əhlinin və möminlərin şübhəyə düşməməsi və həmçinin ürəklərində mərəz olanların: “Allah bu məsələ nə demək istəyir?” - demələri üçün etdik. Allah istədiyini zəlalətdə qoyar və istədiyini də hidayət edər. Pərvərdigarımın ordularını Özündən başqası bilməz. Bu (Cəhənnəm zikrinin ayətləri) bəşər üçün ancaq bir öyüd -nəsihətdir!
32. Xeyr! (İş heç də kafirlərin dediyi kimi deyildir). And olsun aya.
33. And olsun dönüb-qayıdan gecəyə.
34. Və and olsun cahanı işıqlandıran səhər.
35. Bu Quran Allahın ən böyük ayələrindən biridir.
36. Onda insanların öyüd-nəsihəti vardır.
37. Sizdən iman məqamında hər kim istər qabağa düşsün. Yaxud geri qalsın.
38. Hər nəfs öz etdiyi əməlinin girovudur.

39. Məgər sağ tərəf sahibləri!
40. Onlar bol nemətli Behiştərdədirlər (sual edirlər).
41. Günahkar Cəhənnəm əhli barəsində
42. Ki, sizi Cəhənnəmə salan nə əməldir?
43. Onlar cavab verəcəklər: “Biz namaz qılanlardan deyildik:
44. Və miskinlərə təam (sədəqə) vermədik.
45. Batil əhli ilə birlikdə biz də batilliyə dalardıq:
46. Və biz cəza gününü təkzib etdik.
47. O vaxta qədər ki, (ölümlə) qiyamətə yəqinlik tapdıq?
48. O gün şəfaət edənlərin (peyğəmbər və övliyaların) şəfaəti onların haqqında qəbul edilməz.
49. İndi onlara nə olub ki, (Qurandakı) öyüd-nəsihətdən üz döndəririlər?
50. Elə bil qaçan eşşəklərdirlər.
51. O eşşəklər ki, şirdən qaçar!
52. Bəlkə, onların hər biri özünə peyğəmbərlərə gələn kimi göydən nazil olmuş vəhydən səhifələr verilməsini istəyər (ki, iman gətirsinlər).
53. Xeyr, bu heç vaxt olmayacaq, daha doğrusu, onlar axirət əzabından qorxmazlar!
54. Xeyr, onların güman etdikləri kimi deyil, bu Quran tamamilə öyüd-nəsihətdir.
55. Hər kim istəsə ondan öyüd alar.
56. Allah istəməsə, onlar əsla öyüd ala bilməzlər

(Yəni İlahi lütf olmadan heç kim Behişt əhli ola bilməz). Qorxub çəkinməyə də, bağışlamağa da layiq olan ancaq Odur!

(bax: Əl - Quranul - Kərim.
Bakı, 2001, s. 1230-1236).

* * * * *

HİCR SURƏSİ (99 ayə)

Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə!

1. Əlif, Lam, Ra! (Bu hərflərin sirləri Allahın və Peyğəmbərin yanındadır). İlahi kitabın və haqla batil yolunu açıq-aydın edən Quranın ayətləri bunlardır.
2. Kafirlər (həqiqəti gözləri ilə gördükdə) arzu edərlər ki, ey kaş müsəlman və Allahdan qorxan olaydılar.
3. Qoy kafirlər hələ təbiət aləmində yeyib-içsinlər, ləzzət alsınlar, dünyadakı arzuları - ümidləri başlarını qatsın. Tezliklə bu işlərin nəticəsini biləcəklər!
4. Biz heç bir məmləkəti və milləti əcəli gəlib çatmamış həlak etmədik.
5. Heç bir qövm əcəlini bir an nə qabağa çəkə bilər, nə də yubandıra bilər.
6. Kafirlər dedilər: Ey özünə kitab nazil edilən kəs! Axı sən (bizim əqidəmizcə həqiqətən divanəsən) ki, belə bir iddia edirsən!
7. Əgər sən doğru deyirsənsə (və sənə Allahın mələkləri nazil olursa), mələkləri bizə gətirsənə?!
8. Ey Peyğəmbər! Onların cavabında bunu de:

- “Biz mələkləri yalnız haqq olaraq məsləhət, hikmət üzrə endiririk. Göndərdikdə kafirlərə həlaklarından heç bir möhlət verilməz!”
9. Əlbəttə, Quranı Biz sənə nazil etdik və sözsüz ki, Biz də (həsəd aparıb inkar edənlərin şərindən) onu qoruyub saxlayacağıq.
 10. Biz səndən əvvəl də keçmiş ümmətlərə peyğəmbərlər göndərdik.
 11. Amma onlara elə bir peyğəmbər gəlmədi ki, ona istehza etməsinlər.
 12. Biz Quranı günahkarların ürəklərinə belə yeridirik!
 13. Lakin özlərindən əvvəlkilərin başlarına gəlmiş müsibətlər göz qabağında olduğu halda, belə kafirlər yenə də Qurana inanmazlar.
 14. Əgər bu kafir ümmətə göydən bir qapı açsaq və onunla durmadan yuxarı dırmaşsalar (yaxud daim onlara mələk nazil olsa) Yenə də:
 15. Səni rədd və inkar edib “(Muhəmməd (s)) gözümüzü bağlamış, cadugərlik edərək bizi sehləmişdir” deyərlər.
 16. Biz səmada bürcələr yaratdıq, onları aləmdə görənlərin gözü üçün bəzədik.
 17. Onları hər bir qovulmuş Şeytandan qoruduq.
 18. Lakin Şeytanlardan hər kim (mələklərin söhbətinə) xəlvəti qulaq assa, onu odlu bir axan ulduz təqib edər.

19. Biz yeri döşədik, orada möhkəm dayanan dağlar yerləşdirdik. Hər şeydən münasib ölçüdə hikmətə müvafiq yetişdirdik.
20. Sizdən və sizin ruzi vermədiklərinizdən ötrü yaşayış üçün lazım olan hər şeyi hazır etdik.
21. Yerdə və göydə elə bir şey yoxdur ki, onun xəzinələri bizdə olmasın. Lakin biz (xalq üçün) ondan ancaq müəyyən qədər, məsləhət üzrə endiririk.
22. Biz yüklənmiş külək göndərdik, göydən yağış endirib sizə, bitkilərə, səhralara və heyvanlarınıza su verdik. Yoxsa, siz yığıb saxlaya bilməzsiniz!
23. Həqiqətən, məxluqatı dirildən və öldürən Bizik, fani olan xalqa varis olan da Biz!
24. Və əlbəttə, Biz elmimizlə sizdən əvvəl kimlər gəlib gedib, onları da bilirik, sizdən sonra kimlər gələcəksə, onları da.
25. Həqiqətən, Pərvərdigarın qiyamət günü məxluqatı bir yerə yığacaq. O, hikmət sahibidir və hər şeyi biləndir!
26. Biz insanı quru və qoxumuş qara gildən yaratdıq!
27. Can tayfasını daha öncə tüstüsüz oddan xəlq etdik.
28. Xatırla ki, bir zaman Pərvərdigarın mələklərə belə demişdi: Mən quru və qoxumuş qara pəlçiqdən insan xəlq edəcəyəm.
29. Mən ona surət verib ruhumdan üfürdüyüm zaman siz ona (o İlahi ruha hörmət məqsədilə) səcdə edin!

30. (İlahi fərman yetişdikdə) bundan sonra bütün mələklər (və fəaliyyət qüvvələri) ona səcdə etdilər.
31. Təkcə İblisdən başqa. O, Adəmə səcdə etməkdən imtina etdi.
32. Allah Şeytana buyurdu: “Ey Şeytan! Nə üçün sən aləmdəki səcdə edənlərlə birlikdə səcdə etmədin?”
33. Şeytan dedi: Mən Sənin quru və qoxumuş qaragildən yaratdığın bəşərə səcdə etməyəcəyəm!
34. Allah da ona qəhr edib buyurdu: (İtaət edənlərə məxsus olan) “Behiştədən çıx. Sən Bizim dərgahımızdan qovulmuşlardan oldun.
35. Sən qiyamət gününə qədər qəti olaraq lənətlənmişsən!”.
36. Şeytan qovulduqda Allahdan tələb edərək dedi: Xalqın qəbrlərindən qalxıb diriləcəkləri günə-qiyamətə qədər mənə uzun ömür və möhlət ver!
37. Allah buyurdu: Bəli! Sən möhlət verilənlərdənsən.
38. Ancaq məlum vaxta qədər (Bəlkə məqsəd qiyamət ya birinci surun çalınması, yaxud insan ağlının onun nəfsinin istəklərinə hakim olmasıdır!)
39. Şeytan (möhlət tapdığını görüb Allahla mübahisəyə başlayaraq) dedi: “Ey Rəbbim! Məni azdırmağına and içirəm ki, mən də insanlara (pis əməllərini, günahlarını) yer üzündə yaxşı göstərüb onların hamısını azdıracağam.
40. Yalnız Sənin sadıq və pak bəndələrindən başqa (ki, əlim onlara yetişməz!)

41. Allah buyurdu: “Bu, əmrinə itaət etmək Mənim (razılıq dərgahına olan) düz yolumdur!
42. Sənə uyan azğınlar müstəsna olmaqla, xalis bəndələrim üzərində sənə heç bir iqtidarın olmaz!
43. Şübhəsiz ki, Cəhənnəm sənə kimi azmış olanların hamısına vəd olunmuş yerdir ki,
44. O Cəhənnəmin yeddi qapısı var. Və hər qapıdan müəyyən bir azğın dəstə girər.
45. Əlbəttə, təqva əhli isə (behişlərdə) bulaqlar başında, qarşı-qarşıya əyləşərlər.
46. Onlara xitab olunur ki: Ora sağ-salamat və əmin-amanlıqla daxil olun!
47. Biz onların ürəklərindəki bütün kin-küdurəti çıxardıb atdıq ki, onlar bir-birinə qardaş olub izzət taxtı üstündə qarşı-qarşıya əyləşərlər.
48. Onlara behişdə heç bir yorğunluq üz verməz. Onları oradan heç vaxt çıxaran da deyillər.
49. Ey Peyğəmbər! Bəndələrimi agah et və müjdə ver ki, Mən , çox bağışlayan və mehribanam!
50. Həmçinin onları qorxut ki, eyni zamanda əzabım da çox şiddətli və ağrıdır!
51. Həm də bəndələrimə İbrahimin yanına qonaq gələn mələklərdən xəbər ver.
52. O zaman ki onlar İbrahimin hüzuruna daxil olub ona: “Salam!” — dedilər. İbrahim də dedi: Siz

- icazəsiz və vaxtsız gəldiyiniz üçün mən qorxuram.
53. Mələklər: qorxma, biz səni Allah tərəfindən çox bilikli bir oğulla müjdələyirik! - deyə cavab verdilər.
54. İbrahim: “Qocalıq məni basdığı vaxtdamı mənə müjdə verirsiniz? Bu müjdənin nişanəsi nədir?” — deyə soruşdu.
55. Dedilər: “Biz sənə doğru xəbərlə müjdə veririk. Sən də heç vaxt Allah dərgahından ümidini üzənlərdən olma!”
56. İbrahim dedi: Bəli, “Haq yoldan azanlardan başqa, pərvərdigarın rəhmətindən kim ümidini üzə bilər?”
57. Sonra İbrahim soruşdu: “Ey elçilər! Açıq deyin işiniz nədir?”
58. Mələklər cavab verdilər: Biz günahkar bir tayfaya əzab vermək, onları məhv etmək üçün göndərilmişik.
59. Yalnız Lutun ailəsindən başqa. Biz sözsüz ki, onların hamısına bələdan nicat verəcəyik!
60. Ancaq Lutun zövcəsi istisna olmaqla qət etdik ki, o, əzabla uğrayanlarla bir yerdə həlak olacaqdır!
61. Allahın elçiləri mələklər Lutun yanına gələndə;
62. Lut bundan əvvəl onları tanımadığı üçün dedi: “Siz yad adamlarsınız, mən sizi heç tanımıram!”
63. Mələklər cavab verdilər: Xeyr, biz sənin yanına onların şübhə və inkar etdikləri əzabla göndərilmişik!
64. Həqiqətən, biz sənə Allahdan doğru xəbər gətirmişik. Biz həqiqətən doğru danışanlarıq!

65. Belə isə ey Lut, sən gecənin bir vaxtı ailəni yola çıxart, sən özün də onların arxasınca get. Sizdən heç kəs dönüb geri baxmasın. Sizə əmr olunan yerə sürətlə getməlisiniz!
66. (Həlakət hökmünü verdikdə) Luta da vəhy etdik ki, səhər çağı onların kökü kəsilmiş olacaq.
67. (O gecədə) Lutun gözəl qonaqları gəldiyindən agah olan şəhər əhli sevinərək, bir-birini müjdələyib (kam almaq məqsədilə) onun evinə gəldilər.
68. Lut öz qövmünə dedi: “Bu cavanlar mənim evimdə qonaqlarımdır. Məni biabırçı hərəkətlərinizlə onların yanında rüsvay etməyin.
69. Allahdan qorxun və məni qərrib qonaqların yanında xar etməyin”.
70. Qövmü dedilər: “Məgər biz sənə adamları himayət etməyi qadağan etmədikmi?”. (Sənə demədikmi qəribləri öz evində gizlədib onlara yer vermə? Nə üçün belə etdin?)
71. Lut qövmünə dedi: “Bunlar mənim qızlarımdır. Əgər evlənmək istəyirsinizsə, onlarla evlənin və qonaqlarıma toxunmayın!”
72. Ya Muhəmməd (s)! Sənin canına and olsun ki, bu dünya camaatı məstlikləri içində sərgərdan, şaşqın vəziyyətdə durub qalacaqlar.
73. Günəş doğanda göydən gələn o dəhşətli, tü-

- kürpədicə səs onları bürüdü və hamı həlak oldular.
74. O diyarın və şəhərin altını üstünə çevirib o qövmə də daş yağışı ilə əzab etdik.
75. Bu əzabda düşünüb-daşınanlar üçün sözsüz ki, çox ibrətlər vardır!
76. Həqiqətən o, Lut tayfasının yaşadığı Sədum şəhərinin xarabalıqları ağıl sahibləri üçün ibrət olaraq yolun üstündə hələ də durmaqdadır!
77. Bunda iman əhli üçün, sözsüz ki, bir ibrət dərəsi vardır.
78. Şübhəsiz ki, Əykə şəhərinin əhli də (Şüeyb tayfası da) çox sitəmkar bir camaat idilər.
79. Onlardan da intiqam aldıq. Hər iki şəhər (Yəni Əykə və Sədum, yaxud Lut və Şüeyb qövmünün diyarı olan Mədyən şəhəri) açıq-aşkar göz qabağındadır.
80. Hicr əhalisi də peyğəmbərləri tamamilə təkzib etdilər.
81. Bizim onlara göndərdiyimiz ayətlərdən üz çevirdilər.
82. Onlar xətərdən salamat qalmaq üçün dağları yonub evlər qururdular.
83. Səhər çağı dəhşətli, tükürpədicə səs onları məhv etdi.
84. Gördükləri tədbirləri, bütün sərvətləri belə onlara heç bir fayda vermədi.
85. Biz göyləri, yeri və onların arasında olan hər şeyi yalnız böyük məqsədlə hikmət üzrə yaratdıq. Qiyamət saati mütləq gələcəkdir. Sən müşriklərdən yaxşıca üz döndər (Yəni onları xoşluqla haqqa dəvət et, əgər qəbul et-

- məsələr qəmgin olma).
86. Həqiqətən, Pərvərdigarın hər şeyi yaradan və biləndir!
87. Ey Məhəmməd (s)! Həqiqətən, Biz sənə (Allahla bəndəsi arasında bölünmüş) dua və səma ilə təkrarlanan yeddi ayəti (fatihə surəsini) və böyük, əzəmətli Qurani göndərdik.
88. Kafirlərin bəzi tayfalarına imtahan üçün dəyərsiz dünya malından bir şey verdiyimizə rəqəbət gözü ilə baxma, onlar iman gətirmədiklərinə görə kədərlənmə, iman əhlini qanadın altına al.
89. Və de ki: Mən həqiqətən, sizi Allahın əzabi ilə açıq-aşkar qorxudan bir peyğəmbərəm!
90. Eynilə Allahın ayətlərini bölənlərə (yəni yəhudi və xaçpərəstlərə) endirdiyimiz əzab kimi!
91. O kəslər ki, Qurani öz fasiq meyilləri ilə hisslərə böldülər. Bəzilərini qəbul edib, bəzilərini isə rədd etdilər.
92. Sənin Allahına and olsun ki, Biz onların hamısını ağır sorğu-suala çəkəcəyik.
93. Bir gün etdikləri əməllər barəsində sorğu-sual olunacaqlar.
94. Elə isə sənə əmr olunan Qurani xalqa açıq-aşkar təbliğ et və müşriklərdən üz döndər!
95. Şübhəsiz ki, istehza edən müşriklərin şərindən səni qorumağa Biz kifayət edirik. (Məqsəd Vəlid Müğirə, As Vail Əsvəd Müttəlib, Əsvəd Əbu Yə-

cus və Həris Ğəysdir ki, bu beş nəfərin hamısı peyğəmbərin duası ilə öldülər).

96. O kəslər ki, Allaha başqa tanrı şərik qoşdular - onlar tezliklə biləcəklər!
97. Biz onların tənəli sözlərindən sənin ürəyinin qısıldığını və qəmgin olduğunu bilirik.
98. Qəm yemə və Pərvərdigarını tərifləyib şükr et və namaz qılanlardan ol! (ki, Allahı yad etməklə ürəyin şad olsun!)
99. Və ölənəcən daim Pərvərdigarının sitayişinə məşğul ol.

(bax: Əl - Quranul - Kərim.
Bakı, 2001, s. 508-521).

* * * * *

YUSUF SURƏSİ (111 ayə)

Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə!

1. Əlif, Lam, Ra! (Bu müqəttə hərfləri Allahın və Peyğəmbərin rəmzidir). Həqiqətləri aşkar edən İlahi kitabın ayətləri budur.
2. Biz şanlı Qurani ərəbcə nazil etdik ki, bəlkə dərk edəsiniz.
3. Biz bu Qurani vəhy etməklə sənə ən gözəl hekayəti danışırıq. Hərçənd bu vəhydən qabaq sən əsla ağah deyildin.
4. (Yadına gətir) o vaxtı ki, Yusif atasına dedi: Ey ata, mən yuxuda gördüm ki, on bir ulduz, ay və günəş mənim qarşımda səcdə edirlər.
5. Yəqub dedi: Övladım! Yuxunu qardaşlarına danışma ki, sənə qarşı hiylə və həsəd edərlər. Çünki Şeytan insanın aşkar düşmənidir.
6. Yuxunun təbiri budur ki: Allah səni seçib sənə yuxuların yozmasını öyrədər, nemət və lütfünü sənin haqqında və ali Yəqub haqqında tamam və

- kamil edər, necə ki, bundan əvvəl ataların İbrahimə və İshaqa tamam etdi. Sənin Pərvərdigarın alim və hikmət sahibidir!
7. Yusifin və qardaşlarının (dastanında) sual edənlər üçün nişanələr vardır.
 8. O zaman ki, dedilər: Yusif və qardaşı (Benyamin) atamızın yanında bizdən sevimlidirlər. Halbuki biz qüdrətliyik, doğrudan və bizim atamız aşkar azmışdır.
 9. Yusifi öldürün, yaxud onu başqa bir ölkəyə atın ki, sizə məxsus olsun. Və ondan sonra (tövbə edərək) salehlərdən olarsınız.
 10. Onlardan biri dedi: Yusifi öldürməyin və əgər bir iş görmək istəyirsinizsə, onu karvançıların yolu başında quyuya atın ki, karvan onu tapsın.
 11. (Bu fikirdən sonra atalarının yanına gedib) dedilər: Atacan, niyə Yusifin barəsində bizə etimad etmirsən, halbuki biz hamımız Yusifin xeyir istəyən qardaşlarıyıq.
 12. Ey ata: Sabah onu bizimlə səhraya göndər ki, kifayət qəddər yemək yesin, gəzsin, oynasın və biz onu qoruyarıq.
 13. (Atası) dedi: Mən onun uzaqlığından qəmgin oluram və bundan qorxuram ki, canavar onu yeyə və siz də ondan xəbərsiz olasınız.
 14. Qardaşları dedilər (Vəllahi bu iş ola bilməz) biz bir güclü dəstə ola-ola qurd onu yesə, onda biz ziyankarlardan olarıq.

15. O vaxt onu özləri ilə aparıb qərara gəldilər ki, quyuya at-sınlar. Biz ona vəhy etdik ki, onları gələcəkdə bu işlə-rindən xəbərdar edəcəksən, halbuki onlar bilmirlər.
16. Gecə ağlar gözlərlə atalarının yanına qayıtdılar.
17. Dedilər: Ey bizim atamız, getdik və müsabiqəyə məşğul olduq. Yusifi öz əşyalarımızın yanında qoyduq və cana-var onu yedi. Doğrusunu söyləsək də, sən sözlərimizə inanmazsan.
18. Və Yusifin qana bulaşmış köynəyini yalandan atalarının yanına gətirdilər. Dedi: Nəfsiniz bu işi nəzərinizdə bə-zəmişdir. İndi mənə yaxşı səbr gərəkdir. Və Allahdan sizin dediklərinizin bərsində kömək istəyirəm.
19. (Yusif quyuda ikən) bir karvan ora yetişdi və bir suçunu quyuya su dalınca yolladılar, o, dolçanı quyuya saldı və səsləndi. Muştuluq verin, bu bir oğlandır (çox sevilmə-li bir uşaqdır). Onu dəyərli bir mal kimi gizlətdilər və Allah etdikləri işlərdən agahdır!
20. Və onu ucuz bir qiymətə, bir neçə dirhəmə satdılar və ona nisbətdə etinasız idilər.
21. Onu Misirdə alan Əziz zövcəsinə dedi: Onun məqamını əziz tutun, bəlkə bizim üçün xeyirli ola və ya onu oğul-luğa götürək. Və beləliklə, Yusifi yerləşdirdik ki, ona yuxu yozma öyrədək və Allah öz əmrinə qalibdir. Ancaq insanların çoxu bu həqiqətə agah deyildi.
22. Və böyüdükcə ona bilik və hikmət bağışladıq

- və Biz yaxşı iş görənlərə belə mükafat veririk.
23. Və evində qaldığı qadın Yusifdən kam almaq təmənnası edərək qapıları bağlayıb dedi: Mən sənin üçün hazırım, Yusif cavab verdi ki, Allaha pənah aparıram. O, mənim nemətimin sahibidir. Və mənim məqamımı əziz tutub, özümü zülm və sitəmə necə bulaşdırım ki, Allah heç vaxt zülmkarlara nicat verməz.
24. Doğrudan da, qadın ona meyil salmışdı, əgər Allahın dəlilini görməsəydi, Yusif də ona meyil edərdi. Biz pisliyi və biabırçılığı ondan sovuşdurmaq üçün belə etdik. Çünki o, bizim saleh bəndələrimizdən idi.
25. Və hər ikisi (Yusif Allahın qorxusundan, Züleyxa Yusifin şövqündən) qarıya sarı qaçdılar, qadın onun paltarını arxadan cırdı və qadının ərini qarı ağzında gördülər. Qadın dedi: Sənin arvadına qəsd edənin cəzası dustaq olmaq və ya ağır əzaba düşmək deyilmi?
26. Yusif cavab verdi ki, bu cür deyil: O, məni israrla özünə sarı çağırırdı və bu zaman qadının adamlarından biri şəhadət verdi (bəşikdə olan körpə uşaq Yusifin doğruluğuna şəhadət verdi, amma qadın rüsvay olmasın deyə) dedi: Əgər Yusifin köynəyi qabaqdan cırılıbsa, qadın doğru deyir və Yusif yalançılardandır.
27. Və əgər onun köynəyi arxadan cırılıbsa, qadın yalançı, Yusif isə doğru danışanlardandır.
28. Əri köynəyin arxadan cırıldığını görüb dedi: Bu

- (başqalarına töhmət vurmaq), sizin hiylələrinizdəndir ki, siz qadınların hiylə və məkri çox böyükdür.
29. Əri həqiqəti tapdıqda Yusifə dedi: Ey oğlan, bundan keç (yəni qəziyəni bir kəsə demə) və qadına günahından tövbə et ki, sən böyük günaha mürtəkib olub xətakarlardan olmusan, - dedi.
30. Misirin qadınları ondan xəbərdar olduqları Züleyxanı məzəmmət edərək Əzizin zövcəsi cavanını (qulamını) özünə sarı dəvət edir və bu cavanın məhəbbəti qəlbinin dərinliyinə nüfuz etmişdir, biz onu aşkar zəlalətdə görürük dedilər.
31. (Züleyxa) onların fikrindən xəbərdar olduqda onlara elçi göndərib hərəsinə söykənmək üçün bir yastıq və əllərinə bir bıçaq verdi və (Yusifə) onların məclisinə daxil ol söylədi. Misirin qadınları Yusifi gördükdə camalına heyran qalıb, gözəlliyinə ağızlarını təkbirlə tərptədilər və turunc əvəzinə əllərini kəsib Allah pakdır! Bu bəşər deyil, bu böyük bir mələkdir dedilər.
32. (Züleyxa) dedi: Bu (eşqi), xatirinə məni qınadığınızı kəsdirdi. Gördünüzmü bir dəfə baxmağınız ilə sizin aqlınızı necə aldı? Bəli, məni onu özümə sarı dəvət etdim və o çəkindi və əgər əmr etdiyimi əmələ gətirməsə, zindana düşəcək, rüsvay və zəlil olacaq.
33. Yusif (ki, bu sözləri eşitdi) dedi: “Pərvərdigara! Zindanın əziyyəti mənim üçün qadınların mən-

- dən istədiyindən daha xoşdur. İlahi, əgər sən bunların hiylələrini öz lütf və inayətinlə məndən kənar etməsən, onlara meyil edib cahillərdən olaram”.
34. Pərvərdigarı onun duasını qəbul etdi. Və onların məkrini ondan kənarlaşdırdı. Və ismətini pak saxladı ki, Allah müxlis bəndələrinin duasını eşidən və xalqın halına aghadır!
35. (Yusifin pak olmasına) nişanələr gördükdən sonra qərarə gəldilər ki, bir müddət zindana atınsınlar (ki, bu dastan dillərə düşməsin).
36. Və onunla bir yerdə iki cavan da zindana daxil oldular . Və o ikisindən biri dedi ki: Mən yuxu aləmində gördüm ki, (şərab üçün) üzüm sıxıram, o biri dedi: Mən yuxuda gördüm ki, başımın üstündə çörək daşıyıram və quşlar ondan yeyir, bizi onun yozumundan xəbərdar et ki, səni yaxşı iş görənlərdən görürük.
37. Yusif onların cavabında dedi: Sizin gündəlik yeməyinizi gətirməzdən əvvəl sizə Allahımın öyrətdiyi kimi yuxularınızı yozaram. Mən bircə Allaha iman gətirməyən və axirət gününə kafir olanların yolunu tərک etmişəm.
38. Mən ata-babalarımın, İbrahimin, İshaqın və Yəqubun dininə tabe oldum. Bizə heç bir şeyi Allaha şərik qoşmaq yaramaz. Bu Allahın bizə və bütün insanlara bəxş etdiyi nemətdir. Lakin insanların əksəriyyəti şükр etməzlər.
39. Ey mənim zindan yoldaşlarım, pərakəndə tanrı-

lar yaxşıdır, yoxsa hər şeyə qadir və qalib olan bir Allah?

40. Allahdan başqa ibadət etdikləriniz sizin və atalarınızın qoyduğu adlardan başqa bir şey deyildir. Allah isə onlara heç bir dəlil nazil etməyib, hökm yalnız O, Allahdandır. O, sizə yalnız Onun özünə ibadət etmənizi buyurmuşdur. Doğru, həqiqi din budur. Lakin insanların əksəriyyəti cahillikdən, bu həqiqətdən agah deyildir.
41. Ey zindan yoldaşlarım! (Yuxularımızın mənasına gəldikdə isə) sizin biriniz öz ağasına şərab içirdəcək, digəriniz isə edam olunacaq, quşlar da onun başından yeyəcəklər. Haqqında soruşduğunuz iş belə həll edilmişdir (bu əmr qəti və hökməndir).
42. Yusif bu iki nəfərdən nicat tapacağına yəqin etdiyinə görə dedi: Ağanın yanında məni də yada sal. (Bəlkə məni günahsız görüb azad edə) Amma Şeytan ona ağasının yanında onun yada salınmasını unutturdu və onu ardınca bir neçə il də zindanda saxladı. (Şeytan Allahu yada salmağı ona unutturdu və xalığın əvəzinə məxluga göz dikdi və əgər Allahdan istəsəydi zindanda bir neçə gündən artıq qalmazdı).
43. (Bir gün) Misir padşahı belə dedi: Mən yuxuda gördüm ki, yeddi arıq inək yeddi kök inəyi yeyirlər. Və həmçinin yeddi yaşıl və yeddi quru sünbül (quru sünbüllər yaşıl sünbüllərə sarılıb onları aradan apa-

- rırlar). Ey əyanlar! Əgər yuxu bilirsinizsə, mənim bu yuxumu yozun.
44. Dedilər: Pərakəndə və pərişan yuxulardır. Biz bu cür yuxuları yozmağa agah deyilik.
45. Nicat tapmış o iki nəfərdən biri bir müddətdən sonra xətrətlədi və dedi: Mən sizə yuxunun mənasını xəbər verərəm. Bircə məni (zindənda olan) Yusifin yanına göndərin.
46. (Zindana gəlib dedi) Yusif, ey doğru danışan, bu yuxunun bərəsində nəzərini aşkar et ki, yeddi kök inəyi yeddi arıq inək yeyir. Yeddi yaşıl sünbül də yeddi quru sünbülü. Mən adamların yanına qayıdım və onlar xəbərdir olsunlar.
47. Dedi: Yeddi il adətiniz üzrə ciddiyyətə əkin. Yediyiniz az bir miqdar istisna olmaqla, qalan biçdiyinizi isə sünbüldə saxlayın.
48. Ondan sonra yeddi il çətinlik olacaq. Ondan əvvəlcə həmin illər üçün tədarük etdiyinizi yeyər, yalnız az bir miqdar (toxumluq) saxlayarsınız.
49. Sonra bir il gələr ki, insanlara bol yağış nəsim olar və o ildə adamlar (meyvələrin) şirəsini sıxacaqlar və onlara firavan nemət yetişər.
50. Şah dedi: Onu mənim yanına gətirin. Elçi Yusifin yanına gəldikdə öz ağanın yanına qayıdıb soruş ki, əllərini kəsən o qadımların məqsədi nə idi? - dedi. Həqiqət-

tən, Allahım onların məkrinə (və mənim günahsız olduğuma) agahdır!

51. Söylədi ey qadınlar: Yusifin cisminə meyil etdiyiniz vaxt hekayəsi nə idi? Söylədilər: Allah, sənə sığınırıq və onu günahkar bilməyirik, bu halda Misir Əzizinin zövcəsi izhar etdi ki, artıq həqiqət aşkar oldu (və mən öz günahımı boynuma alıram ki,) mən onun vücudunu istəyirdim. Və o, əlbəttə, doğru danışanlardır.
52. Yusif dedi: “Bu halın kəşfini mən özümü göstərmək üçün yox, bəlkə ona görə istədim ki, Misirin Əzizi bilsin ki, mən heç vaxt gizləndə ona xəyanət etmədim və bilsin ki, Allah xainlərin məkrini doğrultmaz”.
53. Mən öyünürəm və öz nəfsimi eyb və təqsirdən pak saymıram, çünki nəfsi əmmarə insanı pis işə yönəldir, məgər bu ki mənim Allahım öz məxsus lütfü ilə bəndəni (nəfsin hiyləsindən) qoruya ki, mənim Pərvərdigarım çox bağışlayan və mehribandır!
54. Şah dedi: Yusifi mənim yanına gətirin ki, onu öz yaxın adamlarımdan edəm. Onunla söhbət edən vaxtı söylədi: “Bu gündən sən yanımızda məqam sahibi və əminsən”.
55. Yusif söylədi: “Məni bu ölkənin xəzinədarı seç ki, mən bilici və qoruyanam”.
56. Beləliklə, biz o ölkədə Yusifə məqam verdik. Biz istədiyimizdən öz rəhmətimizi əsirgəməyirik və yaxşı əməllərin mükafatını zay etmərik.

57. İman gətirib müttəqi olanlardan ötrü axirət mükafatı daha yaxşıdır.
58. Yusifin qardaşları Misirə Yusifin yanına gəldikdə qardaşlarını tanıdı, amma qardaşları onu tanımadılar (onların fikrinə belə gəlmədi ki, qərrib qardaşları indi Misirin şahı ola bilər).
59. Onların yüklərini hazırladıqdan sonra dedi: Atanızdan olan qardaşınızı da mənim yanıma gətirin. Görməyirsiniz ki, mən ölçü qabını yaxşı doldururam və (bu qıtlıq zamanı belə) ən yaxşı qonaq bəsləyənəm?
60. Onu mənim yanıma gətirməsəniz yanımda ölçünüz olmayacaq. Və daha mənə yaxınlaşmayın.
61. Onlar dedilər. Biz atamızdan onu israrla istəyəcəyik. Və bu işi görəcəyik.
62. Və öz adamlarına dedi: Sərmayələrini yüklərinə qoyun, bəlkə öz adamlarına qayıdarkən onu tapıb yenə gəlsinlər.
63. Atalarının yanına gələndə dedilər: Ey ata, artıq bizə bir şey verməyəcəklər. Qardaşımızı bizimlə göndər ki, təam ala bilək. Əlbəttə, biz onu tamamilə qoruyarıq.
64. Dedi: Qardaşını bundan əvvəl sizə tapşırduğım kimi, onu da sizə tapşırım? Allah ən yaxşı qoruyandır və O, rəhm edənlərin rəhm edənidir!
65. Yüklərini açarkən gördülər ki, bütün sərmayələri onlara qaytarılıb. Dedilər: Ey ata, biz artıq nə istəyirik? Bi-

- zım sərmayəmizi bizə qaytarmışlar. Biz adamlarımıza taxıl gətirib qardaşımızı da qoruyarıq və bir dövə yükü artıq mal alarıq. Çünki gətirdiyimiz çox azdır.
66. Dedi: Onu yanına qaytarmanız üçün mənimlə Allahın adı ilə peyman bağlamayınca heç də sizinlə göndərmə-rəm. Hamınız dustaq olsanız o başqa, onunla peyman bağladıqları zaman dedi: Allah dediyimizə şahiddir.
67. Dedi: Ey mənim oğullarım (sifariş edirəm, elə ki, Misirə çatdıruz), hamınız bir qapıdan daxil olmayın. Bəlkə müxtəlif qapılardan girin. Və bilin ki, artıq Allahın qə-zasını sizdən uzaq edə bilmərəm. Və Allahın hökmün-dən başqa hökm yoxdur. Ona təvəkkül edirəm və tə-vəkkül edənlər gərək ona təvəkkül etsinlər.
68. Atalarının tapşırıldığı kimi o yerdən içəri keçəndə bu işin Allahın hökmü qarşısında onlara faydası olmadı. Yalnız Yəqubun içində bir istək var idi ki, onu aşkar etdi, çün-ki, onun biliyini biz ona bağışlamışdıq. Ancaq çoxları bunu bilməzlər.
69. Qardaşları Yusifin yanına gəldikdə o, öz qardaşını (Ben-yamini) öz yanına çağırırdı və yanında ona yer verdi və dedi: mən sənin ayrılığından yandığın qardaşınam (artıq şad ol və qəm yemə). Bunların gördükləri işdən kədər-lənmə.
70. Yüklərini hazır edəndən sonra su qabını qardaşının yükünə qatdı. Sonra bir carçı car çəkdi. Ey

karvan əhli, siz oğrularsınız!

71. Onlar ona sarı üz çevirdilər və dedilər nə itirmisiniz?
72. Dedilər: Padşahın camını. Və kim onu geri qaytarsa, söz verirəm ki, ona bir dəvə yükü bağışlayım.
73. Dedilər: And olsun Allaha, siz bilirsiniz ki, biz bu ölkəyə oğruluq edib fəsad törətməyə gəlməmişik.
74. Dedilər: Əgər yalan demiş olsanız, oğrunun cəzası nədir?
75. Dedilər: Kimin yükündə tapılsa, o adam ona cəzadır və biz günaha batanları belə cəzalandırırıq.
76. O, qardaşının yükündən əvvəl onların yükünə baxdı, sonra qardaşının yükündən o şeyi çıxartdı. Biz çarə yolunu Yusifə bu cür öyrətdik. O, padşahın qanuna görə qardaşını geri ala bilməzdi. Bunu Allah belə istəyirdi. Biz istədiyimiz adamı ən yüksək mərtəbələrə qaldırırıq və hər biliyinin üstündə daha bir bilik var.
77. Dedilər: o oğurluq etmişsə (təcəccüblü) deyil. Qardaşı Yusif də bundan əvvəl oğurluq etmişdi (uşaqlıqda bir büt oğurlayıb məhv etmişdi, çünki bützlərlə düşmən idi). Yusif o sözün cavabını ürəyində saxlayıb bir şey söyləmədi və dedi: Sizin vəziyyətiniz daha pisdir (ki, özünüz pislilik edərkən başqalarına töhmət vurursunuz) və Allah sizin dediyiniz töhmətdən aghadır!
78. Dedilər: Ey Misirin Əzizi, onun qoca atası var (və bərk narahat olar). Bizlərdən birini onun yerinə götür ki, biz səni əməlisalehlərdən görürük.

79. Dedi: Oğurluq malın yanında tapdığım adamdan başqasını tutmaqdan Allaha pənah aparıram. Belə iş gördükdə zülmkarlardan olacağıq.
80. Ondan ümidləri kəsildikdə öz aralarında danışmaq üçün bir yerə çəkildilər. Ən yaşlıları söylədi: Bilməyirsiniz ki, atanız sizdən Allahın adı ilə peyman almışdır və bundan qabaq Yusifin haqqında çox günaha batmışsınız. Atam mənə izn verməyincə bu ölkədən getməycəyəm. Ya da Allah mənim haqqımda hökm sürsün ki, O, ən yaxşı hökm edəndir!
81. Siz atanızın yanına qayıdın və deyin ki, atacan, oğlun oğurluq etdi və biz yalnız bildiyimizə şəhadət veririk və qeybdən heç bir xəbərimiz yoxdur.
82. Olduğumuz şəhərdən və getdiyimiz karvan əhlindən soruş ki, biz düzünü söyləyirik.
83. Onlar qayıdıb qəziyəni atalarına danışdılar. Yəqub dedi: “Xeyr, bu hadisəni sizə nəfsiniz bəzədi. Ancaq mənə yaxşı dözümlə baxın. Ümid var ki, Allah onları mənə qaytarsın. Çünki O, bilən və hikmət sahibidir”.
84. Sonra üzünü ondan döndərərək söylədi: Təəssüf edirəm Yusifin halına və qəmdən gözlərinin qarası ağardı və öz qəzəbini udurdu.
85. Övladları atalarını qınayaraq dedilər: And olsun Allaha, Yusifi o qədər xatırlayırsan ki, xəstələnib ölərsən.

86. Yəqub dedi: Mən qəm və kədərimi yalnız Allaha deyirəm (və Ona şikayət edirəm) və Allahdan elə bir şey bilirəm ki, siz bilmirsiniz.
87. Ey övladlarım! Gedin Yusifdən və qardaşından bir xəbər bilin. Allahın rəhmətindən məyus olmayın ki, Allahın rəhmətindən yalnız kafirlər ümidini üzər.
88. Qardaşları Misirə gəlib Yusifin hüzuruna daxil olanda dedilər: Ey Əziz! Bizə və ailəmizə narahatçılıq üz verib və bir az dəyərsiz malla gəlmişik. Bizim üçün ölçünü düz elə və bizə sədəqə ver. Həqiqətən, Allah sədəqə verənlərə gözəl mükafat verir.
89. Bu halda (Yusif qardaşlarının ehtiyac içində olduqlarını görüb ürəyi yandı və işin üstünü açaraq) onlardan: Siz cahil olduğunuz zaman Yusifə və qardaşına nələr etdiklərinizi bilirsinizmi? - deyə soruşdu.
90. Onlar dedilər: Yoxsa sən həmin Yusifsən? Dedi: (bəli) Yusif mənəm! Və bu mənim qardaşımdır. Allah bizə minnət qoyub. Kim Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinsə və səbir etsə (axırda qalib gələr), çünki Allah yaxşı iş görənlərin mükafatını zay etməz!
91. Dedilər: And olsun Allaha ki, Allah səni bizdən üstün etmişdir. Biz isə sənin barəndə həqiqətən ki, günah etmişik.
92. Yusif dedi: Bu gün sizə heç bir məzəmmət yoxdur. Allah sizi bağışlasın. O, rəhm edənlərin rəhm edənidir!

93. Mənim bu köynəyimi aparıb atamın üzünə sürtün ki, gözləri açılsın. Bütün ailənizi də yığıb mənim yanına gəlin.
94. Elə ki, karvan (Misirdən ayrıldı) ataları (Yaqub yanındakı oğullarına) dedi: Əgər məni səfeh və nadan hesab etməsəydiniz, deyərdim ki, mən Yusifin iyini hiss edirəm.
95. Dedilər: And olsun Allaha ki, sən yenə öz köhnə səhfində qalmaqdasan.
96. Amma elə ki, muştuluq verən gəldi, o köynəyi üzünə sürtən kimi gözləri açıldı. Dedi: Məgər sizə demədimmi ki, Allahdan sizin bilmədiklərinizi bilirəm.
97. Dedilər: Ata! Bizim üçün günahlarımızın bağışlanmasını dilə, biz doğrudan da günahkar olmuşuq.
98. Dedi: Tezliklə sizin üçün Pərvərdigarımdan bağışlanma diləyirəm ki, O, bağışlayan və mehribandır!
99. Yusifin yanına daxil olanda ata və anasını bəgırına basdı və dedi: Hamınız Misirə daxil olun ki, inşallah əmin-amanlıqda olacaqsınız.
100. Və ata-anasını taxtda oturtdu və hamısı ona xatir səcdəyə düşdülər (onları bir-birinə qovuşdurduğu üçün Allaha səcdə etdilər) və dedi: Ata! Bu, əvvəl gördüyüm yuxunun yozumudur. Allah onu həqiqətə çevirdi. O, mənə yaxşılıq etdi, çünki məni zindandan qurtardı. Şeytan mənimlə qardaşlarımın arasını vur-

- duqdan sonra sizi çöldən gətirdi. Həqiqətən, Pərvərdigarın istədiyinə qarşı lütfkardır. O, doğrudan da, işlərin həqiqətini biləndir və hikmət sahibidir!
101. (O vaxt Yusif Allah dərgahına üz tutaraq ərz etdi) Ey Pərvərdigarım! Sən mənə səltənətdən bir pay verdin. Mənə yuxu yozmağı öyrətdin. Ey göyləri və yeri yaradan, sən dünyada da, axirətdə də mənim ixtiyar sahibimsən. Mənim canımı müsəlman olaraq al və məni əməlisalehlərə qovuşdur.
 102. (Ey Peyğəmbərimiz!) Bu qeyb xəbərlərindəndir ki, sənə vəhy göndəririk. Hiylə quraraq əlbir iş gördükləri vaxt sən onların yanında deyildin.
 103. Və insanların çoxu hərçənd israr etsə də, iman gətirməzlər.
 104. Və ey Peyğəmbərimiz! Sən bundan ötrü onlardan mü kafat istəmirsən. Bu kitab isə ələmlərə yalnız bir öyüd-nəsihətdir.
 105. Göylərdə və yerlərdə nə çox əlamətlər, nişanələr vardır ki, insanlar onların yanından üz çevirib keçərlər (və onların üzərində təfəkkür etməkdən vaz keçərlər).
 106. Allaha imanları olduqlarını iddia edənlərin çoxu müşriklərdir.
 107. Yoxsa kafirlər Allahın əzabından onlara bir bəla gəlməyəcəyinə və ya ölüm saatının özləri də bilmədən, qəflətən başlarının üstünü almayacağına əmindirlərmi?

108. De: Bu, mənim yolumdur, mən və mənə itaət edənlər kamil bəsirət ilə bütün insanları Allaha tərəf dəvət edirik. Allah pakdır və mən müşriklərdən deyiləm!
109. Səndən əvvəl də ancaq şəhər əhlindən olub özlərinə vəhy etdiyimiz neçə-neçə kişilər göndərdik. Məgər yer üzündə gəzib dolaşdıqlarını ki, özlərindən əvvəl gəlib gedənlərin aqibətinin necə olduğunu görsünlər? Və axirət yurdu təqvalı üçün daha yaxşıdır, məgər fikir etmirsiniz?
110. Nəhayət, peyğəmbərlər ümitsizliyə qarılıqda və özlərinin yalançı hesab edildiklərini gördükdə köməyimiz onlara yetdi, istədiyimizə nicat verildi. Bizim əzab və intiqamımız günahkarlardan heç vaxt dəf olunmaz.
111. Onların (Yəni Peyğəmbərin, yaxud Yusiflə qardaşlarının) hekayətlərində ağıl sahibləri üçün sözsüz ki, bir ibrət vardır. Bu Quran uydurma bir söz deyildir. Ancaq özündən əvvəlki səmavi kitabların təsdiqi, xalqın dünya və axirətinə aid olan hər bir şeyin müfəssəl izahıdır. O, iman əhli üçün hidayət və rəhmətdir!

(bax: Əl - Quranul - Kərim.
Bakı, 2001, s. 457-482).

MÜNDƏRİCAT

I fəsil

Qaynaqlarımızda türkün hikmət xəzinəsi:

genetik yaddaşın dünənindən, bu günündən seçmələr 3

II fəsil

XI əsrin hikmət sahibi Xoca Əhməd Yəsəvi 79

II.1. Xoca Əhməd Yəsəvinin həyatı 79

II.2. Hikmət xəzinələrində yaş həddi 97

III fəsil

Xoca Əhməd Yəsəvinin təriqət görüşləri 139

İstinad olunan surələr 251

Buludxan XƏLİLOV

Türkün hikmət xəzinəsi:
Xoca Əhməd Yəsəvi.

Bakı — 2010

Çapa imzalanmışdır: 17.05.2010
Nəşrin ölçüsü: 70x100 1/32. Ofset çapı.
Fiziki çap vərəqi: 18,37
Sifariş: 222
Sayı: 500

